

John Weiss

Den fascistiska traditionen

Svensk utgåva 1972

Innehåll

Förord	1
Kronologi över händelser som har samband med fascismen i modern tid.....	5
Fascismens natur	14
Högerextremismens ideologi.....	18
Gripandet av makten: Italien	29
Gripandet av makten: Tyskland	36
Fascismens misslyckande i Spanien, England och Ungern.....	45
Den extrema högern vid makten: totalitarism och samhällspolitik i Italien och Tyskland	57
Fascismen, kriget och imperialismen	66
Avslutande spekulationer	75
Litteratur i urval (pocketutgåvor).....	78

Förord

Vilken är fascismens ”sanna” natur? Är den en radikalt ny politisk erfarenhet, en unik skapelse av 1900-talet, eller är den helt enkelt gammalt tyranni i besittning av nya, effektivare metoder för att vinna och behålla makten? Historiker, sociologer, samhällspsykologer och politiska teoretiker har debatterat denna fråga ända sedan Mussolini grep makten 1922. Hittills har denna diskussion haft begränsad framgång. På det hela taget har vi inte nått fram till någon allmän enighet om fascismens natur och orsaker i vår tid.

Orsakerna till våra meningsskiljaktigheter ligger i öppen dag. De ligger i de ideologiska olikheter som skiljer de radikala från de konservativa på det politiska området, och i det dåliga samvete som många liberaler i dag har för att de inte lyckades förutse fascismen och motarbeta den effektivt när den väl uppträdde på 1920- och 30-talen.

För den konventionellt liberala med föreställningar från slutet av 1800-talet om den mänskliga naturen, samhället och det historiska förloppet tycktes fascismens seger i Italien och Tyskland vederlägga många av hans mest omhuldade förutfattade meningar. Och den slog många av hans käraste förhoppningar om den västerländska civilisationens framtid i spillror. Det var ju inte i världens efterblivna och underutvecklade områden fascismen haft framgång utan i två av Västeuropas högst utvecklade nationer. Italien och Tyskland hade givit varaktiga bidrag åt den västerländska civilisationen i dess moderna form: Italien genom renässansen, Tyskland genom reformationen. Deras nationella kulturtraditioner representerade två av Västerlandets högst prisade ideal: religionsfriheten och humanismen. Och även om deras utveckling till ”moderna” nationer hade gått långsamt, hade dock både Italien och Tyskland mot slutet av 1800-talet visat alla tecken på att de kunde omvandlas till ”upplysta” samhällssystem. Vid 1900-talets början tycktes i själva verket båda länderna ha underkastat sig liberala argument och liberal kritik, och båda tycktes äntligen ha inträtt i den europeiska nationsgemenskapen som mogna och ansvariga medlemmar. Varför hade då, måste liberalerna fråga sig, Italien och Tyskland plötsligt och oväntat återgått till ett barbari som blev så mycket mer barbariskt genom de verktyg för våld och tankekontroll som deras tekniska, ekonomiska och naturvetenskapliga utveckling hade försett dem med? Fanns det något inneboende fel med dem som nationer? Låg problemet i själva framstegsbegreppet? Eller fanns det något inneboende fel i liberaliseringsprocessen i det moderna sammanhanget?

När liberalerna började ställa dessa frågor, fanns det redan två svar att ta till. Å ena sidan ansåg marxistiska kritiker att fascismen var ett oundvikligt resultat av det kapitalistiska systemet, det nödvändiga svaret från en dekadent medelklass på förlusten av koloniala marknader utomlands och på pressen från ett växande, revolutionärt proletariat hemma. Lenin hade lagt grunden till detta synsätt i sina skrifter om imperialismen, och tjuugo- och trettio-talens marxister behövde bara utsträcka denna tes till att omfatta fascismen som kapitalismens dödsryckning. Denna tolkning hade den fördelen att den var enkel, och den övertygade många radikaler som inte var marxister till sin grundinställning. Den förblev fram till slutet på andra världskriget den populäraste förklaringen till fascismens framträdande i Italien och Tyskland.

I andra änden av den politiska skalan framträdde dock snart vad som såg ut att vara en annan tolkning. Denna kom från konservativa humanistiska tänkare som betraktade industrialismen, naturvetenskapen, rationalismen och själva demokratin som de största hoten mot civilisationen, såsom de uppfattade den. Dessa tänkare målade upp en idealiserad vision av det förindustriella samhället och talade om en tid, då människorna levde i nära gemenskap med naturen, då de sociala relationerna hade varit enkla, omedelbara och styrts av hävdvunna seder, och då det offentliga livet hade besjälats av de idealistiska begreppen ära, ansvar och en grundläggande respekt för den mänskliga värdigheten. Som dessa tänkare såg det hade industrialismen medfört en snabb (alltför snabb) befolkningstillväxt, urbanisering, en förvand-

ling av människan till massvarelse och utvecklandet av nya metoder att indoktrinera och socialt disciplinera massorna. Detta hade i sin tur lett till en ”massornas revolt” och till en degradering av de kulturella värdena som sedan renässansen hade hållit den västerländska civilisationen på framåtskridandets och upplysningens väg i passande takt. Fascismen var därför bara ett tecken på masstädernas nya barbarers triumf över de kultiverade och humanistiskt bildade eliter, som hade varit i ledningen sedan civilisationens gryning. Egenomligt nog konvergerade alltså den marxistiska och den konservativt humanistiska tolkningen av fascismen: fascismen, det var båda överens om, var det oundvikliga resultatet av det borgerliga samhällets rationalism, materialism och okänslighet. Den viktigaste olikheten mellan den marxistiska tolkningen och den konservativt humanistiska låg i respektive parts åsikt om vad fascismens seger skulle innebära för framtiden – och i de känslor som begrundandet av framtiden framkallade. Medan marxisterna i fascismen såg en bekräftelse av den marxistiska historiefilosofin, såg den konservative humanisten ett förnekande av själva historien. Och där den förre såg fascismens ankomst blott och bart som ett förspel till en friare, ädlare tidsålder, kommunismens tidsålder, såg den senare den som ett förebud till civilisationens undergång.

På senare tid har vissa forskare försökt finna underlag för ett ställningstagande någonstans mellan dessa båda ytterligheter. Professor John Weiss vid Wayne State University's Department of History tillhör denna grupp revisionister. På frågan: vilken är orsaken till fascismens triumf i Tyskland och Italien? svarar han att det inte finns någon entydig, enkel förklaring, utan att vi kan finna en förklaring endast genom att analysera hur fascismen fungerar i olika samhällen, inte genom att koncentrera oss på vad fascismens försvarare och belackare säger om den. Weiss anser närmare bestämt, att vi kan förstå fascismen endast genom att gå förbi dess förment ideologiska innehåll och studera de specifika sociologiska, politiska och ekonomiska omständigheter som framföder den. Och på grundval av en sådan studie drar han slutsatsen att fascismen, långt ifrån att vara liberalismens slutfas, är ett för 1900-talet unikt gensvar från de konservativa grupper, som hotas av den snabba liberaliseringen av ett samhällssystem, i vilket de har åtnjutit en privilegierad ställning. Som han ser det är fascismen alltså i första hand ännu en manifestation av den politiska skalans radikala höger, ett nytt uttryck för en tanke- och handlingstradition som har en lång historia i den västerländska (och även i den österländska) kulturen. Det är denna uppfattning av fascismen som den moderna formen för högerextremistisk politik som tillåter honom att tala om en ”fascistisk tradition”.

Vid sådana argument kan Weiss tillåta sig att gå förbi alla de tolkningar av den tyska nazismen och den italienska fascismen som – på ungefär samma grunder som fascisterna själva åberopade – betraktar totalitarism som ett nationellt karaktärsdrag. Sedan någon tid har den stora allmänheten fått höra, att nazismen var ett unikt tyskt fenomen, ett speciellt uttryck för det barbariska i den tyska nationalkaraktären och en oundviklig konsekvens av att Tyskland uppnådde politiskt självstyre. Denna uppfattning av fascismens framväxt i Tyskland bortser från det faktum, att fascismen har uppträtt i andra länder och att de omständigheter som ledde till fascismens födelse i Tyskland och Italien var (och är) potentiellt närvarande i Frankrike, England och även USA. Weiss anser, att om vi skall kunna förstå fascismen som *historiskt fenomen*, dvs. som en rörelse som utkristalliserades i Italien och Tyskland på 1900-talet, men vars triumf

i dessa länder det inte fanns tillräckligt starka skäl att förutsäga innan själva händelserna ägde rum, så måste vi följa hur den växt fram ur situationer som har utvecklats i Västeuropa sedan franska revolutionen.

Efter att ha medgett att de tidigare tolkningarna av fascismen delvis är riktiga, går Weiss över till att betrakta fascismens ideologiska innehåll och karakteriserar de idéer och ideal som fascisterna vanligtvis stöder sig på i nio huvudpunkter:

- 1) organisk samhällsuppfattning,
- 2) filosofisk idealism,
- 3) idealisering av ”manliga” dygder (vanligen böndernas eller byarnas),
- 4) fientlig inställning till den avancerade bolags- eller monopolkapitalismen,
- 5) förbittring över massdemokratin,
- 6) elitinriktade föreställningar om den politiska och sociala ledningen,
- 7) rasism och vanligen, men inte nödvändigtvis, antisemitism,
- 8) militarism och
- 9) imperialism.

Alla dessa huvudpunkter, anser han, har en sak gemensamt: en fientlig inställning till de liberala värderingarna och institutionerna. Punkterna utkristalleras till en distinkt fascistisk rörelse, hävdar han, när de förenas med en strävan att vinna *massornas stöd* och med sofistikerade metoder för *tankekontroll* för att vinna ett sådant stöd. Han medger, att när fascisterna väl har kommit till makten så tycks de ofta vara ”kvalitativt” olika sina föregångare på 1800-talet, men han anser att denna kvalitativa skillnad uteslutande ligger i de extremistiska metoder som fascisterna använder sig av för att nå sina mål, inte i själva målens natur. Denna extremism förefaller i sin tur motiverad för traditionellt konservativa, som känner sig hotade av den liberalism och socialism som vanligen åtföljer industrialisering och modernisering i vilket samhällssystem som helst. Weiss förnekar alltså att fascismen skulle kunna förklaras som ”irrationalisternas revolt” mot naturvetenskapen och teknologin. Ur de konservativas synvinkel, vilka känner sig belägrade av vänstern, framstår fascismen som en fullkomligt ”rationell” lösning på de problem som drabbar dem. För att sammanfatta frågan kan konservativa som befinner sig i försvarsställning i ett samhällssystem som snabbt håller på att industrialiseras, urbaniseras och demokratiseras välja fascistiska metoder våld, tankekontroll, terror och till och med folkmord – i förhoppning att rädda vad som räddas kan av deras nedärvda sätt att leva, privilegier och klassvärderingar.

Att ett sådant val inte är oundvikligt visar Weiss genom sin analys av fascismens utveckling i olika länder. I sin diskussion av det fascistiska maktövertagandet i Tyskland och Italien påvisar han, att det inte var några egentliga ”gripanden av makten” utan snarare konsekvenser av politiska koalitioner mellan olika element inom den *politiska* högern, och mellan högern och de grupper som hade mest att förlora på liberalismens eller socialismens triumf, dvs. småhantverkare, småföretagare, rotlösa aristokrater osv. Hans ståndpunkt är, att fascismen är ett hot huvudsakligen i de länder som har börjat förvandlas till *moderna* samhällssystem. Just därför att Tyskland och Italien hade påbörjat industrialiserings- och liberaliseringsprocesserna utsattes de för den klasspolarisering som är den fascistiska tillväxtens *sine qua non*. Eftersom det fanns starka liberala och socialistiska rörelser i Tyskland och Italien, såg de konservativa i dessa länder vänsterns tillväxt alldeles riktigt som ett hot mot sina egna möjligheter att överleva. Detta blev för dem drivfjädern att pröva fascismens ”totala lösningar” på problemen när allt annat misslyckats.

När fascisterna väl kommit till makten i Tyskland och Italien, satte de sig dock över sina konservativa beskyddare och svek de löften om ”social välfärd” de hade givit dem som stödde dem bland massorna. Detta var en möjlighet som varken den konservativa eliten eller de förvirrade väljarmassorna kunde ha förutsett. Framför allt Hitler grep de möjligheter att få fullständig kontroll över samhällssystemet, som moderna kommunikations- och transportmetoder och det moderna polisväsendet erbjöd. Fascismens tendens att ”skena iväg” analyseras i Weiss redogörelse för höger- extremismen vid makten. Här hävdar han, att åtminstone nazismen inte bara var tillämpad konservativ ideologi utan ett oavbrutet angrepp mot civilisationen i alla dess former, liberala, konservativa och radikala.

Att Hitlers variant av fascismen inte är något oundvikligt val från konservativa klassers sida under vänsterns belägring påvisas av Weiss analys av fascismen i England, Spanien och

Ungern. Han anser att de fascistiska rörelsernas öde i dessa länder negativt bekräftat hans tes, ty i dessa länder varierade fascisternas styrka och omfånget av deras extremistiska program i direkt proportion till hotet från den liberala eller socialistiska oppositionen. Där liberala institutioner och värderingar var fastast etablerade, som i Storbritannien, förblev fascismen föga mer än en avvikelse. I Spanien, där de konservativa grupperna var starkare men där det fanns liberala och socialistiska grupper i opposition, blev det konservativa gensvaret starkare. Men när liberalerna och socialisterna väl hade besegrats, användes de fascistiska metoderna i första hand för att stödja den äldre, konservativa ordningen, inte på det radikalt omvälvande sätt som de användes i Tyskland. I Ungern slutligen, där de socialistiska krafterna var svaga och endast fick tillfälliga framgångar, blev de konservativas eftergifter av måttlig omfattning när det gällde vad man kunde tillåta de fascistiska krafterna. Av allt detta kan vi dra slutsatsen att fascismen, fast den var en produkt av globala krafter i en övergångsperiod mellan det agrara och det industriella samhällssystemet, varken var ett *nödvändigt* resultat av någon given nationell erfarenhet eller något *oundvikligt* stadium i de liberala demokratiernas utveckling, även om den förblir en tydlig *möjlighet* för varje samhälle som genomgår sådana processer. Denna slutsats bildar bakgrunden för Weiss avslutande spekulationer.

Weiss anser helt enkelt att fascismens framtid, om den har någon, ligger i de u-länder som håller på att utvecklas. För att kunna existera i den moderna världen måste länder som Rhodesia, Sydafrika och många av de latinamerikanska länderna industrialiseras. Genom industrialiseringen skapar man dock de villkor som krävs för att en liberal eller socialistisk rörelse skall kunna uppstå. Dessa rörelser måste i sin tur oundvikligen hota de etablerade grupperna och klasserna och därigenom utsätta dem för den ängslan som får dem att överväga ett fascistiskt program, vilket skulle tillåta dem att åtnjuta både den gamla ordningens privilegier och den nys fördelar. I den icke-västerländska världen är den omedelbara faran kort sagt inte en totalitarism till vänster utan till höger, och Weiss slutsats är att västerlänningar, som har insett hur fascismen föds ur konflikten mellan etablerade konservativa grupper och rättmätiga strävanden hos de nya grupper som skapats av industrialiseringen, kommer att på ett förnuftigt sätt kunna stödja dem som söker en medelväg mellan vänsterns och högerens totalitarism. Hans studie över fascismen lämnar oss därför precis där varje allvarligt syftande historiskt verk borde lämna oss: i nuet, med våra problem belysta och våra uppgifter klargjorda.

HAYDEN V. WHITE

Kronologi över händelser som har samband med fascismen i modern tid

Italien

- 1870 Kungadömet Italiens enande under Cavour och kung Viktor Emanuel.
- 1892-1893 Giovanni Giolittis första ministär. Hans konservativ-liberala personlighet skulle bli den viktigaste individuella politiska kraften i Italien fram till första världskriget.
- 1896 1 mars Slaget vid Adua. De italienska trupperna led ett förkrossande nederlag, och Italien tvingades erkänna Etiopiens oavhängighet. Den ansvarige ministern, Crispi, föll och Italiens hopp om ett afrikanskt imperium gick om intet. Crispi blev något av en hjälte för den italienska högern och senare för fascismen.
- 1898 Brödupplopp ledde till krigslagar och till general Luigi Pelloux korta styre. Han vidtog extrema åtgärder mot liberaler och radikaler. En koalition liberal-vänster lyckades försvara konstitutionen och störta detta första förverkligande av militär och auktoritär konservatism i Italien.
- 1900 29 juli Kung Umberto Lönnmördades av en anarkist och efterträddes av kung Viktor Emanuel III.
- 1901 Strejker och socialismens tillväxt bevisade liberalismens och vänsterrörelsernas nya styrka.
- 1904 Generalstrejk proklamerades. Kyrkan förenade sig på allvar med högerns kamp mot liberalismen och radikalismen. Påven Pius X hävde bojkotten mot de katoliker som deltog i den italienska politiken. Katolsk politisk aktivitet uppmuntrades av kyrkan om den stödde den italienska högern.
- 1908 Reformisterna och revisionisterna inom socialistpartiet lyckades utesluta de revolutionära syndikalisterna ur partiet.
- 1909 Benito Mussolini, 25, socialist från den revolutionära vänstern, blev redaktör för en liten revolutionär tidning: *Lotta di Classe*.
- 1911 Tripolitanska kriget mot Turkiet. Kriget stöddes kraftigt av de intellektuella i Enrico Corradinis och Gabriele D'Annunzios nybildade och höger-radikala nationalistparti. Detta parti hade många anhängare både inom armén och den tunga industrin. Italien fick ett tvivelaktigt imperium i Tripolis och på Tolvöarna. (Fast det inte uppmärksammades särskilt mycket just då, var en av den moderna tidens kanske viktigaste historiska milstolpar när en italiensk officer och pilot bombade en grupp hjälplösa araber från flygplan, då en ny uppfinning.)
- 1911 Mussolini fick fem månaders fängelse för att ha agiterat mot kriget.
- 1912 Genom en överraskande vändning av omständigheterna uteslöts reformisterna ur det italienska socialistpartiet av dess revolutionära vänsterflygel. Mussolini, en av de revolutionäras ledare, fick hand om redaktionen av partiets viktiga och officiella tidning, *Avanti*.
- 1912 29 juni Rösträtten utsträcktes från tre till åtta miljoner väljare. Den allmänna rösträtten var nästan fullständig. Detta, plus den växande socialistiska rörelsens revolutionära inriktning, provocerade en högerreaktion från etablissemangets sida.
- 1913 Italiens konservativa härskare såg skriften på väggen i samband med 1913 års val. De radikala liberalerna fick 70 mandat, liberalerna fick majoritet och socialisterna nästan fördubblade sina mandat. En fjärdedel av nationen röstade på socialismen.
- 1913 Mussolini, som ställde upp som socialistisk kandidat och hembygdens son i Forlì, led ett svårt nederlag, kanske på grund av sina förbindelser med den revolutionära vänstern.
- 1914 mars Salandra, auktoritär reaktionär, efterträdde Giolitti som premiärminister.
- 1914 7 juni ”Röda veckan” – sammanstötningar mellan polis och antimilitaristiska demonstranter. Polisens brutalitet ledde till att fackföreningarna, socialisterna och syndikalisterna stödde en generalstrejk. Den röda fanan hissades i många samhällen, republiker utropades, generaler sattes i fängelse, kyrkor brändes ned och plundring ägde rum. Mussolini, som fortfarande stödde bönderna och arbetarna, spelade en viktig roll i oroligheterna. Högern vann dock, och Salandra satt kvar vid makten.

- 1914 3 aug
1914 Vid första världskrigets utbrott förklarade Salandra Italien neutralt
Mussolini intog en krigsvänlig ståndpunkt och uteslöts ur socialistpartiet och redaktionen för *Avanti*.
- 1915 Mussolini började trevande sin långa resa åt höger via en egen tidning, som fick ekonomiskt stöd av Frankrike och av dem som ville dra in Italien i kriget – kretsar som stod kungen, hovet, armén, nationalisterna och imperialisterna nära.
- 1915 maj Italien mobiliserade och förklarade Österrike–Ungern krig. (Italien förklarade inte Tyskland krig förrän den 28 augusti 1916.) Italien gick delvis med i kriget på grund av överenskommelser med de västallierade att territorium skulle överföras från Österrike–Ungern till Italien efter en seger. Konservativa nationalisterna drömde om ett italienskt slaviskt-afrikanskt imperium på Österrikes och Turkiets bekostnad.
- 1917 febr Mussolini sårades som följd av en olyckshändelse vid fronten och återupptog sina journalistiska aktiviteter. Han fortsatte också sin rörelse åt höger mot nationalismen, imperialismen och förhållningarna av de militära dygderna.
- 1918 Vapenstillestånd i november 1918. Vid fördrags- och fredskonferenserna motsatte sig president Wilson Orlandos krav beträffande fördelningen av territorium mellan Italien och Jugoslavien. Italien gick miste om en del av sina krav. Eftersom Orlando var liberal, användes Italiens förlust (liksom senare Tysklands i Weimar) som bevis på liberalismens ruin och förräderi mot ”nationens heliga sak”. D’Annunzio ledde – och Mussolini tog efter – ropen på ”Fiume eller döden”.
- 1919 Inflation, arbetslöshet, oroligheter bland arbetare och bönder och ett synbarligen meningslöst och stort offer av människoliv i kriget ledde till efterkrigs kriser.
- 1919 23 mars Fascistpartiet grundades av Mussolini i Milano. Partiets första program visade att Mussolini fortfarande hoppades kunna vinna en politisk seger genom att ena oppositionella från både vänster och höger. Hans program innehöll beståndsdelar som vände sig till arbetslösa, krigsveteraner, markägare, industriidkare, imperialister och jordlösa bönder. ”Vi är reaktionära och revolutionära, aristokrater och demokrater, konservativa och progressiva.”
- 1919 D’Annunzio och hans profascister intog Fiume med våld, till stor förtret för den italienska regeringen (Nitti). Fiume hölls illegalt omkring ett år. D’Annunzio var en av dessa vänsterinriktade eller idealistiska fascister som ville vidta vissa åtgärder för social rättvisa åt arbetarna och bönderna. Av detta skäl (och av andra) förlorade han det slags stöd i konservativt välstånd och inflytande som Mussolini och Hitler senare skulle vinna.
- 1919 nov Kanske de mest avgörande val som någonsin hållits i Italien: socialisterna blev den största parlamentsgruppen. Centergrupperna började upplösas. Italiens härskare visste, att radikala sociala och ekonomiska reformer skulle bli deras öde om den parlamentära demokratin fick fortsätta. Fascisterna led ett fullständigt nederlag, liksom Mussolini själv. Av detta lärde sig Mussolini att vänsterfascismen måste överges om han skulle kunna vinna makten.
- 1920 sommarens och hösten Arbetarstrejker, fabriksokupationer och böndernas tillgripande av mark ökade crescendoartat. Mussolini befäste sin lojalitet mot högern samtidigt som hans gatubanditer bemötte vänstern med terror.
- 1921 Giolitti ingick valavtal med Mussolini i förhoppning att kunna försvaga vänstern och följde ett konservativt prejudikat genom att planera att utnyttja den radikala högern utan att låta sig kontrolleras av den. Fascisterna fick 35 mandat, deras allierade 10 – socialisterna var fortfarande det största partiet i parlamentet.
- 1921 nov Fascistpartiets nationalkongress. Mussolini gjorde det helt klart: fascism är revolutionär konservatism. Han talade om sitt stöd åt armén, markägarna, monarkin, industrin, nationalismen och privategendomens helgd.
- 1922 Svartskjortorna intog med arméns och polisens hjälp kommuner och städer.
- 1922 27 okt Marschen mot Rom, Facta (premiärminister) och Viktor Emanuel III kom överens om att samarbeta, och Mussolini och hans svartskjortor gavs – återigen med arméns och polisens stöd – makt att hejda vänstern.
- 1922-1924 Mussolini konsoliderade sitt styre enligt normal despotisk praxis. Byråkratin och polisen gallrades, ett fascistiskt storråd tillsattes, paramilitära enheter under fascistisk

- kontroll bildades och vallagar drevs igenom för att ge fascismen mer kontroll över parlamentet.
- 1924 juni Matteotti, en ovanligt modig socialistisk deputerad, avslöjade med vilka valmetoder fascisterna hade fått ca 65 % av rösterna. Han mördades av fascistiska banditer. Reaktionen från den fortfarande relativt fria pressens, allmänhetens och parlamentets sida var så chockartad, att Mussolini insåg att han inte skulle kunna härska utan kontroll.
- 1924-1926 Skapandet av de totalitära institutionerna: enpartistaten övergick till total kontroll över press-, rätts-, utbildnings-, fackförenings-, kultur-, propaganda- och ungdomsaktiviteterna.
- 1926 april Utropandet av den korporativa staten. Officiellt åsidosattes den ekonomiska liberalismen till förmån för ett kompanjonskap mellan regeringen, arbetarna och ägarna i och för samhällskontroll över industrin. I själva verket arbetade partiets ombud, vilket Mussolini själv senare medgav, efter industriidkarnas önskemål, och arbetarna hade överhuvudtaget ingenting att säga till om.
- 1929 Lateranfödraget. Mussolini och påven undertecknade ett konkordat, varigenom kyrkan slutligen slöt fred med det moderna Italien. Påvestolen fick full territoriell suveränitet över Vatikanstaten, och katolicismen bekräftades vara den ”enda statsreligionen”. Kyrkan stödde senare både Mussolinis etiopiska krig och hans hjälp åt Franco i Spanien. Pius XI:s död 1939 kanske förhindrade en brytning med kyrkan, men kardinal Pacelli, Pius XII, var besatt av sitt behov att förstöra den spanska republiken och tillät följaktligen Mussolini att tygla många antifascistiska röster i sin kyrka.
- 1935 okt När depressionen var som värst öppnade Mussolini fientligheter mot Etiopien. Nationernas Förbund röstade igenom ett embargo, som dock inte fick mycket verkan, eftersom ingen stormakt var villig att göra några konkreta uppoffringar för att hejda den italienska imperialismen i Afrika.
- 1936 Axeln Rom–Berlin. Mussolini anslöt sig till Hitler, och gick med på den tyska remilitariseringen av Rhenlandet. Italien övergav alltså sin tidigare allians med Frankrike och Storbritannien.
- 1938 Mussolini sände 40 000 man italienska trupper och mycket materiell hjälp till general Franco och hans högerrevolutionärer i Spanien.
- 1938 Mussolini gick motvilligt med på Hitlers invasion av Österrike. Italien övergav sin tidigare roll som Österrikes försvarare mot de tyska ambitionerna.
- 1938 september Mussolini stödde Hitlers åtgärd att ta Sudetenland från Tjeckoslovakien, och spelade rollen som ”ärlig mellanhand” vid Münchenkonferensen, som fick bevittna hur Storbritannien och Frankrike gick med på Hitlers aggression.
- 1939 mars Hitler marscherade in i Prag, Slovakien blev tyskt protektorat; Mussolini fortsatte, om än motvilligt, att stödja Hitler.
- 1939 april Italienska trupper ockuperade Albanien.
- 1939 maj Den tysk-italienska ”stålpakten”.
- 1939 1 sept Hitler invaderade Polen. Storbritannien och Frankrike förklarade Tyskland krig med några timmars mellanrum. Mussolini höll sig utanför fram till 10 juni 1940, när han gick med i angreppet mot ett redan besegrat Frankrike.
- 1942 nov De allierade landsteg i Nordafrika. Massorna övergav Mussolini fullständigt.
- 1943 Stora arbetarstrejker mot Mussolini: ett motstånd från vänster, som skulle få stora proportioner, byggdes upp.
- 1943 10 juli Italien invaderades.
- 1943 24-25 juli Det fascistiska storrådet och kungen störtade Mussolini, som ersattes av Badoglio.
- 1943 12 sept Vapenstillestånd mellan Italien och de anglo-amerikanska styrkorna, men tyskarna fortsatte kampen om Italien.
- 1943 Mussolini bildade Italienska samhällsrepubliken i Salo vid Lago di Garda. Som ren marionett åt tyskarna framstod Mussolini som en ömklig figur, när han återvände till sin ungdoms ”vänsterfascism”, och vände sig till arbetarna mot ”plutokratin”.
- 1945 april Mussolini tillfångatogs och avrättades av partisaner.

Tyskland

1871-1890	Bismarcks styre och Tysklands ”förpreussning” i det nyligen enade expanderande tyska imperiet.
1875	Den socialistiska kongressen i Gotha förenade marxisterna med Ferdinand Lassalles anhängare i det moderna tyska socialdemokratiska arbetarpartiet.
1876 18 okt	På Bismarcks befallning antogs stränga anti-socialistiska lagar, som var i kraft fram till Bismarcks avgång 1890. Sammankomster, publikationer och insamling av pengar förbjöds om de var avsedda att främja ”socialdemokratiska, socialistiska eller kommunistiska planer” att ”omstörta staten eller samhället”.
1883, 1884, 1889	Under Bismarcks ledning antogs sociala välfärdslagar som ombesörjde sjukförsäkring, olycksfallsförsäkring och ålders- och invaliditetsförsäkring, till vilka arbetarna, arbetsgivarna och staten gemensamt bidrog.
1888	Fredrik III efterträdde Wilhelm I, men drabbades av strupcancer och dog inom ett år. Han efterträddes av Wilhelm II.
1890 18 mars	Bismarck avgick när han kom i konflikt med den unge kejsarens relativt liberala åsikter och krav på makt.
1890-1913	Wilhelm II kombinerade en gradvis inrikes liberalisering med stegrad imperialism och stridslystnad utomlands.
1912 jan	Riksdagsvalen gjorde socialisterna, som nu var ett reformistiskt parti snarare än ett revolutionärt, till det största partiet, med 4,5 miljoner röster.
1914 28 juni-6 aug	Första världskrigets utbrott, som började med lönnmordet på ärkehertig Franz Ferdinand. Österrike förklarade Serbien krig 28 juli. Tyskland förklarade Ryssland krig 1 aug. Tyskland invaderade Luxemburg, förklarade Frankrike krig och invaderade Belgien. England förklarade Tyskland krig 4 aug.
1918 nov	Vapenstillestånd, tre månader efter det att Ludendorff meddelat kejsaren att kriget måste avslutas därför att tyska armén inte kunde vinna. Kejsaren abdikerade, republik utropades och socialisterna härskade som majoritetsparti.
1919	Spartakistrevolten i Berlin leddes av Rosa Luxemburgs och Karl Liebknechts revolutionära vänster. Mot deras förväntan stödde massorna inte spontant revolten. Båda mördades av de arresterande myndigheterna.
1919 febr	Weimarförsamlingen accepterade Versaillesfördraget under hot om invasion. Den härskande majoriteten av socialister och liberaler stämplades omedelbart som förrädare av de traditionellt konservativa och av den radikala högern, från Hindenburg till Hitler.
1922-1924	Vild inflation och ökat antal politiska lönnmord av högern.
1923	Fransmännen invaderade och ockuperade Ruhr, när tyska regeringen försummade att betala absurt höga återuppbyggnadskostnader.
1923 8-11 nov	Ludendorffs och Hitlers s.k. ”ölstugeskupp”. Detta försök att störta den bayerska regeringen med våld misslyckades. För sitt förräderi fick Hitler mindre än ett års fängelse, och Ludendorff släpptes utan straff. Hitler skrev <i>Mein Kampf</i> under fängelsetiden.
1923-1929	Stresemannperioden med relativt goda relationer till västmakterna och partiellt uppfyllande av Versaillesfördraget. Stresemann dog 1929. Hans död och (den senare) depressionen drev Tyskland åt höger.
1930 mars	Ständigt tilltagande gatuvåld mellan vänstern och högern: de konservativa nationalisterna lyckades inte få majoritet i riksdagen, Weimardemokratin upphörde och Brüning styrde genom undantagsförordning via Hindenburgs auktoritet som president.
1930 14 sept	Riksdagsval. Hitlers Nationalsocialistiska parti blev en nationell kraft, och ökade dramatiskt från 12 till 107 mandat. Mittenpartierna förlorade kraftigt och vänstern förblev stark – 143 mandat för socialisterna, 77 för kommunisterna. Allt detta, märk väl, innan depressionen blev kännbar.
1932	Depressionen blev som mest kännbar; 6 miljoner var arbetslösa.
1932	Presidentval. Den politiska polariseringen tilltog när Hindenburg fick 18 miljoner

	röster, Hitler 11 miljoner och Thälmann (kommunist) nästan 5 miljoner. Hindenburg vann kapplöpningen med Hitler.
1932 maj	Brüning avgick när Hindenburg vägrade gå med på blygsamma jordreformer i Östpreussen. Franz von Papen, traditionellt autokratisk reaktionär och beundrare av den feodala etiken, bildade ett "baronernas kabinett".
1932 16 juni	Regeringen hävde förbudet mot nazisternas gatuvåld.
1932 20 juli	Statskupp i Preussen: von Papen rensade ut socialister och liberaler ur regeringen.
1932 2 dec	Hitler avvisade en villkorlig utnämning till kansler, och general Kurt von Schleicher utsågs till regeringschef. Dennes försök att försona liberala element med högerstyret gjorde honom oacceptabel för de traditionella kretsarna kring Hindenburg. Den 28 januari avgick Schleicher.
1933 30 jan	Hitler utsågs till kansler på sina egna villkor. Han hade ett kabinett av nazister, nationalisterna och konservativa.
1933 27 febr	Mitt under Hitlers näst sista valkampanj bidrog riksdagsbranden till att övertyga vissa om, att endast Hitler stod mellan dem och den "internationella kommunistiska sammansvärjningen".
1933 5 mars	Valresultatet gav nazisterna och deras bundsförvanter inom aristokratin och storfinsans 340 mandat. Vänstern fick 201 mandat.
1933 23 mars	Fullmaktslagen antogs som gav Hitler fulla befogenheter som diktator. Alla partier utom socialisterna och de olagligförklarade kommunisterna röstade för den.
1933-1937	Tysklands totalitarisering: de lokala myndigheterna berövades sin makt, civilförvaltningen och rättsväsendet rensades på liberaler och judar, rivaliserande partier förbjöds, judiska företag likviderades, Nürnberglagarna som definierade "judiskhet" och föreskrev lämpliga straff antogs och koncentrationsläger upprättades. Kulturen, propagandan, pressen och fackföreningarna underkastades total kontroll. Envælde, upprustning och full sysselsättning blev regimens målsättningar när Hitler förberedde sin erövring av Östeuropa.
1933 14 okt	Tyskland drog sig tillbaka från nedrustningskonferensen och Nationernas Förbund.
1934 aug	Hindenburg dog, och i presidentvalen fick Hitler 88 % av rösterna. Representanter för armén, markägarna och industrin gick med på att låta Hitler styra ensam, i synnerhet som han i juni hade gjort utrensningar i sin egen vänsterflygel.
1935 16 mars	Hitler förkastade nedrustningsklausulen i Versaillesfördraget.
1936 17 mars	Tyskland ockuperade Rhenlandet.
1936 27 okt	Axeln Berlin-Rom.
1936 17 nov	Tysk-japanska pakten.
1936 18 nov	Hitler erkände Franco och sände hjälp.
1938 mars	Tyskarna invaderade och annekterade Österrike.
1939 mars	Tyskarna ockuperade Böhmen, Mähren och Memel.
1939 aug	Nazi-Sovjetpakten, som röjde väg för Hitlers och Stalins gemensamma invasion av Polen.
1939 1 sept	Hitler invaderade Polen.
1939 3 sept	England och Frankrike förklarade Tyskland krig.
1941	Detta år hade tyskarna erövrat Polen, Danmark, Norge, Nederländerna, Belgien och Frankrike. De hade kastat brittiska armén i havet och invaderat Rumänien, Grekland och Jugoslavien.
1941 22 juni	Hitler invaderade Ryssland.
1943 2 febr	Andra världskrigets viktigaste slag, slaget vid Stalingrad, avgjordes. Tjugotvå tyska bataljoner kapitulerade.
1943 maj	Tyskarna kapitulerade i Afrika.
1943 10 juli	Italien invaderades av angloamerikanska styrkor.
1944 6 juni	Normandie invaderades av de västallierade styrkorna.
1944 juli-aug	Tyskarna drevs ut ur Ryssland av Röda armén, när den svepte in i Östeuropa.
1944 20 juli	En liten grupp höga arméofficerare försökte lönmörda Hitler.
1945 jan	Ryssarna gick in i Tyskland i Östpreussen. Warszawa föll.
1945 april	Hitler begick självmord.
1945	Tyska armén i Italien kapitulerade.

- 1945 1 maj Ryssarna intog Berlin.
 1945 7 maj De tyska arméledarna undertecknade kapitulationsvillkoren.

Ungern

- 1918 Nederlag i första världskriget. Trianonfördraget reducerade Ungerns territorium och folkmängd med en tredjedel och placerade tre miljoner ungrare under främmande styre.
- 1918 Ungerska parlamentet förklarade sin oavhängighet av Österrike.
- 1918 okt Greve Károlyi blev regeringschef sedan genom en oblodig revolution republik införts och kungen avlägsnats.
- 1919 mars Károlyi, liberal, avgick i protest mot överförandet av ungerskt territorium till Rumänien.
- 1919 mars En socialistisk-kommunistisk koalitionsregering bildades, och ersattes snart av Bela Kuns kommunistiska diktatur – han lovade att med rysk hjälp återvinna Ungerns förlorade territorier. Ungern gick i krig mot Tjeckoslovakien och Rumänien.
- 1919 1 aug Bela Kun flydde när rumänerna ryckte fram, uppmuntrade av sina allierade. Amiral Horthy och dennes (fascistiska) antibolsjevikkommittéer återintog Ungern och påbörjade en blodig vit terror mot kommunister, socialister och judar.
- 1920 23 mars Horthy utropades till regent och statsöverhuvud och proklamerade den ungerska monarkin. Trianonfördraget undertecknades i juni.
- 1921-1931 Greve Stephen Bethlens regering, under Horthy. Rojalistiska och fascistiska revolutionsförsök slogs ned. Den traditionellt konservativa markägande aristokratin härskade genom Horthy och Bethlen. Den allmänna rösträtten avskaffades.
- 1930-talet Fascistiska grupper uppkom i samband med början på depressionen. Bland andra fanns ungerska nationalsocialistiska lantbrukar- och arbetarpartiet, Ungerska Hitlergruppen, Ungerska nationalsocialistiska folkpartiet, Liekorset och 1931 den viktigaste av dem alla, Pilkorsets ungerska rörelse och parti under Ferenc Szálasi (1897-1944).
- 1932 Den stora depressionen förde Gyula Gömbös (1886-1936), fascist och beundrare av Hitler och Mussolini, till makten. Han ersatte greve Bethlen, glömde bort sina tidigare krav på jordreformer och försökte uppnå enighet med Italien och Tyskland för att få igen ungerska territorier, som förlorats i krig. Han stod under kontroll av Horthy, som insisterade på att Gömbös skulle ge upp sin vänsterinriktning.
- 1933 Hitlers maktövertagande ledde till att den fascistiska agitationen tilltog starkt i Ungern. Gömbös besökte Berlin och Rom. Många ungerska aristokrater gav de fascistiska rörelserna finansiellt stöd, och armén infiltrerades starkt.
- 1936 Gömbös dog, av naturliga orsaker. Han efterträddes av Daranyi.
- 1937 5 mars Ferenc Szálasi arresterades och straffades därför att de traditionellt konservativa markägarna i regeringen fruktade hans agitation för markreform.
- 1937 okt Under Szálasis ledning enades olika ungerska nationalsocialistiska grupper och fick stora tyska subsidier.
- 1938 febr Szálasi arresterades igen av de härskande konservativa.
- 1938 13 maj Ett nytt kabinett bildades av Bela Imredy.
- 1938 nov Som ersättning för samarbetet med Tyskland fick Ungern södra Slovakien.
- 1939 febr En av den fascistiska historiens egendomligaste händelser: premiärminister Imredy avgick då man upptäckte att hans farfarsfar var jude, just när han försökte konkurrera ut medtävlade fascistledare genom antisemitiska aktioner! Greve Paul Teleki bildade ny regering. (Ingen förbättring.) Ungern gick med i Tysklands, Italiens och Japans antikommunistiska pakt.
- 1938-1939 Antisemitiska lagar antogs.
- 1939 febr Val. Olika fascistgrupper vann 48 mandat av 259 – 31 vanns av Pilkorset. En betydande seger, som dock fått starkt stöd från tyska fonder.
- 1941 Ungern gick med i kriget för att hjälpa tyskarna att invadera Ryssland, men Horthy var ytterst motvillig.
- 1944 mars Tyska ockupationen av Ungern.

- 1944 okt Horthy arresterades och internerades av tyskarna. Tusentals ungerska judar överlämnades åt Eichmann och döden. Szálasi blev Ungerns ”nationelle ledare” och stöddes av många traditionellt konservativa ledare. Szálasi genomförde inte någon av sina ”vänsterinriktade” samhällsreformer, utan fortsatte med den allmänt fascistiska målsättningen att mörda antifascister. Ryska trupper angrep ungerskt territorium.
- 1945 4 april De sista tyska och ungerska trupperna flydde, när ryssarna gick in i Budapest. En rysk marionettregering tillsattes.
- 1946 Szálasi avrättades.

Spanien

- 1873-1874 Den första spanska republiken utropades.
- 1875-1885 Republiken störtades av generaler, som tillsatte kung Alfonso XII.
- dec
- 1876 En ny konstitution etablerade en skenbart parlamentarisk regering. Det var dock kungen, inte cortes, som härskade, och kyrkan ökade sin världsliga makt.
- 1890 Allmän rösträtt återinfördes. Anarkistiska oroligheter ledde till repressiv lagstiftning och avrättningar. Under 1890-talet tilltog socialismen, anarkismen och regionalismen i styrka.
- 1898 Nederlaget i spansk-amerikanska kriget och förlusten av Kuba ledde till en radikal reaktion från vänstern och högern.
- 1902-1931 Alfonso XIII:s styre.
- 1909 I samband med att arméns makt över civilbefolkningen tilltog protesterade vänstern både mot att man sände trupper till Marocko, och mot den uppenbara diskrimineringen av de lägre samhällsklasserna vid uttagningen till militärtjänst. I Barcelona proklamerades en generalstrejk, som spreds snabbt – präster och munkar mördades, kloster brändes och våldsamma motåtgärder vidtogs.
- 1910-1913 Liberalerna hade makten. Deras premiärminister, Canalejas, lönmördades efter att ha genomdrivit lagar för att försvaga kyrkans världsliga makt. De konservativa fick makten.
- 1914 Spanien förklarade sig neutralt i första världskriget. Kriget medförde ett uppsving för den spanska industrin, och för vänsterkrafter. Detta ingav i sin tur markägarna, arméofficerarna och de kyrkliga ämbetsmännen större fruktan.
- 1921 I Marocko tillfogade rifeños de spanska trupperna ett katastrofalt nederlag, och högern undertryckte kraven på en undersökning.
- 1923 13 sept General Miguel Primo de Riveras statskupp. Liberaler fängslades, cortes undertrycktes och en militärdiktatur genomdrevs som gensvar på de allt starkare republikanska känslorna.
- 1924 nov General Miguel Primo de Rivera och kungen besökte Mussolini och undertecknade (1926) ett vänskapsavtal.
- 1930 jan Primo de Rivera avgick inför liberal, republikansk, socialistisk och anarkistisk agitation.
- 1930 Spanska nationalistpartiet bildades. Det nya partiet gav uttryck åt ultrakonservativa idéer och engagerade sig i gatuvåld mot vänstern.
- 1931 april Kommunalvalen blev en överväldigande seger för republikanismen. Kung Alfonso lämnade Spanien.
- 1931 juni Valen till Konstituerande församlingen blev en stor seger för republikanerna och socialisterna.
- 1931 Redondo Ortega, högerextremist och ledare för en fascistisk rörelse som till största delen rekryterades ur den lägre medelklassen, förenade sig med Ramiro Ledesma Ramos som hade grundat en liten spansk fascistisk rörelse efter nazistisk förebild. Den förenade organisationen blev känd som JONS.
- 1931 dec Den nya konstitutionen antogs – med allmän rösträtt, en president som utsågs genom allmänna val (där arméofficerare och präster inte var valbara) och en regering som

- fick makt att expropriera privat egendom, nationalisera allmänna verk och genomdriva kyrkans skiljande från staten.
- 1932 *La Falange Española*, den viktigaste spanska fascistiska organisationen, grundades av Jose Antonio Primo de Rivera, son till Spaniens forne diktator och släkt med välbärgade affärsmannafamiljer. Inom ett år gick de andra radikala högergrupperna upp i falangen. Falangen hade 5 000 medlemmar 1934.
- 1932 aug General Sanjurjo försökte göra en högerkupp, men misslyckades.
- 1933 8 jan Anarkister och syndikalister framträdde i många städer.
- 1936 16 febr Val: detta gav dödsstöten åt de traditionella härskarna i Spanien. Republikanernas, syndikalisternas, socialisternas och kommunisternas folkfront besegrade den front högerpartierna bildat. Azaña bildade regering och valdes till republikens president. Samhällsreformer, inklusive angrepp mot kyrkans, markägarnas och arméns makt, skulle med säkerhet tilltaga. Medelklassen och den övre medelklassen gick till den radikala högern. Falangen förklarades olaglig av regeringen.
- 1936 18 juli Under general Francisco Francos ledning revolterade armén i Marocko och Spanien.
- 1937 Falangisterna och carlisterna blev allierade.
- 1939 26 jan Franco intog Barcelona. England och Frankrike erkände hans regering.
- 1939 28 mars Madrid kapitulerade, inbördeskriget var slut.
- 1939 sept Spanien förklarade sig neutralt i andra världskriget.

England

- 1905-1914 Under liberal ledning etablerades den moderna välfärdsstaten i sina huvuddrag. Detta framprovocerade en ultrakonservativ motreaktion. Välfärdsstatens åtgärder inkluderade den berömda folkbudgeten ”för att suga ut de rika” från 1909, olika hälso- och välfärdsåtgärder och försvagandet av överhusets makt.
- 1924 jan-nov Den första labour-regeringen bildades under Ramsay MacDonald. Fascistiska grupper uppstod och stöddes av Tories av den gamla skolan. De var dock knappast så betydande till vare sig antal eller ekonomiska möjligheter som deras motsvarigheter på kontinenten.
- 1924 okt En stor valseger för de konservativa över labour, delvis på grundval av förfalskade ”bevis” (Zinovjev-brevet), som föregav att labour-partiet skulle stå under den ”internationella kommunistiska sammansvärjningens” direkta kontroll.
- 1926 Den stora generalstrejken som sympatityttring med de strejkande gruvarbetarna. Nästan tre miljoner arbetare lade ned arbetet. Överklassen (och fascistiska grupper) höll de viktigaste funktionerna igång. I november tvingades gruvarbetarna kapitulera utan villkor.
- 1926 Allmänna val. Labour fick 288 mandat mot de konservativas 260.
- 1914 4 aug England gick med i första världskriget som reaktion på den tyska invasionen av Belgien och tyska fiendtligheter mot Frankrike.
- 1918 En allvarlig ekonomisk kris efter kriget orsakades av vad kriget kostade i människoliv och materiel, av den ökade världskonkurrensen inom den industriella produktionen och de underordnade områdenas ökade beroende.
- 1919-1922 En koalitionsregering skapades av krigsledaren David Lloyd George. Två miljoner gick arbetslösa 1921.
- 1923 15 nov Labourpartiet gjorde stora vinster. De konservativa vann dock under Bonar Law och Stanley Baldwin, och liberala partiet splittrades. Labours vinster framprovocerade en radikal konservativ reaktion bland Tories. ”British Fascists” grundades 1923.
- 1929 Arnold Leese grundade ”Imperial Fascist League”. Han krävde att alla judar skulle mördas genom gasning. I slutet av 1920-talet försökte Sir Oswald Mosley fortfarande leda en vänstergrupp som brutit sig ur labour till en revolutionär omdaning av Storbritannien.
- 1931 En nationell koalitionsregering bildades av de tre största partierna med MacDonald som premiärminister. Labourpartiet uteslöt MacDonald och dem som stödde honom. Koalitionsregeringen bildades för att bemöta depressionskrisen. Den satt kvar till 1935. Storbritannien övergav guldmynt-foten och andra liberala ekonomiska principer, när

- landet gick in för ekonomisk nationalism och nymerkantilism.
- 1931 Mosley bröt med labourpartiet och grundade "British Union of Fascists" efter ett besök hos Mussolini i Rom 1932.
- 1934 Depressionen var som djupast och det fascistiska inflytandet hade nått sin höjdpunkt. Vid det välkända mötet i Albert Hall var 10 100 fascister närvarande). Det våld som de fascistiska stormtrupperna tillämpade vid detta möte fick många sympatisörer bland Tories att förkasta fascismen som tänkbart försvar mot socialismen. Hitlers framgång fick också många Tories att misstänka att Mosleys grupp stod under tyskt inflytande och inte var "riktigt brittisk".
- 1936 Georg V:s död, som följdes av Edward VIII:s tillträde och abdikation och Georg VI:s kröning.
- 1937 maj Neville Chamberlain blev premiärminister.
- 1938 sept Münchenöverenskommelsen. Chamberlain hoppades kunna pacificera Hitler och vinna tid åt Storbritannien, och gick därför med på att tillerkänna tyskarna Sudetenland. När Tyskland på nytt blev fienden minskade kraftigt alla fascistiska gruppers inflytande som aldrig varit stort. Upprustningen fortsatte.
- 1939 3 sept Krig. Mosley och andra fascister fängslades.

Fascismens natur

Svartskjortorna har vad de konservativa behöver

Rubrik till ledare i Daily Mail 1934 skriven av en konservativ parlamentsledamot.

Det kan verka underligt att man i en serie¹ som presenterar världscivilisationens viktigaste traditioner inbegriper en studie över så omvälvande och färska fenomen som fascismen och nationalsocialismen. För en lekman, som fortfarande känner sig förlamad av koncentrationslägrens fasor och det överlagda mordet på miljoner oskyldiga, måste oundvikligen fascister och nazister te sig som fruktansvärda och unika abnormiteter förknippade med en viss generation. Även forskarna har vanligen betraktat Mussolinis och Hitlers högerextrema totalitarism som säregna och övergående gensvar på den djupgående sociala oro som rådde under åren mellan de båda världskrigen. Och kanske på grund av att nazisterna har fångat så mycket av allmänhetens och forskarnas uppmärksamhet, har högerextremismen alltför ofta ansetts vara en produkt uteslutande av de specifikt tyska traditioner, som avviker från den västeuropeiska historiska utvecklingens normer.

Jag anser dock, att man avsevärt har överbetonat fascismens originella och samtida natur. Det har visserligen inte funnits någon fascistisk tradition, om man med detta avser ett kontinuerligt och långvarigt fascistiskt gensvar på samhällsförändringarna från mäktiga och etablerade gruppers sida. Mussolinis ord: ”Jag är reaktionär och revolutionär” är riktiga i detta sammanhang. Fascismen är dock en konservativ samhällsrörelse, hur radikal den än må te sig. Som sådan har den nära samband med idéer, intressen och klasser som varit aktiva inom den västerländska civilisationen sedan den första stora utmaningen mot de konservativa värdena under franska revolutionen 1789. Det är detta samband som inte har blivit helt utforskat. Lyckligtvis försöker dock inte så många längre förklara fascismens och nationalismens ursprung genom att hänvisa till det tyska folkets förmodade unika och kollektiva skuld, eller till den moderna människans föregivna demoniska irrationalism eller till gangstermentaliteten hos en handfull nihilistiska ledare som tagit ställning för makt och endast makt. Men ännu har inte tillräckligt mycket gjorts för att visa hur högerextremismen spelar på de traditionellt konservativas rädsla och hopp. Som jag hoppas kunna påvisa, gjorde de reaktionära revolutionärer som grep makten i Italien och Tyskland detta till stor del därför att de vann makt och stöd från äldre konservativa klasser, och prestige från en tidigare redan etablerad konservativ intellektuell tradition.

Det skulle vara fel att försöka suddas ut de viktiga och verkliga olikheterna mellan äldre konservativa klasser och idéer och den europeiska fascismens terroristiska extremister. Men man har lagt alltför stor tonvikt vid sådana skillnader. Naturligtvis är det absurt och löjligt att betrakta Bismarck som en föregångare till fascismen. Jag vill inte heller ingå i den långa listan över vilseledda forskare, som har ignorerat de många subtiliteterna och sofistikerade tvetydigheterna hos de stora konservativa intellektuella och placerat dem i de s.k. fascistiska ”förelöparnas” led – som man t.ex. har gjort med Fichte, Carlyle, Hegel och Nietzsche. Visserligen är det sant att de nazistiska propagandisterna gärna framställde sin rörelse som direkt arvtagare till Fredrik den store, Bismarck eller Nietzsche, men det kunde de bara göra genom godtyckligt urval, enkel förvanskning eller direkt förfalskning.

Idéhistoriker har ytterligare förvirrat problemställningen genom sin föråldrade metod att betrakta en handfull ledande teoretiker som de som huvudsakligen bar upp eller representerade den konservativa (eller liberala eller socialistiska etc.) intellektuella traditionen. Så esoteriska och lysande tänkare som Fichte och Nietzsche har inget reellt inflytande på stora människogrupper eller -klasser, och alltså inget direkt inflytande på den stora abstraktion vi

¹ ”Major Traditions of World Civilization”, redigerad av Hayden V. White. Harper and Row, New York.

kallar historien. De är alldeles för komplicerade och subtila för att uppfattas av mer än ett fåtal. Följaktligen kan man inte förstå massiva samhällsrörelser om man inte tar med i beräkningen omfattande grupper och klassers kollektiva, förgrovade och enkla attityder och åsikter. Som vi skall få se lyckades fascisterna och nazisterna delvis därför att de återspeglade värderingarna och intressena inte hos en handfull konservativa intellektuella, utan hos aristokratiska markägare, militära ledare, reaktionära industriidkare, småhandlare och småbrukare. Jag är fullt medveten om, att man inte av den anledningen kan anklaga sådana grupper för att vara förespråkare för obegränsad terror, utrotningsläger och andra världskriget. Människor som gör politiska val varken önskar eller känner i allmänhet ens till alla de indirekta konsekvenserna av att de får som de vill. Dessutom är de mycket snäva gränserna för de alternativa politiska valmöjligheter som i praktiken står till buds för samhällsgrupper som försvarar sina intressen under starkt hot en faktor som varken statsvetare eller idéhistoriker har rätt att bortse från.

Och det är detta jag framför allt vill komma fram till: högerextremismen frodas i samhällen där äldre, men fortfarande mäktiga konservativa klasser hotas av snabba och moderniserande samhällsförändringar, som skapar eller stärker liberala och radikala klasser och grupper som är fientligt inställda till ”den gamla modellen”. På 1900-talet blev alltså den minoritet av revolutionära konservativa som alltid funnits i det moderna Europa den motreaktion man behövde och de som försvarade den extrema konservatismen. Varje studie som alltför snävt kretsar kring enbart fascisterna och nazisterna kan tappa bort högerextremismens verkliga betydelse. Utan att nödvändigtvis bli partimedlemmar eller själva acceptera hela skalan av partiprinciper, hjälpte nämligen aristokratiska markägare, officerare, regerings- och statstjänstemän och viktiga industriidkare i Italien och Tyskland till att föra fascisterna och nazisterna till makten. Efter första världskrigets slut hade de som motiv till detta en fruktan för att massornas nya deltagande i en fullt utvecklad parlamentär demokrati inom kort skulle leda till att de privilegierade grupperna förlorade makt, prestige, välstånd och andra värden. Högerextremismen skulle komma att utgöra den sista försvarslinjen mot den växande liberala och radikala agitationen för jordreformer, sociala välfärdsåtgärder, avmilitarisering, högre löner och socialisering av produktionsmedlen. Kriget, inflationen och den stora depressionen polariserade visserligen samhällsattityderna i vänster- och högerextremism och öppnade stora möjligheter för fascismen, men den grundläggande samhällskonflikten var lika gammal som liberalismen.

Forskarna har alltför ofta betonat de ideologiska och politiska olikheterna mellan de gamla konservativa och de nya ultrakonservativa, men har inte uppfattat hur villiga de respektabla konservativa har varit att köpslå om dessa olikheter med sin egen yttersta högerflygel för att förebygga liberalismens och radikalismens seger och massdemokratins triumf. Det välkända slagordet man fick höra så ofta bland franska aristokrater och affärsmän 1935 säger hur det var: ”hellre Hitler än Léon Blum”. Och märk väl, fast Blum ansågs vara socialist, inskränkte sig hans hot till genomförandet av en fransk version av ”New Deal”. Många av de viktigaste europeiska industriidkarna var givetvis positiva till en utveckling i denna riktning, samtidigt som man måste förkasta den välkända marxistiska formeln. Fascismen var inte ”monopolkapitalismens sista suck”, den var möjligen konservatismens.

Andra skäl har dock övertygat åtskilliga kunniga forskare, att fascismen inte i första hand är en konservativ rörelse. Som de påpekar, så fick fascisterna och nazisterna ett massivt väljarstöd från stora sektioner av vad man normalt betraktar som medelklassen och den lägre medelklassen: egna företagare i liten skala, hantverkare, affärsinnehavare, manschettarbetare på kontor, lägre civiltjänstemän, bönder, fattig lågadel, tjänstefolk och pensionärer. Man måste dock komma ihåg, att sådana anhängare av fascismen, i den mån de var liberala, endast var det i den betydelse som t.ex. medlemmarna av John Birch Society är liberala, dvs. de stod för det tidiga artonhundratalets liberalism. En sådan fossiliserad liberalism är i våra dagar

mycket konservativ. Den motsätter sig en representativ demokrati, fackföreningsrörelsen och den moderna nyliberala välfärdsstatens sociala lagstiftning, och den försvarar oryggligt rätten till ett privatägande, oavsett kostnaderna för samhället. Då den ofta kom i kläm mellan pressen från den stora affärsvärldens konkurrens och pressen från fackföreningsradikalismens organisation, blev dessa medelklass- och lägre medelklassgrupper desperata av krigets, inflationens och depressionens traumatiska upplevelser, liksom av den överväldigande statusängslan som följde. Och de kände sig t. o. m. mer hotade än de traditionella konservativa gjorde av välfärdsstatsliberalismens och arbetarklassagitationens stadiga framsteg och framtida utsikter. För de konservativa inom både den övre och den lägre medelklassen erbjöd Mussolini och Hitler via gatuvåld och totalitär kontroll det säkraste medlet att hejda både den internationella ”judiska” liberalismen och fackföreningarnas ”bolsjevism”.

De tyska och italienska erfarenheterna tycks tyda på, att fast man kan hitta fascistiska rörelser i alla moderna länder, så frodas inte fascismen om den inte direkt eller indirekt förs till makten av en stödjande allians av förliberala makteliter (halvfeodala eller aristokratiska), reaktionära industriidkare och vissa delar av den socialt frustrerade lägre medelklassen. Under de akuta samhällskonflikter som skapas av totalt krig och ekonomiskt kaos faller en sådan allians lätt, om inte rentav avsiktligt, offer för liberalismens och radikalismens våldsammaste fiender – högerextremisterna.

När fascisterna och nazisterna väl kommit till makten, ville de dock inte fungera som simpla lakejer åt de intressen som fört dem till deras poster. Det kunde de i själva verket inte heller göra. Fascismen kan inte behålla kontrollen om den handlar som tidigare despotvälden eller rent konservativa koalitionsregeringar – sådana regeringar som Francos, Pilsudskis eller Horthys. Fascismen är inte en traditionell utan en revolutionär konservatism, och fascisterna måste införa unika, svepande och dynamiska metoder för systematisk terror och total kontroll över det nationella livets alla områden. De kommer nämligen till makten i samhällen, där liberalismens och radikalismens historiska krafter i utveckling innebär ett dödligt hot mot de konservativa inom den övre och lägre medelklassen. Endast där modernismen (med allt vad den innebär) har vunnit få fotfästen i samhället, kan traditionella autokrater utan alltför stor svårighet kontrollera liberalismen och vänsterrörelser. Den gammaldags despotens tillfälliga, sporadiska och icke-institutionaliserade våld kan endast fungera i ett ”underutvecklat” samhälle, där den liberala framstötten försvagas av att för-liberala eliter och samhällsstrukturer fortfarande finns kvar, som i Spanien och Ungern. I sådana samhällen kan de traditionella konservativa själva mycket väl förkasta den dynamiska fascistiska totalitära institutionaliseringen av terror och samhällskontroll såsom farlig och onödig.

Man har ännu inte förstått varför fascisterna och nazisterna följde en aggressiv imperialistisk politik, som inte hade några föregångare. Traditionella despotvälden har i allmänhet varit militaristiska och, om de varit mäktiga, expansiva. Men den extrema höger som satt vid makten erövrade och utsög underkuvade folk med en mardrömslik skoningslöshet, som tyder på en kvalitativ olikhet. Som jag försöker påpeka på de följande sidorna, så var erövrandet och det totala utsugandet av underkuvade folk absolut nödvändigt för nazisterna och fascisterna. I annat fall skulle de förmodligen ha fallit offer för samma sociala förvirring som fört dem till makten, och för de inre spänningar som skapats av deras totalitära styre. När Hitler och Mussolini militariserade sitt folks kultur, ekonomi och åskådning, uttryckte de en allmän tendens som finns hos den extrema högern att överallt låta militär aggression och inre tvång ersätta de progressiva samhällsreformer som bara kunde spela deras liberala och radikala motståndare i händerna. Sedan mitten av 1800-talet hade en militant nationalism varit utmärkande för de konservativa politikerna. Men även här förde de revolutionära reaktionärerna den konservativa hållningen till kvalitativt nya ytterligheter. T. o. m. antisemitismen, som fick en så dominerande ställning hos de central- och östeuropeiska fascisterna, var inte bara en fråga om att få fram en ”syndabock”, utan ett försök att ur

nationen rensa ut just de grupper som i synnerhet i Central- och Östeuropa representerade framstående liberala och radikala åsikter. Både terrorn på hemmaplan och terrorn utomlands var under fascismen kort sagt försök att lösa politiska, ekonomiska och sociala problem utan att uppoffra några konservativa och reaktionära värderingar.

Jag har börjat med att framlägga allmänna principer för att ge läsaren en viss tematisk ledning genom de följande kapitlen. En så kort beskrivning av en allmän teori om fascismen kan omöjligen göra rättvisa åt överflödet på tillgängliga fakta, och den måste verka stel, abstrakt och tveksam. På de följande sidorna hoppas jag kunna framlägga de bevis och den analys som behövs för att tillfredsställande kunna modifiera och belysa det som kan verka godtyckligt och otillfredsställande på dessa första sidor.

De följande kapitlen har arrangerats i denna ordning: först en allmän diskussion om den fascistiska ideologin med tonvikt lagd på dess förhållande till tidigare konservativa idéer. De därpå följande kapitlen går över till det fascistiska och nazistiska gripandet av makten, med speciell hänvisning till de grupper och klasser som stödde den extrema högern och deras skäl att göra detta. En samhällsrörelses misslyckande i en viss kulturell och politisk miljö avslöjar ofta lika mycket som dess framgångar. Därför har jag tagit med särskilda avsnitt om fascismens misslyckande i en liberal västnation – England – och dess misslyckande i två ”underutvecklade” europeiska nationer, som dominerades av traditionell konservatism – Spanien och Ungern. Vad Italien och Tyskland beträffar, har jag försökt visa vilka historiska omständigheter och sociala spänningar som tycks göra ett samhälle sårbart för den revolutionära konservatismen. Slutligen har jag återvänt till Italien och Tyskland, analyserat den makthavande fascismens samhällspolitik och totalitära struktur och skälet till dess destruktiva drift mot totalt krig och imperialism.

Högerextremismens ideologi

Den viktigaste punkten i det nationalsocialistiska programmet är att avskaffa det liberala begreppet om individen och det marxistiska begreppet om mänskligheten, och i deras ställe sätta folkets gemenskap, som har sina rötter i jorden och som förenas med gemensamma blodsband.

Adolf Hitler 1937

Fascister och nationalsocialister driver många traditionella konservativa idéer till extrema och vulgära ytterligheter, men de överger dem inte. Som företrädare för en ”ny” konservatism vill de inte anses enbart som försvarare av den gamla reaktionära eliten, utan insisterar oupphörligen på att deras rörelse är dynamisk, unik och framför allt modern. De som skriver samhällsrörelsernas historia måste dock se upp, så att de inte bedömer ideologiska uttalanden efter första anblicken. Den ”nya” konservatismen måste dölja sina idéers härstamning, om inte av någon annan orsak så därför att en samhällsrörelse som försvarar de etablerade intressena inom en massdemokrati måste göra sig attraktiv för massorna. Därför är de flesta av de gängse generaliseringarna om den extrema högerns ideologi vilseledande. Vi får till exempel veta att fascisterna inte har något program, att de är nihilistiska opportunisterna som ur självmotsägande idéer väljer ut just dem som kan undanröja de omedelbara hindren på vägen till makten. Fascismen har också kallats ett utbrott av det irrationella hos den moderna människan. Fram till helt nyligen har fascismen, i form av nationalsocialism, ansetts vara ett övergående och specifikt tyskt gensvar på det speciella sociala kaos som rådde under mellankrigsåren. Här kan några jämförelser vara på sin plats. Den ideologi som kom till makten i Italien och Tyskland var nära att göra det i Rumänien, Spanien, Ungern och Österrike, och existerade, även om den var svag, i England, Frankrike, Belgien, Holland och Finland. Som vi i USA har goda skäl att känna till finner högerextremismen anhängare även under tider av överflöd och relativ social stabilitet. Vad fascismens föregivna ”irrationalitet” beträffar, är den i själva verket inte så mycket revolt mot förnuftet som en revolt mot liberalismen, vilket liberalerna har funnit oförnuftigt. Vare sig man gillar det eller inte, så har den fascistiska ideologin en internationell omfattning, är någorlunda sammanhängande och framlägger en rationell, d.v.s. fungerande, om än skrämmande, uppsättning politiska, sociala och ekonomiska alternativ till västvärldens härskande liberalism.¹

Som en revolutionär form av 1800-talets konservatism fick högerextremismen ett medvetet uttryck som ideologi samtidigt med liberalismens första stora triumfer i 1789 års franska revolution. Det centrala organisatoriska uttrycket för 1800-talets konservativa tänkande var den ”organiska” eller ”korporativa” staten. Då de konservativa försvarade sig mot ett alltmer segerrikt liberalt etablissemang, angrep de under hela 1800-talet den konstitutionella, demokratiska och pragmatiska ”intresse”-staten. Liksom fascisterna senare skulle komma att göra, projicerade de konservativa den motsatta bilden av en organisk folkgemenskap, som var lojal mot den traditionella modellen och som leddes av en elit som kunde ”intuitivt uppfatta” den sanna nationella andan och massornas behov. Både de gamla och de nya konservativa fördömde de naturliga rättigheternas individualism som en ideologi som hade förstört den sanna gemenskapen, och som hade upphöjt individens eller klassens rent själviska nytta till en dygd. Staten, vidhöll de, var en komplex organism i vilken varje del spelade en livsviktig roll för att en naturlig funktionsharmon

¹ Jag skulle ge en felaktig bild av enheten i den radikala högerns ideologi om jag tillskrev varje idé på de följande sidorna en enda ideolog. Låt mig här bara räkna upp de viktigaste namnen: Hitler och Mussolini förstås, men även Alfredo Rocco och Giovanni Gentile (Italien), Georges Valois och Marcel Déat (Frankrike), Sir Oswald Mosley och Arnold Leese (England), H. S. Chamberlain och Alfred Rosenberg (Tyskland), José Antonio Primo de Rivera (Spanien), Corneliu Zelea Codreanu (Rumänien), Ferenc Szálasi (Ungern) och Léon Degrelle (Belgien).

skulle bibehållas. De som kräver en abstrakt individuell frihet, obegränsad rörlighet uppåt eller social jämlikhet snarare än gemensamt ansvar för ”sin uppgift och sina plikter” flirtar med anarkin. Fascisterna ignorerar sina konservativa företrädare för att kunna göra anspråk på en ny och revolutionerande politisk inställning. Men de landsflyktiga adelsmän som första gången flydde undan franska revolutionen 1789 skulle ha funnit en besläktad anda i 1900-talets fascism, ty denna var en projektion av deras egen extrema högerflygels kontrarevolutionära förhoppningar.

Traditionellt sett hade den organiska statens politiska ideal samband med filosofisk idealism och konservativ nationalism. De konservativa, och fascisterna efter dem, anklagade liberalerna och de vänsterinriktade för att krasst och förnedrande sysselsätta sig med individens rent materiella välfärd. Liberalismen, hade de konservativa hävdade under hela 1800-talet, hade en mekanistisk eller ”atomistisk” syn på staten och samhället, en syn som reducerade båda till kollektiva substantiv eller obekväma fantasier. Som fascisterna senare ville göra gällande, skulle borgerliga affärsinnehavare knappast uppoffra sig för nationens ädla ideal. De mer filosofiskt lagda fascistiska intellektuella (som Gentile, Déat, Codreanu eller Rocco) uttryckte det så: bortom de materiella fenomenens råa yta finns ett evigt och oföränderligt rike, vars omedelbara och inneboende uttryck nationen är. Från Codreanu, den rumänske bondemystikern och fascistledaren, till Mussolinis sofistikerade och kanske av annans hand skrivna ord var normen en grov filosofisk idealism. Mussolini skrev således: ”Fascismen är en religiös tro, enligt vilken människan ses i omedelbart förhållande till en överlägsen och objektiv vilja som går utöver den enskilde individen och upphöjer honom till en medveten medlem i ett andligt samhälle.”

Konservativa idealister gjorde liknande uttalanden om och om igen på 1800-talet, från högerhegelianerna till de objektiva idealisterna och primitiva spiritualisterna vid århundradets slut. Typiskt nog drev den extrema högern äldre idéer till revolutionära ytterligheter. I motsats till liberalismens föregivna materialistiska individualism insisterade fascisterna på kollektivets överhöghet – vare sig det gällde en stam, ett brödraskap eller en nation. Mussolini skriver: ”Vi vill ha ett liv där individen genom att uppoffra sina egna privata intressen, genom själva döden, förverkligar denna fullständiga andliga tillvaro, i vilken hans människovärde ligger.”

De fascistiska ideologerna var överens med sina konservativa företrädare om att liberalerna, radikalerna och socialisterna var antihistoriska. De sistnämnda föregavs ignorera förtursrätten hos de nationella institutioner och sedvanor som vunnits genom gångna generationers blod och svett. De verkade bara för sin egen generations övergående djuriska behov. Genom hela den fascistiska ideologin löper en tendens till glödande hänvisningar till ett inbillat primärt barbariskt stamvälde av bönder och krigare – vare sig det gällde den ungerska fascismens turanism eller den nord-europeiska nationalsocialismens germanska grundläggare och hövdingar. Som en ersättare för den liberala internationalismens sofistikerade och urbana anda förkunnade fascisterna och nazisterna den instinktiva och sveklösa rassammanhållningen, lidelsen för heroiska offer för stammen och folkets militanta aggression. Återigen talar Mussolini, denna gång lämpligt nog till de tappra italienska stöttrupperna under första världskriget: ”Vår myt är nationen, vår myt är nationens storhet.”

Sedan mitten av 1800-talet hade de konservativa vädjat till den nationella sammanhållningen för att misskreditera samhällsreformisternas kritik. Visserligen riktade de konservativa ofta föreställningarna om den organiska staten mot kapitalisterna, och hävdade t.ex. ofta att feodalherren hade visat prov på en sant faderlig omsorg om sina bönder, en omsorg som borde få de moderna fabriksägarna att skämmas. På samma sätt krävde de europeiska fascisterna ofta hjälp åt arbetarna, och många ungdomliga idealister och arbetslösa gick med i den yttersta högern för att hjälpa till att driva igenom nationalsocialismens *socialism*. De skulle mista sina illusioner. När fascisterna

och nazisterna kom till makten uppvägdes behovet att fjärma massorna från vänstern av behovet av finansiellt stöd från industriidkarna. Men rent hyckleri är knappast någon uttömmande förklaring. Den verkliga fienden för de gamla konservativa lika väl som för de nya var den *moderna* liberalismen. Detta faktum bortskymms av högerns pose som den enda allvarligt antikommunistiska rörelsen, och dess anspråk som vi redan anfört, att det finns få om ens några betydande olikheter mellan de olika ideologierna till vänster om dem själva. De som med framgång kan beteckna sina motståndare som ”den kommunistiska sammansvärjningens medvetna eller omedvetna agenter” får naturligtvis taktiska fördelar. Därför hävdar den extrema högerns mest sofistikerade och seriösa ideologer om och om igen: de som godtar den liberala förutsättningen att politiken i första hand bör sysselsätta sig med individens sociala välfärd kommer, beroende på de sociala villkoren, med lätthet och oundvikligen att löpa linan ut från liberalism via socialism till bolsjevism. Den yttersta högern förenade sig alltså med Europas gamla reaktionärer, som utan någon ideologisk utstyrsel helt enkelt betecknade moderata jordreformer och en progressiv skattepolitik som rena rama bolsjevismen.

”Demokratin”, hävdade Hitler, ”är ingenting annat än ett systematiskt odlande av mänskliga misslyckanden.” Tanken är gammal och välbekant, och den uttrycker på ett föraktfullt sätt de konservativa farhågor som väcktes av det successiva inlemmandet av massorna i västvärldens politiska liv. Fascistiska ideologer (som ofta missbrukade t.ex. Carlyles eller Nietzsches idéer, även när de inte förvrängdes) fördömde liberalismen och socialismen förebärande att de främjade den anonyma hopens medelmåttighet och förnekade den naturliga aristokratins skapande vilja och kraft. Den europeiska extrema högern hävdade på nytt en del av den konservativa nyidealismen från sekelskiftet, och anklagade både liberaler och marxister för en ovärdig syn på människan som en ren marionett i händerna på väldiga, opersonliga och känslolösa materiella krafter. Enligt fascistisk syn struntade de stora systembyggarna i 1800-talets Europa i människans vilja, medvetna syfte och intellekt på grund av sin väsentligen teologiska tro på automatiskt självreglerande naturlagars progressiva system. Vad som än i övrigt skilde Karl Marx, Adam Smith och Herbert Spencer åt, så hävdade de fascistiska intellektuella att de förenades av föreställningen att stora sociala och historiska omvandlingar genomförs via miljontals obetydliga beslut som fattas av egocentriska massor som reagerar rent reflexartat på krassa marknadsstimuli. Det var detta som t.ex. Mussolini tänkte på när han sade att fascismen inte hade något program utan var syfte; vilja och heroisk handling.

På motsvarande sätt fascinerades fascistiska intellektuella ofta av de antidemokratiska elitteorierna, teorier som förespråkades av män som Georges Sorel och Vilfredo Pareto – båda valdes speciellt ut av Mussolini. Pareto lärde en generation att se politiken, och i synnerhet massdemokratiernas politik, enbart som en enkel konflikt mellan inskränkta makteliter som klädde sina privata intressen i idealismens retorik, men som inte inspirerades av någon högre grad av ansvarskänsla för människor eller principer. Där den parlamentariska liberalismen i själva verket inte var något annat än en liten oligarkis försvar av egendom – som i Italien, Spanien, Rumänien och Ungern – erbjöd dessa teorier de unga borgerliga intellektuella respektabla, intellektuellt konservativa och auktoritära alternativ till det liberala etablissemanget. Man måste komma ihåg att liberalismen i relativt underutvecklade länder fungerar som föga annat än försvar för de besuttna klassernas privilegier, och att fascisterna i detta, kanske paradoxalt, fann ett medel att fördöma den härskande oligarkin och rättfärdiga sin egen kult av styrkan och maktviljan. Fascisterna hävdade att ett sant ledarskap, till och med en sann demokrati, endast existerade där folket i en massornas acklamation för fram en folkledare, som intuitivt fattar deras verkliga behov och nationella anda, och som svetsar samman folket till en kollektiv enhet som kan utföra stora, våldsamma och självupppoffrande handlingar. Det finns vissa vittnesbörd som tyder på att

Mussolini längre fram i livet beklagade att han själv förrått detta fascistiska ideal, ty som han var väl medveten om försvarade hans regim de jordägande och affärsidkande klassernas krassa intressen samtidigt som den förkunnade myten om en heroisk elits välde (en elit som man föregav skulle stå över all krass materialism och klassegoism).

Vissa forskare gör invändningar mot klassificeringen av fascismen som ultrakonservativ på grund av dess kraftiga inslag av antikapitalistiska idéer. Denna argumentation bortser dock från att det existerade en fullt utvecklad antikapitalistisk ideologi inom den lägre medelklassen, en ideologi som var lika gammal som kapitalismen själv, och som hade tagits med i de traditionella konservativa teorierna om den organiska staten. Syd-, Central- och Östeuropas skråmedlemmar, hantverkare, småbrukare och småhandlare hade fruktat införandet av den fria företagsamhetens kapitalism ända sedan industrialismens genombrott i Europa. Den hotade det som återstod av deras starkt omgärdade skråväsen med dess handelsöverenskommelser, pris-, löne- och kvalitetskontroller och regler som begränsade tillträdet till näringsfången. Över hela Europa, vart än industrialismen spreds, kämpade skråmästarna, småhandlarna och hantverkarna i byarna en desperat och oekonomisk kamp mot frihandel, obegränsad massproduktion och den liberala kapitalismens okontrollerade expansion. Ideologin bakom denna till stor del bortglömda kamp av den gamla ordningen mot den nya kan man finna i åtskilliga skråkongressers, småhandlarföreningars och köpmannagrupper flygblad, tidningar och protokoll, likaväl som i åtskilliga vädjanden som var avsedda att förmå lokala och nationella myndigheter att förvandla skråmonopolen till lag och allvarligt begränsa den fria företagsamheten. Under hela 1800-talet betraktades följaktligen kapitalismen av hantverkare, småhandlare och småköpmän i många avseenden på samma sätt som de fascistideologer som söker den lägre medelklassens stöd har betraktat den i vår tid. Dessa grupper såg kapitalismen som en främmande, otysk, internationell, ja rentav ”judisk” revolutionär kraft som hotade att avlägsna de traditionella, tyska och kristna gränserna mot ett skoningslöst jagande efter profit. Långt före Hitler, Codreanu eller Szálasi fanns vitt spridda antisemitiska och ultranationalistiska sammanslutningar som bildades av yrkesmän och hantverkare för att skydda tyska arbetare från ”judisk” konkurrens, likaväl som åtskilliga grupper bildades bland småbrukarna, som skyllde sina ekonomiska besvär på judiska boskapshandlare, värdshusvärdar och inteckningshavare. 1800-talet i Central- och Östeuropa hade faktiskt fått bevittna antisemitiska upplopp som dessa grupper anslöt sig till och som leddes av demagoger, vilka längre fram skulle ha kallats fascister.

Konservativa intellektuella, ekonomer och samhällsteoretiker i Central-, Syd- och Östeuropa hade aldrig accepterat vad de betraktade som den ekonomiska laissez-faire-individualismens ohistoriska rigiditet. Många konservativa hoppades på att finna vad de kallade en ”tredje väg”, som skulle kunna undvika den liberala kapitalismens föregivna hjärtlösa konkurrens egoism lika väl som vad man betraktade som den marxistiska socialismens själlösa materialism och klassmotsättningar. Termen ”nationalsocialism” användes före nazisternas och fascisternas ankomst av förespråkare för politisk kontroll av en styrd ekonomisk tillväxt och av patriarkaliska program för den sociala välfärden. Fast begreppet ”nationalsocialism” inte var något för fascismen säreget, så möjliggjorde det för den extrema högerns ideologer att hänvisa till en äldre icke-liberal tradition – som i Tyskland t.ex. sträckte sig från Fredrik den store till Bismarck, och som omväxlande kallats *preussisk*, *nationell* eller *konservativ socialism*. Ideologerna och de politiska aktivisterna Gottfried Feder, Gregor och Otto Strasser (som ofta kallas ”vänster”-nazister) kunde jämte Hitler utveckla och inrikta denna traditionella men latent antikapitalism mot ett angrepp mot vad de kallade ”den destruktiva, judiska, liberala och internationella finanskapitalismen” och dess föregivna interna grenar, de judiskt ägda varuhusen, de jättestora handelskedjorna och detaljhandelsbolagen. Det var dessa företag som oftast direkt konkurrerade med de egna företagare ur

den lägre medelklassen som skänkte så många röster åt nazisterna och de europeiska fascisterna. Den europeiska extrema högern lovade att skydda småhandlarna från ”destruktiv” konkurrens genom reglering och subsidier. Samtidigt försäkrade Hitler de industriidkare som stödde honom, att ett gott, konstruktivt, germanskt industrikapital skulle få sin profit och sin makt garanterad genom envælde och tyska handelsmonopol, när Tysklands väpnade makt tillväxte. Denna välkända falska distinktion mellan ”destruktiv” och ”konstruktiv” kapitalism gjorde det möjligt för nazisterna att kanalisera den lägre medelklassens antikapitalism i ultranationalistiska, militaristiska och antisemitiska fåror. Ingenting visar bättre Hitlers intelligens och politiska känslighet än denna ideologiska spelöppning. Därigenom försäkrade han de viktiga personer inom industrin som stödde honom, att den nazistiska antikapitalismen i själva verket var antisemitism, och han avhöll den lägre medelklassen från att försöka lösa sina problem genom vänsterradikalism och konkreta ekonomiska reformer.

Följaktligen organiserade den extrema högern i Tyskland sina ultrakonservativa idéer kring en gränslös och mördande antisemitisk rasnationalism. Detta var möjligt framför allt därför att judarna i Central- och Östeuropa var överrepresenterade i just de urbana, välutbildade, kulturella och kommersiella klasser som vanligen är de som framför allt stöder liberalism och radikalism.² Konservatismen och antisemitismen hade varit i förbund åtminstone sedan den tid då Napoleon drev igenom vissa drag av revolutionär liberalism öster om Rhen. De lågadliga som under den preussiska reformperioden frigav livegna, garanterade kommunalt självstyre, införde social rörlighet och agiterade för en konstitution fördömdes av aristokratiska talesmän. Dessa talesmän krävde försvar för den gamla ”tysk-kristna samhällsordningen” mot sådana ”judisk-franska och liberala” principers avskyvärda och despotiska anarki. När Bismarck enade Tyskland med hjälp av det reaktionära Preussens makt blev den tyska nationalismen genomgående konservativ – och rasistisk just därför att den var konservativ. Det berömda imperialistiska och ultrapatriotiska Alltyska sällskapet leddes t.ex. av ledande aristokrater, industriidkare och arméofficerare och fick sitt främsta stöd från manschettarbetare och småhandlare. En av dess viktigaste ledare, som en tid var Hitlers främste politiske rival, var Alfred Hugenberg, en f.d. Kruppdirektör, som hoppades på en tysk pånyttfödelse genom fördrivande av judarna och aggressiv tysk expansion österut. Tyska Konservativa Partiet (DNVP), en bastion för utpräglade högerkänslor efter 1918, var också statuspartiet för aristokraterna, lågadeln, de högre civiltjänstemännen och de industriidkare som klättrade uppåt på samhällsstegen. Heinrich Class, som en gång var ledare för Konservativa partiet, skulle mycket väl ha kunnat skriva allt det väsentliga i *Mein Kampf*. Den mest prestigehungliga veteranorganisationen, *der Stahlhelm* – en veritabel klubb för över- och medelklasseliterna – delade vissa av den extrema högerns idéer och hyllade samma kombination av antisemitism och militaristisk imperialism. Till yttermera visso var varken den konservativa eller den nazistiska rasnationalismen begränsad till antisemitism. Långt innan Hitler i mordiskt syfte talade om de ”undermänskliga” slaviska massorna, ansåg de traditionella konservativa – både de reaktionära och de moderata – att det var Tysklands uppgift att påtvinga de olyckliga slaverna en germansk civilisation. I de flesta tyskars ögon hade slaverna för övrigt bevisat sin rasmässiga underlägsenhet genom sin brist på historiska och kulturella bedrifter. Den extrema högern fann kort sagt en färdig allians mellan rasism och konservatism, redo att utnyttjas.

I Central-, Öst- och Sydeuropa var de halvfeodala konservativa klasserna starka och hade med hjälp av sin yttersta högerflygel hållit en mäktig motetik mot den liberala modernismen vid liv.

² De italienska fascisterna var inte antisemiter eller rasnationalister (även om de givetvis var ultranationalister), och antog inte några antisemitiska lagar förrän i slutet av 1930-talet, och då först efter tysk påtryckning. Italiens historiska utveckling gjorde det knappast möjligt att jämställa den urbana, liberala och moderna andan nästan en italiensk uppfinning! – med främmande ”raser”.

Men överallt där liberalismen och dess institutioner dominerade (som i England och Frankrike) kunde nationalism och konservatism inte jämföras, och den extrema högern kunde knappast hävda någon ensamrätt till patriotismen. Intellectuellt sett delade den aristokratin, lågadelns och bondeståndets gamla fiendskap mot staden och dess urbana och liberala kultur. De fascistiska ideologerna angrep liksom sina konservativa föregångare staden som ett hem för den nihilistiska toleransens traditionslösa, sterila och radikala anda, en plats för snabb förtjänst utan motsvarande arbete och för ett extremt moraliskt förfall. (Vilket också är dagens amerikanska högerextremisters stridsrop!) Både Mussolini och Hitler föredrog landsbygdens orubbliga, nationella sedvänjor, och betraktade staden som en naturlig grogrund för den liberala, radikala och bolsjeviska pest som hotade den urgamla anständigheten hos *das Volk*. Det var en fransk fascist som bestört utropade vid ett besök i Paris: ”Vilka är dessa utlänningar, som härskar över oss?” Den ungerska extrema högern under magyararistokratin ledning rensade Budapest i den Vita terrorn 1920 som ”den syndiga staden” – och sköt judar på stående fot.

Den unge Hitler återspeglade exakt denna högerns bristande tolerans gentemot mångfald och mångtydighet när han orerade mot det kosmopolitiska Wiens blandade nationaliteter, språk och livsstilar. För den tyska och österrikiska extrema högern var Wien den stad som framför allt hängav sig åt moralisk degeneration och vanhelgande av rasen. Det var inte någon tillfällighet att andelen nazistiska röster var mindre ju större staden var, eller att prototypen för dem som röstade på den extrema högern över hela Central- och Östeuropa bodde i en by eller ett jordbrukarsamhälle. Som motvikt mot sin vrånbild av det rotlösa och revolutionära stadsproletariatet ritade den gamla och nya högern upp en annan vrånbild: den handfäste, ärlige, manlige bondekrigaren som levde nära den jord där han fötts och som förkroppsligade alla sant nationella dygder och traditioner. De konservativa och ultrakonservativa fick på så sätt den ovärderliga fördel som tillkommer varje gammal vakthavare som trovärdigt kan beteckna liberalismen och radikalismen som främmande och opatriotiskt importgods från utlandet. Där den industriella staden hade utvecklats sent – som i Östeuropa – blandades lätt nyfeodalism och fascism. Ända sedan franska revolutionen hade det centraleuropeiska bondeståndet lovordats av de konservativa för sin föregivna villighet att sätta plikten framför rätten och utföra sina anspråkslösa sysslor inom det organiska samhället. Storgodsägare och välbärgade bönder fann här en uppsättning värderingar med vilka de kunde sätta sig mot det utsugna och jordhungrande bondeproletariatets växande förväntningar. Liksom i fråga om den lägre medelklassen i allmänhet kanaliserades alltså kraven på ekonomiska och sociala reformer in i en våldsam antisemitism. I Rumänien ville t.ex. den fascistiske bondeledaren Codreanu tillintetgöra judarna därför att de, som han hävdade, var en främmande, urbaniserad och orumänsk klass, som trängde sig mellan de sant rumänska adels- och bondestånden.

Det kanske har sagts tillräckligt för att Hitlers *Mein Kampf* inte skall uppfattas som vare sig originell, irrationell eller ens speciellt germansk. I *Mein Kampf* översatte Hitler den aristokratiska konservatismens sofistikerade idéer till den tyska lägre medelklasskulturens vulgära språk. Han var knappast den förste som gjort detta, och han gjorde det på samma sätt som andra hade gjort under 1800-talets sista decennier: han drev en historisk sammansvärjningsteori till våldsamma ytterligheter. Denna sammansvärjningsteori hade existerat ända sedan Metternich skyllde den protestantiska reformationen på några få inbilska individer, och sedan landsflyktiga aristokrater skyllde franska revolutionen på en frimurarkomplot. Hitlers största intellektuella bedrift var att han med dessa medel lyckades ena alla klasser och grupper som hotades av liberalismens, radikalismens och socialismens stadiga framryckande. Denna politiska funktion hos Hitlers sammansvärjningsteori förklarar hur miljoner kunde acceptera dess föregivna irrationalitet. Hellre än att foga sig i sin egen klass eller grupps nedgång som en nödvändig konsekvens av ett allmänt socialt och ekonomiskt framåtskridande – eller helt enkelt av förändringar som orsakades

av omätliga politiska, ekonomiska och intellektuella krafter – brännmärkte man med hjälp av sammansvärjningsteorin liberalismen och socialismen som skenheliga skapelser av en handfull internationella ränksmidare. Från Hitler och otaliga andra fick de stridsberedda konservativa höra att deras bekymmer orsakades av en internationell judisk, liberal och bolsjevikisk sammansvärjning som dolde sina lömska angrepp mot de nordiska värdena bakom sådana bedrägliga och skenbart framstegsvänliga abstraktioner som demokrati, social rättvisa, fred, filantropi och andra icke-ariska definitioner på framåtskridande. Med typiskt högerextrema metoder undvek Hitler effektivt varje komplex analys av samhällsfrågorna, satte skräck i dem som brottades med de industriella massamhällenas problem och räddade de konservativa värderingarna från det liberala angreppet. Med *Mein Kampf* kunde Hitler kort sagt utnyttja de konservativas rättmätiga farhågor och anledningar till missnöje till att skapa en nazistisk motsammansvärjning mot samhällsförändringarnas spontana krafter i de industriella samhällena.

Varken de konservativa eller den stora allmänheten i Tyskland kunde t.ex. acceptera de tyska arméernas nederlag i första världskriget, ett nederlag som tyskarna även före *Mein Kampf* skyllde på sammanbrottet på hemmafronten 1918. Men Hitler infogade denna redan berömda teori om ”dolkstöten i ryggen” som en del i en omfattande sammansvärjning: ”judiska” slöfockar, krigsprofitörer, filantroper och bolsjevikiska fackföreningsledare, hävdade Hitler, arbetade på order av de liberala makterna i väster och förödmjukade avsiktligt de stolta nordiska krigarna som inte annars skulle ha kunnat besegras. De som tvivlade på detta kallades förrädare och konfronterades med bevisen – hade inte Woodrow Wilson själv insisterat på att det mäktiga Tyska Imperiet skulle ersättas av en republik, en republik som styrdes av samma individer som hade förrått Tyskland, ”Weimar-skammens novemberbrottslingar”? Och accepterade inte dessa förrädare i sin tur ett fördrag som slet sönder Tyskland och stympade dess arméer? Ett auktoritärt systems prestige och makt befann sig i vågskålen, ett system som hade rättfärdigat sina enväldiga metoder inför massorna genom en imponerande rad militära segrar som i själva verket hade skapat det moderna Tyskland.

Dessutom ville de tyska militärerna och de konservativa som stödde dem inte ge upp sin ambition att dominera i öster. Återigen var *Mein Kampf* användbar. Hitler ansåg sig ha sett hur de slaviska massorna bokstavligen tog över det tyska Habsburgsimperiet i Wien, och detta i den liberala och demokratiska självbestämmanderättens namn. När han såg att detta uppmuntrades av den till stor del judiskt kontrollerade Wienpressen med dess franskkulturella inriktning, anade hans rigida lägre medelklassmentalitet spår av en internationell vänstersammansvärjning för att beröva det nordiska Tyskland de rättmätiga frukterna av dess makt. Hitler var som många militarister en onyanserad och brutal socialdarwinist. ”Livets första regel”, anmärkte han en gång, ”är: försvara dig!” Fred är de svagas och missanpassades skrämde rop. Om och om igen upprepade han i *Mein Kampf* det enda han hade att klaga över hos tidigare tyska konservativa ledare: de hade inte lyckats leva efter den järnhårda logiken i den internationella raskampen för att överleva. Som han sade vid mer än ett tillfälle: ”Det tyska folket har den tyska armén att tacka för allt.” Trots allt var det ju Hitler som med ett stort uppbåd av icke-nazistiskt stöd – om än aldrig så kortvarigt – etablerade det Tyska Imperiet i öster och påbörjade omfattande utrotningsprogram för att förändra rasbalansen, så att den nordiska mänsklighetens möjligheter att överleva gynnades.

Hitlers sammansvärjningsteori klär kort sagt traditionellt konservativa idéer i ny dräkt för att göra dem attraktiva för lägre medelklassen och för hans egna omedelbara anhängare – en brokig skara av lägre statstjänstemän, banktjänstemän, småföretagare, pensionerade krigsveteraner, lumpenbourgeoisie och centraleuropeiska kaféideologer. Dessutom rättfärdigade sammansvärjningsteorin i ultrapatriotismens namn de vidrigaste ogärningar mot dem vilkas brott var att de förkastade konservativa intressen och värderingar. Liberalism och socialism jämfördes med förrä-

deri vilket den extrema högern fortfarande gör överallt, och den patriotiska lojaliteten togs i den konservativa sakens tjänst. De svepande generaliseringarna i *Mein Kampf* lyder alltså: de liberaler som krävde nationellt självstyre försökte i själva verket förorena det nordiska blodet med slaviskt och förstöra det Tyska Imperiet. Demokraterna var i själva verket agenter för främmande makter, som hoppades kunna försvaga Tyskland genom att undergräva dess värdepåverkade system för det naturliga urvalet av en härskande elit. judiska affärsmän, som i själva verket var agenter för den internationella judiska finans, svälte ut de tyska arbetarna för att åstadkomma social oro och tvinga de hederliga nordiska affärsmännen mot väggen. Fackföreningsledare och socialister var agenter för den internationella ”judiska” bolsjevismen, som hade till syfte att sönderslita fäderneslandet genom klasskamp och revolution. Den moderna kulturen (kubismen var t.ex. enligt Hitler i *Mein Kampf* en skapelse av franska och marxistiska judar) syftade till att förstöra den gamla fasta känslan för tysk moral och införa den moraliska relativismens och den sjuka hyperindividualismens degenererade anda. Mycket av den fascistiska ”irrationalismen” kan man bättre förstå om man inser dess sociala funktion att ena gamla och nya konservativa. På de sista sidorna i *Mein Kampf* uttryckte Hitler detta tydligt: nazisterna är den enda politiska grupp som vet hur de bland massorna skall få anhängare för den konservativa rasnationalismen, och som kan rädda dess värderingar från liberalismens och vänsterrörelsens grepp.

Rasister är sådana personer som identifierar psykiska egenskaper med fysiska karakteristika. Det stora uppståndet av pseudovetenskapliga rasteorier kring sekelskiftet accepterades ivrigt, och skapades ofta, av den extrema högern. Här fick man bekvämt sociala och kulturella olikheter förklarade utan att behöva erkänna att de betingas av samhället och kan avhjälpas genom en progressiv sociallagstiftning. För Mussolinis anhängare, i synnerhet efter erövringen av Etiopien, var afrikanen genetiskt oduglig till någon annan roll än slavens, och alltså kunde man härska över honom som över en slav. Hitlers SS tillämpade samma teori på den slaviska delen av mänskligheten, om möjligt med än fruktansvärdare kraft. För den vite sydstatsamerikanen är negern av naturen underordnad, och därför kan ingen anses vara ansvarig för hans förtryckta villkor. Europas judar hade däremot rikedom, makt och social ställning, och måste därför direkt angripas och förintas. De central- och östeuropeiska fascisterna ansåg att judarna var genetiskt ansvariga för liberalismens och socialismens ”degenererade” och ”trolösa” värderingar, och genetiskt odugliga att bättras eller bättra sig. Om juden är ond av naturen, så kan det inte vara något brott att förinta honom. Alltså kan t.ex. Eichmann – vilket finns dokumenterat att han gjorde – förbli en god familjefar och efter arbetstidens slut en gedigen representant för borgerlig dygd. Central- och Östeuropas konservativa fick av den extrema högern fienden bekvämt lokaliserad – till judarnas och slavernas ”blodomlopp”.

Den extrema högern är inte alltid antisemitisk, vilket det italienska exemplet visar. Men den är normalt och kanske med nödvändighet rasistisk. Fascisterna kan inte erkänna de sociala och historiska skälen till att de konservativa värderingarna hotas av förändringar i samhällen som snabbt moderniseras – att göra så skulle betyda att man kapitulerade för vänstern. Alltså måste fascisterna finna absoluta brottslingar och konspiratörer som inte är blott och bart envisa, och alltså skulle kunna övertalas att acceptera de konservativa värderingarna, utan som är genetiskt odugliga att förändra sin karaktär och sina åsikter. Beroende på naturen hos och källan till hotet mot de konservativa värderingarna väljer den extrema högern ut en eller annan grupp som objekt för sitt rashat. Som Göring och andra fascister uttryckte det: ”Vi avgör vilka som är judar.” Hitler utnyttjade de spänningar som blev resultatet av tvivel och självvrannsakan – arier är den som uppträder som arier. Hitler trodde på att de psykiska egenskaperna var genetiskt betingade, och fast han medgav att det inte fanns någon ren arisk ras, så trodde han att nordeuropéerna ännu var relativt obefläckade av judiskt, slaviskt eller annat mindervärdigt blod, och ville gärna använda

våld för att bevara denna relativa ”renhet”.

I *Mein Kampf* framställdes den föregivna internationella judiska sammansvärjningen detaljerat. Judarna, får vi läsa, är av naturen andefattiga, giriga, destruktiva och saknar all högre lojalitet. Som de parasiter de är kan de inte skapa någon egen vetenskap, kultur eller nation utan måste suga sin livssubstans ur ariska värdkulturer. Nationer som låtit detta ske, under inflytande av knepiggt uttänkta ”judiska” teorier om liberal tolerans, har mist sin vitalitet och fallit offer för farsoter – som Frankrike, England och USA. T. o. m. det bolsjevikiska Ryssland låg enligt Hitler klart och tydligt i judiska händer, och var likväl, på grund av sin latent och fanatiska makt, det största hotet mot den nordiska mänskligheten. Givetvis är *Mein Kampf* långt ifrån någon direkt översättning av konservativa idéer, men det är knappast det väsentliga. De traditionella konservativa var sårbara för den lägre medelklassvulgaritet och -radikalism som utmärkte *Mein Kampf* därför att de var desperata och hotades, eller fruktade att de hotades, av den uppenbarliga oundvikliga tendensen mot liberalism och radikalism i Central- och Sydeuropa efter första världskriget.

Som G. L. Mosse har påvisat i sin lysande studie *The Crisis of German Ideology*,³ var de idéer Hitler kombinerade i sin sammansvärjningsteori inte obekanta för den tyska och östeuropeiska allmänheten. En generation före Hitler var alltyska idéer, dvs. autokratisk, rasistisk och militant nationalism, grundläggande idéer som man återfann i betydande utsträckning i alla grupper, med undantag av organiserade arbetare och vänsterintellektuella. Tysklands och Centraleuropas dagspress och veckotidningar hade fött upp allmänheten på en diet av rasnationalism sedan 1800-talets sista tjugofem år, och antisemitiska klichéer var rent allmångods i den tyska masskulturen. 1918 var en våldsamt antisemitisk roman, *Synden mot blodet*, en stor bestseller. Den tyska masskulturen överflödade av bilder av sliskiga semitiska finansmän som förförde blonda och förmodat oskyldiga nordiska ungmör. Den ledande tyska litterära kretsen vid slutet av 1800-talet framställde den extrema högerns idéer i feodal förklädning, med en fullständig uppsättning av nordiska krigsknektar, det mystiska dyrkandet av elitens heliga blod och en fast tro att allt som verkligen var tyskt var medeltida och ”organiskt”. Det fanns hundratals rasinstitut och rasistiskt orienterade föreningar för hälsofantaster, likaväl som det fanns anhängare av vad som föregavs vara gamla mystiska och nordiska kulturer för renlevande vildar med renade livsvätskor som livnärde sig på organisk föda och som förenades med den heliga germanska jorden i de rasistiska *Bundes* kollektivistiska anda. Hitler själv var naturligtvis vegetarian och kostfantast utan humor. Himmler hade nära förbindelser med olika mystiska nordiska och antisemitiska kulturer, likaså general Ludendorff. Allt detta ingick i den extrema högerns besatthet av den moderna urbana liberalismens ”sjukdom” och ”moraliska förfall”. När sådana föreställningar tas på allvar leder de inte bara till kostfanatism för att skydda den egna individen, utan också till radikala ingrepp för att skydda samhället.

Dessutom var folkskollärare och gymnasielärare från 1870-talet och framåt övervägande antisemitiska, antiliberala och antisocialistiska, och de lärde upp den moderna generationen tyska ledare i enlighet med detta. Både sofistikerade och populära studier av den tyska historien var rasistiska, ultrakonservativa och imperialistiska – t.ex. den berömdaste tyske historikern, Treitschkes, verk. Treitschke skrev högpatriotisk poesi, ultrakonservativ historia och gjorde häftiga utfall mot judarna för att de påstods ha förstört gediget germanska bondedygder. Vid tiden för första världskriget var de inbördes stridande brödraskapen i Centraleuropa rasistiska, nationalistiska och förde en extrem högerpolitik, och i dessa brödraskap fanns Tysklands potentiella ledare. De nazistiska studenterna trodde helt korrekt att de helt enkelt handlade i sina traditionellt konservativa fäders anda. Efter 1880-talet hade de största manschettarbetarorganisationerna för

³ G. L. Mosse: *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, The Universal Library. 1964.

affärsanställda helt gått in för den extrema högerens idéer. Om man förbinder detta med de förut nämnda högerelementen inom överklassen, kan man inte göra annat än hålla med G. L. Mosse – Hitler fann de gamla konservativa lika redo som de nya i folkmiljonerna 1932.

Somliga säger att den fascistiska ideologin i grund och botten är en produkt av den moderna irrationalismen, och följaktligen har få band till den traditionella konservatismen. För att bevisa detta hänvisar de för det mesta till Georges Sorels kraftiga inflytande på den extrema högerens ideologi under 1900-talet. Detta inflytande kan man inte förneka, även om det till stor del begränsades till fascismen i de latinska länderna. I likhet med många fascister, inklusive Mussolini själv, svängde Sorel från vänsterrevolutionära till högerrevolutionära politiska åsikter, fast han typiskt nog – återigen i likhet med Mussolini – inte stannade upp vid någon av de reformistiska eller demokratiska ståndpunkter som låg emellan. (Detta tycks vara typiskt för vänsterinriktade som blir högerinriktade.) De unga fascistiska intellektuella fann i Sorels verk mycket som återspeglade deras egen anda. Sorel använde de olika elitistiska teorier som var populära under århundradets första år för att uttrycka sitt förakt för den borgerliga demokratin och vad man antog var dess böjelse för bekvämlighet och politiska kompromisser, och han anklagade både liberaler och demokratiska socialister för att motiveras av en glupande materiell hunger och av jakten efter välavlönade jobb.

Endast social kamp, vidhöll Sorel, kan rena mänskligheten från detta degenererade barbari som utgick från korruperade parlamentariker, enfaldiga demokrater och fega ”filantroper”. Sorel hyllade alltså det sekteristiska våldet hos det idealistiska och konspiratoriska Bund, som offrade sina privatintressen för att söka en samhällsmyt genom en apokalyptisk förvandling. Så som fascismens mer idealistiska lagda anhängare såg det, leddes den av den heroisk, hängiven och disciplinerad elit som var beredd att använda vilket våld som än krävdes för att driva ut det dekadenta Europas veka och ständigt kompromissande härskare, som bara ville ha det bekvämt. Varken Sorel eller hans anhängare gav uttryck åt något bestämt intresse för att förverkliga någon speciell myt utöver den om en revolutionär elits kraftfulla styre – mytens funktion var att inspirera. Denna ”irrationalism” fick Sorel att under en period beundra Lenin och kräva proletärt våld mot de dekadenta kapitalisterna. Inte desto mindre hamnade Sorel, liksom hans fascistiska anhängare, till slut i den extrema högern. I Frankrike hade han nära samarbete med den samling militarister, ultrakonservativa, rojalister och ultranationalister som med våld och terror försökte göra slut på liberalismens och den demokratiska socialismens hot.

Om vi för ett ögonblick bortser från det irrationella: en samhällsrörelse som gör anspråk på att inte ha några speciella målsättningar – vilket Mussolini skröt med – och i stället ser på den fascistiska ideologins samhällsfunktion, tror jag att vi inte längre ser den vare sig som något bevis för den moderna människans demoniska maktbegär eller som något radikalt olikt de traditionellt konservativa värderingarna. Den traditionella konservatismen är varken terroristisk eller totalitär, även om dess lägremedelklassvariant är det. När Sorel och andra fascister talade om viljans, mytens och våldets överlägsenhet över de världsliga historiska krafternas viljelöshet, bevisade de egentligen inte sin unika och icke-rationella inställning till politiken. De rättfärdigade terrorns institutionalisering och det dynamiska svepet av totalitära kontroller, terror och kontroller som de visste måste genomdrivas om de konservativa värderingarna och intressena skulle kunna bevaras. Ty som redan påpekats, kom fascismen till makten i just de samhällen där de traditionella härskande eliterna stod desperata inför spontana samhällsförändringar, som gynnade liberalismen och radikalismen.

För att försvara konservatismen i sådana samhällen måste den extrema högern frångå politiska kompromisser och politisk demokrati, och dessutom göra det våldsamt och totalitärt, annars var

spelet förlorat. Under tiden måste de rättfärdiga det hela i den högre idealismens namn, eller genom myten om den korporativa staten. Detta är den rationella grunden till den fascistiska revolten mot förnuftet. Detta kommer vi att se klart när vi nu skall diskutera Italien och den extrema högerns första framgångsrika maktövertagande i Europa.

Gripandet av makten: Italien

Jag är revolutionär och reaktionär.
Mussolini 1919

I oktober 1922 grep Mussolini och hans fascister makten i Rom. Detta var den extrema högerens första viktigare politiska seger. Italiens historia och sociala villkor kan ge oss en viss kännedom om varför detta inträffade och hjälper oss att besvara den centrala frågan: vad är det som gör ett samhälle sårbart för den extrema högern?

Den extrema högern tycks frodas bäst där det finns en dialektisk polaritet mellan konservatismens och modernismens krafter. Syditalien liknade mest av allt ett underutvecklat agrart och halvfeodalt samhällssystem, där ett stort fattigt bondestånd som hungrade efter jord förtrycktes av kommunala myndigheter och av polisen, som båda fungerade som hantlangare åt markägarna och lågadeln. Böndernas fatalism och brist på bildning i förening med en starkt begränsad rösträtt och avsaknad av politisk organisation gav politikerna i norr möjlighet att härska över södern som om den vore ett feodalt län. Men från och med sekelskiftet ägnade sig radikala och socialistiska ledare i allt högre grad åt att organisera de italienska bönderna i både norr och söder. Detta fick markägarna att alltmer förlita sig på högerterrorismen för att skydda sina intressen. Dessa terrorister var inte rena förbrytare som saknade politisk medvetenhet, utan medvetna, om än oartikulerade, försvarare av privat äganderätt och aristokratins privilegier.

Årtiondena kring sekelskiftet fick också bevittna industrialiseringen av Central- och Norditalien, vilket skapade ett annat och annorlunda hot från vänster. Ett allt starkare socialistparti, som grundades på det synnerligen medvetna proletariatet i Italiens industriområden, ökade dramatiskt sin väljarkraft. Fast de italienska socialisterna var marxister och revolutionärer till namnet, var de liksom sina välkända tyska motsvarigheter i själva verket revisionister som mer eller mindre tagit ställning för den parlamentariska demokratin. Bland dem fanns dock ett betydande antal revolutionära syndikalister, huvudsakligen från Syditalien, som ofta var starka nog att utmana den moderata socialistiska ledningen. Kanske delvis på grund av denna revolutionära minoritets retorik lyckades de härskande klasserna hålla socialistpartiet förbjudet och olagligt fram till 1904. Men under åren därpå fick etablissemangets bevittna det oroande faktum att massorna i allt högre grad röstade för socialismen. 1912 fick Italien allmän rösträtt, och samma år övertog den revolutionära vänstern inom socialistpartiet kontrollen från de moderata. Detta innebar, eller tycktes innebära, att demokratin i Italien skulle resultera i de sedan enandet härskande olika konservativa koalitioner fall och att massorna skulle få del av makten. För dem som är böjda att underskatta sådana farhågor kan det kanske vara lämpligt att påminna om, att även en så liberal politiker som Macaulay en gång bönföll underhuset att vägra anta chartisternas begäran om allmän rösträtt och sluten omröstning, därför att han fruktade massorna.

Fram till första världskriget påminde den italienska liberalismen och det italienska politiska systemet om den inskränkta liberalismen vid mitten av 1800-talet. Endast ett besuttet fåtal hade rösträtt, och regeringen uppfattades i första hand som egendomens försvarare. Det italienska etablissemangets härskade via en klick med hjälp av en korruptions- och bedrägeripolitik i norr och med hjälp av detsamma i förening med våld i det efterblivna Syditalien.

Därav kom sig den typiska andan och praxisen i Italiens politiska liv före kriget: italienska politiker överförde av personliga motiv lätt sin politiska lojalitet från regeringsvänliga till regeringsfientliga koalitioner utan någon större trohet mot politiska principer eller grundläggande samhällsgrupper. Men man har dragit alltför stora växlar på den föregivna vulgärmachiavellismen

inom Italiens politiska liv och karaktär. Utan allmän rösträtt eller politisk medvetenhet hos massorna tycks detta slags snäva, besuttna ”consensus”-politik vara oundviklig överallt. I Central-, Öst- och Sydeuropa inklusive Spanien fungerade parlamentet som en ren klareringsinstans för korrumpade avtal, och detta skapade helt naturligt en mäktig antiparlamentarisk tradition både till vänster och höger. Pareto, en aristokrat som lämnade Italien 1893 sedan han förlorat alla illusioner om Italiens politiska liv, var bara den siste och mest djuplodande av en lång rad observatörer som drivits till cynism av att bevittna de parlamentariska misslyckandena.

Den inskränkta liberalismen och de halvt feodala villkoren i Italien skapade en stark klassantagonism bland de utsugna grupper som just höll på att bli politiskt medvetna. Resultatet blev att Italiens moderna historia präglades av klasskamp. Över hela Syditalien och på öarna gick t.ex. stora och medelstora markägare ihop med de lokala myndigheterna för att förebygga att ett stort antal jordbruksarbetare förenade sig för att förbättra sin lott. Närhelst man antog jordreformlagar, ignorerade de lokala myndigheterna (som kontrollerades av markägarna) dessa lagar eller modifierade dem för att gynna sina beskyddare. Detta i förening med en regressiv skattepolitik ledde t.ex. 1893 till omfattande och våldsamma uppror bland de sicilianska jordbruksarbetarna. Polisen (och på Sicilien maffian) fungerade som ombud för de frånvarande markägarna och deras utsugande förvaltare och slog skoningslöst ner revolterna. 1898 ledde brödupplopp i Syditalien i förening med en resning i Milano till ett direkt reaktionärt militärstyre under general Luigi Pelloux och till att många socialistledare flydde, fängslades eller ställdes inför krigsrätt och avrättades. I september 1904 ägde den första generalstrejk Europa någonsin upplevt rum i Italien. Under ledning av den briljanta eldsjelen Labriola krävdes som kulmen på böndernas angrepp mot de kommunala myndigheterna en generalstrejk av Milanos arbetarförbund för att bemöta regeringens brutala förtryck. Italien föreföll vara utlämnat åt de revolutionära syndikalisternas nåd. Till och med kyrkan var så rädd, att hon drog tillbaka sitt gamla förbud mot politiska aktiviteter för de rättrogna, och hur rädda markägarna och medelklassen var kan man bara försöka föreställa sig. På samma sätt kom 1914 den välkända *Röda veckan*, när en f. d. bakunistisk anarkist, Errico Malatesta, ledde en protest- och våldsvåg som började som en demonstration mot att regeringen använde militärmakt mot vänstern. Före första världskriget förenade socialister, radikaler och republikaner sina parlamentära krafter för att skydda den konstitutionella regeringen mot den militaristiska och auktoritära radikala högern. Efter första världskriget hade dock det italienska samhället polariserats på ett sådant sätt att en intensivare kris uppkom och detta ledde till att man sökte en beständigare och extremare frälsare för de stridsberedda konservativa.

Den italienska fascismen uppnådde aldrig den tyska nationalsocialismens demoniska drivkraft och våldsamhet. Detta berodde delvis på den italienska civilisationens storslagna humanistiska historiska traditioner och på det italienska folkets beundransvärt humana instinkter. Men för övrigt finns grundläggande, om än bara generella, likheter mellan den extrema högerns uppkomst i de båda nationerna: som Tyskland efter Bismarck, så var Italien efter Cavour: markägare, industriidkare och militarister härskade via en monark. Under 1800-talets sista tjugofem år hotades de inte av massdemokratin och av den effektiva samhällsradikalism som var verksam i mer liberaliserade länder. Men allmänna rösträtten 1912, den allt större politiska medvetenheten, den effektiva organisationen bland massorna och en allmänt höjd förväntningsnivå efter 1918 hotade själva grundvalen för de konservativa intressena. Precis som i Weimar-Tyskland, fast mindre explosivt, måste de besuttna oligarkiska intressena i Italien efter kriget räkna med demokratiska och radikala strävanden. Bristen på liberalisering hos de gamla aristokratierna och de nya affärsmannaklasserna på 1800-talet antydde av det faktum att markägarnas och den övre medelklassens affärsintressen i Italien och Tyskland, till skillnad från i Frankrike och England,

hade allierat sig mot hoten underifrån. De konservativa etablissemangen i båda länderna hade så nyligen skapat en nationell enhet, att man väl kom ihåg det. Detta både intensifierade de nationalistiska känslorna och gav dem en konservativ inriktning.

Inte desto mindre tycktes Italiens successiva liberalisering säker vid början av 1900-talet. Crispis auktoritära och konservativa imperialism hade ersatts av Giolittis försiktiga utrikespolitik och av hans intresse för blygsamma reformer på hemmaplan. Socialismen fick för varje år alltmer styrka, och kravet på allmän rösträtt som förmodligen skulle öppna dörren för samhällsreformer, låg i luften. Eftersom de konservativa fruktade både socialismen och den allmänna rösträtten, var det fullt naturligt att de extrema högerkänslorna samtidigt tilltog. Stödd av armén, den tunga industrin och sönerna till äldre konservativa inledde Enrico Corradini en högerradikal nationalistisk rörelse som samlade de anti-Giolitti-konservativa för att stärka etablissemangets motståndskraft mot liberalismen och socialismen. De nya nationalisterna tog den rojalistiska rörelsen *Action Française* i Frankrike till förebild och vördade minnet av Crispis auktoritära konservatism och militanta imperialism. Corradinis bokstavstroga anhängare talade om behovet av en heroisk elits fasta styre, om hur överlägset begreppet om den organiska staten var liberalismen och individualismen och om behovet av att sluta dalta med massorna, demokraterna och socialisterna. Corradini talade om sin lära som ”nationalsocialism” och krävde inre enighet, ekonomisk och militär makt, upphöjandet av de krigiska dygderna och etablerandet av ett italienskt imperium på Balkan och i Afrika – kort sagt ett program som liknade det som Mussolini skulle lägga fram efter kriget.

Första världskriget aktiverade båda sidor i denna dialektiska polarisationsprocess. För Europa i allmänhet, men för Italien och Tyskland i synnerhet, blev första världskriget ett fruktansvärt slag mot det som hade varit den demokratiska liberalismens stadiga framväxt. Krigets gytta, smuts och vettlösa dödande tycktes bevisa den västerländska borgerliga civilisationens fullständiga bankrutt och gav upphov till en revolutionär hållning både på vänster- och högerkanten. Moderat konservativa kretsar dukade nu under för högerextremismen och krävde högljutt att man skulle straffa de ”förrädare” och ”pacifister”, som inte ville understödja en aggressiv imperialism på samma sätt som de inte velat stödja fosterlandets försvar under kriget. Konservativa nationalisterna hoppades kunna ersätta Österrike-Ungern med Italien som härskare över ett slaviskt och balkanskt imperium. Under kriget lät sig många vänstergrupper sammankopplas med neutralism, vilket fick olyckliga följder för deras effektivitet efter kriget, eller också intog de dåraktigt nog liksom socialisterna den värsta tänkbara ståndpunkten genom att officiellt förkunna att de varken skulle hjälpa eller förhindra krigsansträngningarna. I allmänhet önskade den liberala vänsteropinionen dock ett snabbt slut på fientligheterna, en rättvis förhandlingsfred och frihet för Österrikes underkuvade folk.

I det kaos som rådde omedelbart efter kriget fick högern de största fördelarna. Högern ansåg att Italien hade vunnit kriget och förlorat freden – den s. k. ”stympade segern”. De ville inte nöja sig med att få bara Trentino och Trieste, utan insisterade på att de allierade skulle erkänna italienska anspråk på ett dalmatiskt imperium. Liksom de första nazisterna kallade de alla, som stödde fredsöverenskommelserna, förrädare. Precis som nazisternas förelöpare slogs i öster för att hålla slaverna i schack efter första världskriget, så förenade sig stöttrups*arditi* med den extrema högerns poet, D'Annunzio, i en generalrepetition av fascismen – den illegala och effektfulla erövringen och styrandet av Fiume 1919. Liksom Hitler gjorde Mussolini sin efterkrigsdebut för den extrema högern genom att leda terroristband av ex-soldater och söner till bourgeoisin och upplösa liberalers och socialisters möten; dessa försökte förgäves bevisa att endast en rättvis fred och avståendet från imperialism kunde ge en betryggande försäkring mot att en generation till skulle förintas i skyttegravarna.

Den nationalistiska besvikelsen under efterkrigstiden i Italien drog till sig det slags människor som skulle bli den extrema högerens ryggrad i Europa i allmänhet – f. d. officerare, borgerliga studenter, söner till markägare och industriidkare och den lägre medelklassen. Inflationen och lirans sammanbrott hade den vanliga mördande effekten på fasta inkomster, löner och pensioner, med resultat att den extrema högern dessutom fick stöd från desperata försvarare av småegendom och fasta löner – kontorsarbetare, lärare, civiltjänstemän, småaffärsidkare och oberoende yrkesutövare. Då de unga officerarna kom tillbaka från skyttegravarna, fann de att deras uppoffringar förhånades och deras patriotism förlöjligades av vänstern. Eftersom de var arbetslösa, stod de inför det stora hotet mot sin samhällsställning: att uppslukas av proletariatet. Till dem anslöt sig patriotiska borgerliga, som var för unga för att ha varit med i kriget. Den relativt höga proportionen lägre medelklass i Italien gjorde, att deras sökande efter ett utlopp för sina sociala missräkningar alltmer spelade den extrema högern i händerna. Dessutom hade Lenins framgång i Ryssland fått många på vänsterkanten att använda sig av en våldsamt retorik, som fick åtskilliga att vända sig till högern för att få skydd mot revolutionen. Det är trots allt de konservativa som traditionellt försvarar samhällsstabiliteten i Västerlandet, och en verklig fruktan för kaos gynnar deras sak.

En av de första och mäktigaste grupperna som stödde den extrema högern var markägarklassen, som kände sig hotad av att radikala idéer spreds bland Italiens lantbrukarproletariat. Omkring 55 % av italienarna levde på jordbruk. Den överväldigande majoriteten hade marginella jordlotter, eller var helt enkelt lönearbetare. Då de drogs utanför sina isolerade byars snäva gränser för att utgöra ryggraden i de italienska arméerna i första världskriget, utvann bönderna ur denna erfarenhet en ny medvetenhet om sin politiska och sociala svaghet och om sina möjligheter för framtiden. För att försäkra sig om sina bondesoldaters lojalitet kände sig Italiens konservativa regering t. o. m. tvungen att avge skriftliga löften till själva skyttegravarna, om jordreformer efter kriget. Sommaren 1919 ockuperade stora grupper bönder, ofta med vajande röda fanor, outnyttjade ödemarker som tillhörde frånvarande markägare. Detta kunde man inte gärna avvisa som blott och bart ett verk av den revolutionära vänstern. Det nya katolska folkpartiet, som bildades av prästen Don Luigi Sturzo, ledde katolska bönder på sådana expeditioner efter mark, trots att hans parti liksom alla sådana partier omfattade mäktiga konservativa intressen. Både socialistiska och katolska bönder kämpade mot markägarnas förtryck med mordbrand, bojkott och våld i kampen för bättre löner och arbetsförhållanden. För markägaren med sina halvt feudala attityder var varje eftergift åt bönderna helt enkelt en eftergift åt bolsjevismen – ofta nog betecknade de t. o. m. de katolska bönderna som ”vita bolsjeviker”. I vilket fall ligger det i en feodal ordnings väsen att herrarna inte diskuterar villkor med sina underordnade. Ännu mer hotande än det sporadiska våldet var att kooperativa sällskap och självhjälpsföreningar växte upp bland de italienska bönderna, vilket återspeglade en ökad känsla hos dessa för behovet att institutionalisera långsiktiga medel i syfte att gardera sig mot svårigheter som kunde drabba dem. Man kunde inte tänka sig något större hot mot markägarnas godtyckliga välde. Italiens stora markägare hade alltid bemött sådana handlingar med våld. När Italiens regering gick så långt, att den sanktionerade några beslagtagnanden av mark under vissa villkor, såg sig många mäktiga markägare om efter en utomparlamentarisk kraft för att organisera och institutionalisera sin motterror. På så sätt kom de att stödja den extrema högern, och till slut Mussolini. Det såg inte ut som om traditionell despotism och tillfälligt våld längre kunde klara situationen.

Efterkrigstiden fick också uppleva det som så småningom blev ett stort hot från Italiens industricentra. 1920 hade socialismen gjort rent explosiva vinster. Omkring en fjärdedel av alla kommunstyrelser hade fallit i socialisternas händer. Fackföreningar, arbetarkooperativ och alla slags arbetarinstitutioner växte med enorm hastighet, vilket ledde till strejker av drastiskt ökande

omfattning och till att arbetarna ibland tog ledningen över fabriker. Som resultat av en känd industritvist i Romeofabrikerna i Milano i augusti 1920 besvarade arbetarna t.ex. en arbetsgivares lockout genom att ockupera fabrikerna. Och vad som var mycket mer hotfullt: de fortsatte produktionen under fackföreningarnas ledning. Detta var inte längre bara en manöver för bättre löner och arbetsvillkor, det var ett djärvt förslag till en ny samhällsordning. Till slut kapitulerade arbetarna. Deras ledare var inte beredda att ta de revolutionära konsekvenserna av ockupationen. Giolitti förstod att de inte kunde lyckas, och använde inte våld för att tvinga dem till revolution. Den radikala högern ville dock ha en total seger, och den angrep Giolitti för att han vägrat använda sig av armén och polisen mot arbetarna. Egendomsrätten måste försvaras utan inskränkningar. Medlemmar och pengar strömmade in till det ledarskikt för den radikala högern som snabbt utvecklades – Mussolini och hans fascister.

Högern kan inte låta sig nöja med små framgångar, ty den fruktar själva den allmänna samhällsutvecklingen. Härvid var parlamentsvalen i november 1919 av avgörande betydelse. De antydde, att om massdemokratin fick fortsätta, skulle Italien snart ligga i de vänsterinriktade samhällsreformatorernas händer. Av 508 mandat fick socialisterna 156, de katolska popolari 101 och vad man skulle kunna klassificera som oliktankande socialister, välfärdsdemokrater och till samhällsreformer gynnsamt inställda liberaler 148. Skrämda konservativa såg nu, liksom senare i Tyskland, att demokrati skulle innebära en tid av jordreformer, skattereformer, välfärdslagstiftning, konfiskering av krigsprofiter, antimilitarism och, farligast av allt, en regering som motsvarade massornas behov. Överallt dök ”bolsjevikfaran” upp. Det är meningslöst att fråga sig om det egentligen fanns något bolsjevikhot. För de konservativa innebar det enkla faktum att man föreslog dessa åtgärder ett sådant hot.

Paradoxalt nog led fascisterna ett svidande nederlag i 1919 års val. Mussolini själv besegrades i Milano av socialisten Turati med 180 000 röster mot 4 064. Mussolini hade bildat sitt fascistparti i mars 1919, i en samlingssal i Milano som mycket förutseende donerats av en lokal köpmannorganisation. Han hade redan avsatts från en ledande ställning inom socialistpartiets revolutionära flygel, och fast hans tidigaste program i grund och botten var konservativa, innehöll de många angrepp mot de gamla reaktionära klasserna lika väl som mot ”bolsjevismen”. Sådana angrepp åt två håll är, som vi redan sagt, typiska för högerextrema partiers program innan de kommit till makten. Även om högern behövde Mussolinis tjänster, ville de inte stödja någon som angrep både dem och vänstern. Därför besegrades Mussolini så totalt i november 1919. Under nästa ett-och-ett-halvtårsperiod bevisade Mussolini hur väl han hade lärt sin läxa. Han genomgick sin berömda förvandling från lidelsefull, soreliansk, vänsterinriktad försvarare av den revolutionära syndikalismen till lidelsefull, soreliansk försvarare av etablissemangets rätt till egendom, och antog de konservativas fasta beslutsamhet att motarbeta den västliga liberalismen och demokratiska socialismen.

När man bedömer samhällsrörelser får man inte, som man nästan alltid gör, överskatta ”ledarens” personlighet. Det fanns många som kunde ha blivit en Hitler eller en Mussolini inom den extrema högern – de som lyckades nå det högsta ledarskapet var de som visste när och vad de skulle offra eller när och vad de skulle kompromissa om på vägen till makten, liksom alla framgångsrika politiker. Både Hitler och Mussolini rensade ut vänsterinslagen i de egna leden tidigt i detta spel. Detta var inte ren cynism utan politik, dvs. en avsiktlig anpassning till den politiska verkligheten i de samhällen där de hoppades kunna få framgång. Varken absoluta cyniker eller absoluta fanatiker kan leda samhällsrörelser till framgång. Mussolini maskerade sitt eget förnekande av den revolutionära vänsterradikalismen med en pragmatisk handlingsfilosofi, som i själva verket var en sann återspeglning av hans våldsamma personlighet och lidelsefulla drift att nå toppen. Hitler lärde av sitt dödfödda Putsch 1923 vad Mussolini hade lärt sig under valen 1919: den

extrema högern kan inte komma till makten utan arméns, polisens, markägarnas och de stora industriidkarnas stöd – och ett sådant stöd kan den inte få så länge den verkar vara det minsta vänstervriden. Som Mussolini sade när han vädjade till de konservativa efter att ha tagit avstånd från sitt vänsterförflutna, behövde Italien en diktatur, en diktatur för ”... nationen, dvs. för den bättre delen av nationen, den som inte går åt vänster, mot en demagogisk intighet ... utan som går åt höger, mot ordning, hierarki, disciplin, och som i tre år har bett om en verklig regering”.

1920 och 1921 satte Mussolini in all sin kraft på en skrämself- och terrorkampanj mot fackföreningar, arbetare, liberaler, vänsterinriktade, socialister och, efter 1921, kommunister. Under hans ledning förstörde fascisterna vänsterns högkvarter, institutioner och kontor, arbetskammare, arbetarklubbar, kooperativa affärer och producentföreningar lika väl som socialistiska och radikala tryckerier och tidningsredaktioner. I Toscana och i Po-dalen utnyttjade markägarna den extrema högern, som i allt högre grad leddes av fascister, mot arbetare och arrendatorer. Mussolini fick stöd från exsoldater, unga söner till medelklassen och de besuttna klasserna, studenter och arbetslösa. Som försvarare av den ”nationella saken” och dess ledare drog han till sig de gamla nationalistiska grupperna, t.ex. dem som hade ställt sig bakom D'Annunzios stormtrupper när de intog Fiume. Liksom senare i Tyskland förenades lokalpatriotiska grupper som Storitalienska Förbundet och Dalmatiska Förbundet med fascisterna, som också drog till sig Mussolinis återstående f. d. kamrater, de revolutionära syndikalisterna.

Naturligtvis hade de konservativa använt sig av lokalt och sporadiskt våld långt före Mussolini. Men hotet från vänstern uppfattades som så starkt att de konservativa efter 1919 började vända sig till den extrema högern för att institutionalisera och organisera en permanent kontra-revolutionär styrka. Måltavlorna var i första hand vänsterns institutioner, och i synnerhet de många kommunala styrelser som socialisterna nyligen hade tagit över genom sina valframgångar. Grupper av svartskjortor terroriserade och slängde ut socialistiska borgmästare och lokala myndigheter samtidigt som de angrep nätet av arbetar- och bondeinstitutioner. Regeringen vände undan, och polisen och armén såg antingen åt något annat håll eller stödde dem aktivt. Polisen och armén var starkt högerinriktade; det är ju de som officiellt försvarar egendomen och nationen, och i den funktionen stöder de gärna högern i alla västnationer. Den italienska armén var alltid intresserad av att bekämpa intern ”omstörtande verksamhet”, och uppmuntrade sina yngre officerare att hjälpa fascisterna. Över hela Europa hade fascistiska rörelser för övrigt inflytelserika kontakter med armén och polisen. Under tiden vädrade ordningens krafter seger och fylkades kring den extrema högern. Till och med Giolitti tappade huvudet. Han vände som sagt undan i förhoppning att högerextremisterna skulle förstöra vänstern. Det gjorde de, men liksom senare i Tyskland, syftade de längre än till att enbart spela lakejer åt reaktionen.

I likhet med Tysklands förnazistiska frikårer drev också svartskjortorna igenom en politik som innebar att förtryck tvingades på de nationella minoriteterna inom landet, allt enligt kraven på ett nytt Romerskt Imperium kring Medelhavet. Slovenska och kroatiska minoriteter terroriserades och ”italieniserades” med våld. I områden som Venezia Iuliana, där det var gott om sådana minoriteter utgjorde fascisterna den terroristiska flygeln inom de lokala patriotiska grupper som etablerats tidigare. Här höll faktiskt den fascistiska italianiseringen nästan på att bli regeringens officiella politik redan före marschen mot Rom. I de konservativas ögon tycktes den extrema högern föra ett befrielsekrig mot slaver, kommunister och förrädare. Där förskansade arbetar- och bondegrupper drogs in, fick kampen ett inbördes- och gerillakrigs dimensioner.

Mussolinis försvar av det konservativa etablissemanget mot hotet från vänster bar snart frukt. Fascisterna fick 35 mandat i parlamentsvalen i maj 1921. 1919 hade de inte fått något. Även om de gjorde vissa förluster, förblev socialisterna det största enstaka partiet. (I annat fall är det tvek-

samt om de italienska konservativa skulle ha låtit Mussolini ta makten – de skulle' inte ha behövt honom.) Under tiden tog Mussolini i tal efter tal avstånd från spåren efter sitt socialistiska förflutna och svor att han stödde den ekonomiska liberalismens principer och försvarade privategendomen. Mussolini avsvor sig den tidigare fascistiska republikanismen och antikatolicismen till förmån för de institutioner som gynnades av de traditionellt konservativa i Italien. Vad Italiens ekonomiska problem beträffade inskräpte Mussolini allt ivrigare, att militärmakt och imperia- listisk expansion skulle förvandla Italien till en rik världsmakt utan like. Sommaren 1922 fick Mussolini i privata förhandlingar löften, att om han försökte en kupp, skulle de besuttna, polisen och framför allt armén ställa sig välvilligt neutrala eller ge sitt aktiva stöd. Svartskjortorna intog några byar på våren och sommaren 1922, och det enda motståndet av betydelse kom från väns- tern. Men en generalstrejk som proklamerats av fackföreningsledningen misslyckades inför fascisternas motangrepp. Förhandlingarna om ett normalt fascistiskt inträde i det italienska kabi- nettet avbröts när Mussolini, eggad av några av sina radikalare anhängare, insåg att man inte be- hövde kompromissa. Inför sina anhängare i Neapel förklarade Mussolini: ”Antingen ger de oss regeringsmakten, eller också griper vi den genom att anfälla Rom.” I oktober 1922 ägde den be- römnda marschen mot Rom rum, men Mussolini intog inte Rom eller Italien. De gavs åt honom. Armén och polisen samarbetade öppet med svartskjortorna. I sista ögonblicket hotade kungen att proklamera krigstillstånd, pådriven av sin minister Facta. Hans militära och civila rådgivare sade åt honom att inte ställa sig i vägen för fascismen. Det är mycket typiskt att Mussolini inte anlände till Rom i spetsen för ett framstormande band revolutionärer utan med sovvagn genom tillmötes- gående från de italienska järnvägarnas sida. Fascismen hade vunnit makt i Europa. Över hela Ita- lien jublade de konservativa. Norr om Alpena fann en synnerligen läraaktig elev sin hjälte och förebild.

Gripandet av makten: Tyskland

Om nazisterna inte fanns, skulle vi vara tvungna att uppfinna dem.
General Kurt von Schleicher ... strax före januari 1933

Det var ingen seger, ty det fanns inget motstånd.
Oswald Spengler ... strax efter januari 1933

Tyskland var nästan ännu mer sårbart för högerextremister än Italien. Samma dialektiska polarisering till vänster och höger som förde Mussolini till makten verkade med ännu större spänning och kraft för att hjälpa Hitler under Weimarrepubliken. Vid början av 1900-talet var Tyskland en industrimakt som saknade sin like. Likväl behärskades landet av en mäktig koalition av förindustriella konservativa, som mer eller mindre motvilligt accepterade att viktiga industriidkare och finansmän allierade sig med dem. Samtidigt hade den industrialisering som svept fram över landet skapat ett hot från vänster, som saknade motstycke i Europa – en massiv fackföreningsrörelse, ledd av världens mest inflytelserika socialistparti.

Tyskland gick med i första världskriget med ett politiskt system som väsentligen skapats av Bismarck 1871. Det kombinerade allmän rösträtt och ett skenbart parlamentariskt styre med att det i praktiken var den preussiska markägande militära eliten och deras allierade som härskade. Sedan upplysningstiden, och med ökad styrka efter 1789, hade denna klass motstått varje intrång av liberalismens, demokratins, radikalismens och socialismens principer, som den betecknade som utländska, otyska, ”franska och judiska”. Dessutom inbegrep denna ledande gruppering Europas värdefullaste, mest disciplinerade och mest hängivna civiltjänstemän och militärer – en sann aristokrati, till skillnad från Versailles utmattade parasiter eller Londons kommersialiserade snobbar – därför hade denna kvarleva av 1700-talets autokrati hållit huvudet över liberalismens dränkande flodvåg i 1800-talets Europa. Varken Preussens nederlag mot Napoleon eller Tysklands nederlag mot de allierade 1918 kunde övertyga denna stolta klass om att Tyskland skulle kunna ha någon glädje av de engelska affärsinnehavarnas och franska småborgarnas utilitaristiska och demokratiska principer.

Bismarcks mäktiga och ödesdigra bedrift var denna: junkrarnas störste son enade Tyskland med hjälp av makten hos Preussens suveränaste institution – armén. Efter att ha kallats till makten 1862 för att slå ned liberalernas krav på att riksdagen skulle kontrollera budgeten, stannade han för att göra slut på deras motstånd mot det traditionellt konservativa styret genom sina segrar över Österrike 1866 och Frankrike 1870 – segrar som tillfredsställde den populära, brinnande och uppenbarligen motiverade önskan om ett enat Tyskland. Bismarck var förvisso ingen Hitler, men detta var den politiska kombination som Hitler senare skulle finna användbar – militära framgångar utomlands som motvikt mot krav på liberala reformer hemma. Visserligen måste Bismarck ta med Ruhrområdets stora industriidkare och finansmän i sin konservativa koalition, men vad än liberalismen kan ha inneburit för dem, så var de villiga att acceptera det wilhelmska Tysklands skyddstullar, subsidier och fantastiska ekonomiska tillväxt. Efter Bismarck kunde den tyska nationalismen bara vara en konservativ nationalism, och de flesta tyskar accepterade den preussiska markägararistokratin och de militära ledarna som den verkligt ”nationella” tyska klassen.

Enligt konstitutionen var ministrarna inte ansvariga inför riksdagen – efter 1871 var Bismarck för sin politiska ställning endast beroende av sin kejsare. Vidare ville varken Bismarck eller den preussiska markägande militärristokrati i vilkens intressen han härskade tillerkänna massorna någon medbestämmanderätt i regeringsfrågor. Hade ledningen fått som den velat, skulle man inte

ens ha tillåt att ett socialistiskt parti existerade. De härskande förutsatte att de som representerar för de sant "nationella" klasserna hade rätt att härska utan några kontroller nerifrån. Det var Bismarck, inte Hitler, som var den förste som gjorde det socialdemokratiska partiet olagligt. Bismarck övervägde t. o. m. allvarligt att göra en statskupp, när det såg ut som om kaisern skulle legalisera socialistpartiet och på andra sätt förändra Tyskland i liberal riktning. För att förebygga att medelklassens röster gick över till liberalerna eller till vänstern samarbetade Bismarck och hans konservativa dessutom då och då med den extrema högern och uppmuntrade antisemitism när det passade dem. Denna lösa allians mellan gamla och nya konservativa var mest uttalad under depressionsåren, då (liksom 1873) sådana antisemiter som Wilhelm Marr och pastor Stöcker – mycket högt ansedda vid hovet – främjade en extrem högerideologi, som blev mycket populär bland de lägre klasserna. Till denna ideologi kunde inte ens Hitler lägga så mycket av betydelse. Bismarck och hans konservativa var inte nazister eller fascister, men det är inte det som är det väsentliga. Faran låg i att de använde sig av högerextremismen för att parera hotet från vänster.

Häri ligger det signifikativa i det tyska socialdemokratiska partiets stadiga tillväxt kring sekelskiftet. 1910 hade socialisterna det största partiet i riksdagen, 110 mandat. Fast det officiellt var marxistiskt och revolutionärt, blev det socialdemokratiska partiet reformistiskt och demokratiskt, så snart det inte längre var olagligt. Det blev alltså representativt för den demokratiska radikalismen och välfärdsstaten snarare än för den revolutionära marxismen. Detta gjorde dock ingen större skillnad för den härskande eliten, och ingen alls för den extrema högern, för vilken liberalismen och den demokratiska socialismen inte ens till skenet var något annat än förspele till bolsjevismen. När socialdemokraterna 1919 blev Weimarrepublikens ledare, steg gamla och nya konservativas fruktan och hat till ett crescendo av paranoisk storleksordning.

Första världskriget radikaliserade de existerande sociala spänningarna i Tyskland och rörde väg för extremism. Tysklands konservativa markägare-, militär- och affärsmannaklasser hade hoppats att Tyskland skulle utöka sitt territorium och välstånd genom att erövra Frankrike, Belgien och Ryssland, och på ett tyskt imperium i öster. Till att börja med krävde den revolutionära vänstern (och, allteftersom kriget fortsatte, den demokratiska vänstern) en förhandlingsfred utan annekteringar. Brest-Litovskfördraget, som gjorde slut på kriget med Ryssland, visade hurudana segrar den tyska härskande eliten ville ha: omfattande territorier, 56 miljoner invånare och 80 % av Rysslands kol- och järnproduktion erövrades. Hitler började sin karriär som offentlig talare med att angripa Versaillesfördraget och försvara Brest-Litovskfördraget. Han skulle sluta sin bana med ett fåfängt försök att förverkliga sin vision av ett väldigt imperium i öster.

Det gällde dock mer än ett östligt imperium, ty nederlaget i första världskriget undergrävde också allvarligt de forna tyska härskarnas prestige. Tyskarna själva såg allt mindre mening med ett preussiskt styre som inte åtföljdes av preussiska segrar. Om nu någon prestige kunde utvinnas ur ett meningslöst blodbad på 10 miljoner av en generations manliga ungdom, så vanns den av de liberala nationerna i väster. Autokratin genom överenskommelse, Bismarcks skapelse, upplöstes. Weimarrepubliken var parlamentarisk och demokratisk, det yttersta ansvaret låg hos väljarmassorna och socialisterna satt vid makten. I den första efter-krigsperiodens förvirring och kaos var en sak fullkomligt klar: om Weimarrepubliken blev varaktig, så skulle äntligen markägarna, militaristerna och deras allierade inom industrin bli tvungna att komma överens med den demokratiska liberalismen.

Liberalismen och socialismen riktade ett fruktansvärt hot mot den gamla elitens politiska och ekonomiska intressen i mycket specifika avseenden. De militära ledarna kunde inte permanent acceptera en regering som fogade sig i att Tyskland nedrustades, och att armén reducerades till

100 000 man. Markägande junkrar, som utgjorde ett ledarskikt både i militär och civil tjänst, var helt medvetna om att en demokratiskt vald riksdag med fulla befogenheter över budgeten förr eller senare skulle göra slut på de subsidier och speciella ekonomiska förmåner som tidigare beviljats härskarna över Tysklands östliga provinser. Till och med jordreformen skulle kunna utsträckas till de aristokratiska godsens i öster, vilket skulle betyda slutet på den lönande utsugningen av jordbruksarbetare utan egen jord. Tysklands industriidkare stod inför ett socialistiskt styre och började frukta högre löner, ökad facklig aktivitet, progressiv skattepolitik och kanske till slut rentav nationalisering. Bolsjevikernas seger i Ryssland var bara något år gammal, och den europeiska övre bourgeoisin kunde, liksom den extrema högern, knappast förväntas göra subtila distinktioner mellan demokratisk socialism och det som efter 1921 kom att kallas kommunism. Autokratisk och ultranationalistisk som den var, kunde den tyska konservatismen inte för alltid samexistera med Weimarrepubliken. Detta var den utländska, otyska liberala revolution som etablissemangen alltid hade fruktat. Från första början förde de konservativa ett underjordiskt krig mot Weimarrepubliken. I denna kamp tvingades de utnyttja den extrema högern som sina stöttrupper, precis som det skett i Italien.

Ingenting kunde ha varit mer katastrofalt för den tyska liberalismen än att få sitt öde förbundet med genomförandet av det orättvisa och förödmjukande Versaillesfördraget. Men det gick inte att undvika. Man kan inte vänta sig, att segrarna skall stipulera rättvisa villkor efter sådana krig. Följaktligen kunde Tysklands yttersta höger, och de konservativa överhuvudtaget, angripa varje eftergift regeringen gjorde åt de allierade såsom landsförrädisk, trots att samma konservativa aldrig kunde tänka sig att förnya konflikten i väster (priset för att bryta fördraget). Sålunda kunde liberalismen, som redan betraktades som utländsk och otysk framställas som en del av en gigantisk komplot för att förstöra Tyskland genom att ge dess territorium främmande karaktär, tömma dess rikedomar för att betala krigsskadestånd, skala bort dess kolonier och förhindra fortsättandet av Bismarcks stora verk att förena alla tyskar i Riket. För de tyska massorna såg Weimarrepubliken tyvärr ut att vara just det Hitler (och för övrigt även Ludendorff och Hindenburg) sade att den var – försvararen av Tysklands skam. Under hela 1920-talet hävdade de konservativa och ultrakonservativa mycket effektivt, att Weimarliberalismen var upphovet till samhällets sjukdomar, sjukdomar som i själva verket åstadkommits av själva kriget eller av att Tyskland inte lyckats genomdriva några progressiva samhällsreformer i landet. De osofistikerade var lätta att övertyga. De traditionellt konservativa behövde inte övertygas.

Liksom i Italien och Östeuropa fick det politiska livet i Tyskland under tiden omedelbart efter kriget bevittna den revolutionära vänsterns effektfulla men övergående uppstigande – en sovjetrepublik som utropades i München 1919, och den välkända spartakistrevolten i själva Berlin. På samma sätt som skedde i Ungern efter Béla Kuns kortlivade sovjet, fick högern snabbt övertaget, ty naturligtvis hade den överlägsna styrkor i traditionella samhällen. Noske själv, socialdemokraternas ledare, blev tvungen att kväsa sin egen revolutionära vänster med hjälp av tyska överkommandot och enheter ur frikårerna, dvs. just nazismens föregångare! Det är svårt att se vad han annars hade kunnat göra. I likhet med sin italienska motsvarighet, men i mycket större skala, var frikårerna soldater som fortfarande var uniformerade, och som slogs för den nationella saken. I Tyskland utkämpade de ett illegalt underjordiskt krig mot polacker, letter och andra östliga folk i hopp att bevara den tyska dominansen och hejda bolsjevismens framryckning. Över hela Tyskland uppstod dessutom hundratals ultrapatriotiska sällskap med de traditionellt konservativas stöd (sällskap som knappast skilde sig märkbart från vår tids ”Minutemen” i Kalifornien) för att förebygga det kommande ”kommunistiska” maktövertagandet. Till skillnad från ”Minutemen” kunde dessa grupper givetvis peka på faktiska kommunistiska framgångar. Frikårenheterna i öster eftersträvade exakt samma imperialistiska offensiv som Hitler senare

skulle genomdriva i verkligheten. Ledda av aristokrater och höga reguljära arméofficerare kämpade de för att skydda de stora markägarna (baltiska baroner, Mecklenburg-adel osv.) från den reformistiska radikalismen bland deras bönder. Dessutom kämpade frikåreerna för ett tyskt imperium i öster. För första gången sedan 1848 försökte de tyska bönderna i öster aktivt förbättra sina villkor. Redan i början av 1920-talet vände sig de traditionellt konservativa till den extrema högern för att få stöd, som de skulle göra i masskala 1933. Inte heller frikåreernas politiska ambitioner var begränsade. De behövde inte vänta på *Mein Kampf* för att förstå, att Tysklands uppgift ytterst var att störta bolsjevismen i själva Ryssland.

Mussolini vann 1922. Det är överraskande att inte också den tyska yttersta högern var framgångsrik under den allmänna europeiska högerreaktionen i början på 1920-talet. Den kanske viktigaste orsaken härtill var de konservativas fruktan att de allierade skulle intervensera i Tyskland. I varje fall har man fäst alltför stor vikt vid Hitlers personliga roll. Det fanns många smågrupper som påminde om nazisterna i början av 1920-talet. Men de konservativa, från Hindenburg och nedåt, var ännu inte beredda att utmana de västallierade till strid – vilket kunde ha blivit nödvändigt, om de förstnämnda hade vänt sig mot Versaillesfördraget. Därför slutade den extrema högerns första kupp, den berömda Kappkuppen 1919, med en frivillig reträtt inför en generalstrejk från arbetarnas sida. Kapp var mycket betecknande både en av grundarna av ett viktigt konservativt parti, och högt uppsatt tjänsteman i den östpreussiska provinsadministrationen. Han ledde frikåreernas berömda Erhardtbrigad för att störta republiken och lät utnämna sig själv till kansler. Ledarna för tyska armén hade, på sitt typiskt opolitiska sätt, vägrat försvara republiken. Som en av deras ledare uttryckte det: ”Armén skjuter inte på armén.” Arméns ledarskikt betraktade republikanismen som omoralisk (liksom miljoners över- och medelklassstyskar gjorde), och försvarade alltså arméns förräderi.

Under åren 1919, 1920 och 1921 röstade den tyska medelklassen övervägande på ”liberala” partier, om man med ”liberal” menar ett oreserverat försvar för privategendomens rättigheter. 1924 hade emellertid deras röster till stor del återvänt till de nationalistiska och konservativa partierna. En viktig orsak till detta var den fruktansvärda inflationen 1921-1923. 1923 fanns det egentligen ingen tysk valuta. Samtidigt som de som ägde ointecknad realegendom – fabriker och jord – beredde sig på feta år, stod stora delar av medelklassen på ruinens brant. Inflationen hade förstört den lille mannens affär, bondgård, sparkapital eller pension och hänvisat honom till en krympande inkomst. Den extrema högern drog med nödvändighet fördel av att den gode, driftige, hårt arbetande och envise lägre medelklassstysken fann att hans värderingar förnekades av handelsernas gång, och att hans tillvaro hotades både av den kapitalistiska storfinansen och av den radikala fackföreningsrörelsen. När inflationen var som värst (i januari 1923) invaderade Frankrike Ruhr för att tvinga fram krigsskadeståndet, och uppmuntrade obetänksamt rhenländarna att bryta sig ur Tyskland och bilda en oavhängig stat. Det var lätt för högern att omvända folk ur de desperata medelklassgrupper som ansåg att den lärdom de dragit var fullkomligt odiskutabel: Tysklands inflation berodde inte, som vänstern hävdade, på den regressiva skattepolitiken och på eftersläpande krigskostnader utan ingick i själva verket i en allierad komplott för att ruinera Tyskland. Frankrike spelade omedvetet Hitler i händerna. Endast ett mäktigt Tyskland kan bli rikt, skulle han komma att säga om och om igen, i annat fall skulle det alltid förbli ett offer för den internationella ”judiska” och västliga storfinansen. Tyska armén fortsatte att värva folk till sina ”svarta” eller illegala enheter. Högern i allmänhet gjorde hjältar av de män som var modiga nog, om än aldrig så kortsynta, att slåss mot Frankrike (Leo Schlageter, till exempel, som led en tapper martyrdöd). Liberalerna och vänstern beslöt sig för passivt motstånd i stället för krig. Det var det enda realistiska alternativet, men högern överförenklade som vanligt problemen och drog politiska växlar på detta ”högförräderi”. I början av 1920-talet lönmördades hundratals tyska

liberaler, radikaler och socialister av högerterrorister, vanligen utan att gärningsmännen straffades – den tyska domarkåren tog till allra största delen ställning i enlighet med det tyska förflutnas antiliberala traditioner. Tysklands domare demonstrerade – med artiklar i juridiska tidskrifter och med frikännanden eller löjligt milda domar i rättsalarna – sin historiska bundenhet till den tyska högern.

Den första maj 1923 genomförde Hitler en manöver med 5 000 av sina anhängare i Bayern; vapen försåg i huvudsak den reguljära armén dem med. Sedan den kortlivade bayerska sovjetrepubliken fallit, dominerades Bayern av den extrema högerns motreaktion. Detta är orsaken till att nazismen fann sitt hem där. Det fanns dussintals irreguljära väpnade enheter, som var beredda att rädda Tyskland från det ”judiska och marxistiska” Berlin. Den 23 november marscherade Hitler och Ludendorff – själva symbolerna för den kommande alliansen mellan gamla och nya konservativa – tillsammans i Hitlers berömda *Putsch*. (Det var inte det enda kupp försök högerextremisterna gjorde den hösten, även om de i Ludendorff hade fått den näst Hindenburg mest inflytelserike representanten för den gamla regimen.) Polisen hejdade dem med en fruktansvärd spärrelld, men Ludendorff släpptes fri och Hitler slapp lindrigt undan. I den konservativa domarkårens ögon kunde högern rent definitionsmässigt inte begå något egentligt förräderi mot Tyskland. Hur häftiga och obetänksamma de än var, så var de patrioter som kämpade för goda tyska principer.

Men Hitler lärde sig mer än denna allmänna kunskap. Han upptäckte vad Mussolini hade lärt sig fyra år tidigare: den extrema högern kunde bara få makten med polisens och arméns stöd. När han skrev *Mein Kampf* de följande månaderna, satte han inte bara ihop de tyska högerextremisternas ideologiska testamente, han meddelade också denna politiska läxa. Han upprepade sitt ledmotiv mer än en gång: massornas stöd för de konservativa idéerna och en legal ”revolution” är vägarna till makten för rasnationalismen.

Stresemann-perioden, omkring 1924-1929, gav exempel på vad som skulle behövas för att försvaga den extrema högerns dragningskraft, dvs. fortsatt välstånd och (blygsamma) framgångar utrikes. Olyckligtvis baserades en stor del av välståndet 1924-1928 på omfattande lån från utlandet, och hade ingen fast grund i köpkraft hos massorna eller i en progressiv skattepolitik. Likväl upphörde inflationen under Stresemann, vinsterna och t.o.m. lönerna återhämtade sig, ockupationen upphörde, internationella fördrag som garanterade gränserna i Europa och som förkastade kriget undertecknades (Kellogg-Briand, Locarno), och krigsskadestånden nedtrappades. Ändå väckte t.o.m. Stresemann, en moderat konservativ nationalist, bitterhet hos sina egna anhängare bland medelklassens affärsmän. De vägrade att acceptera en skälig skattereform, förenade sig till och med den yttersta högern och kallade Stresemann för förrädare, därför att han vägrade att befrämja auktoritär militarism hemma och militära äventyrligheter utomlands. Vad det stora tyska konservativa partiet, DNVP, beträffar, som representerade Tysklands samhällselit och omkring 10 miljoner väljare, så ansåg det följande:

”Vi hatar av hela vårt hjärta den form som tyska staten för närvarande har, därför att den förmenar oss hoppet att få befria vårt förslavade fosterland, att få rena det tyska folket från lögnen att de var skyldiga till kriget, och att få vinna tillräckligt *Lebensraum* i öster.”

Depressionen och inflationen ökade, som känt är, den extrema högerns dragningskraft, men man har gjort alldeles för stor affär av dessa ekonomiska efterkrigs krisers effekt. I allt högre grad vände sig sönerna till Tysklands gamla konservativa, t.o.m. under Stresemann, till den nya högern, inte därför att de led av inflationen, depressionen eller arbetslösheten, utan därför att de fruktade att en ”västvän” som Stresemann skulle kunna få tyskarna att låta sig nöja med Weimarrepubliken. Men vad som är säkert är detta: nationalsocialisterna blev under början av

1930-talet de konservativas sista och största hopp att avvärja liberalismen. Depressionen hade uppenbarligen en avgörande betydelse eftersom massornas missnöje gav Hitlers parti de miljoner röster som behövdes för att försvara det som återstod av Bismarcks system. Som alla vet ökade antalet röster på nazisterna dramatiskt i samband med att depressionen fördjupades 1930-1933. 1928 fick nazisterna 2,6 % av totala antalet röster och 1932 35 %. Allt fler utmätningar, uppsagda inteckningar drog lika väl som arbetslösheten röster till nazisterna från de äldre medelklasspartierna och nya väljare som ville ha något mer än det enkla, sterila och negativa försvar av egendomen som var allt dessa partier hade att erbjuda. De som röstade på Hitler hade dock normalt inte gått över från modern liberalism till konservatism, utan från konservatism till ultraradikal konservatism. Många gör gällande att de traditionellt konservativa inte i något större antal svängde över till nazisterna, utan att de mer eller mindre förblev sina äldre konservativa partier trogna. Men det var faktiskt många som svängde, fast man måste lägga märke till något mer subtielt, som man inte så ofta tänker på: de traditionellt konservativa, t.ex. de som tillhörde det mäktiga konservativa partiet, behövde inte svänga. Deras partier erbjöd en högerinriktad auktoritär nationalism som, även om den var lugnare, i grund och botten inte skilde sig från Hitlers offentliga program i början på 1930-talet.

De nya väljare nazisterna fick var i allmänhet egna företagare i liten skala, småbrukare, småstadsbor, lägre civiltjänstemän, manschettarbetare, utövare av ”lägre” fria yrken, tjänstefolk, hantverkare, affärsinnehavare o.d. – i allmänhet protestanter. För dessa grupper tycktes Weimarepubliken (oavsett den religiösa faktorn) erbjuda en mörk framtid. Dessutom hade de lidit fruktansvärt av både inflationen och depressionen. Traditionellt konservativa partier har aldrig haft någon större medkänsla med den lägre medelklassens situation. Vad vänstern beträffar, så har den till sin egen skada alltid ignorerat och förhånat sådana gruppers legitima sociala missnöjesanledningar även när den inte, som de ortodoxa marxisterna, gått så långt att den skadeglatt förutspått att dessa grupper kommer att gå under genom proletariseringen. Småhandlarna såg hur fackföreningarna satte högre pris på arbetet än de kunde betala. Hantverkaren fann sitt kunnande allt mindre matnyttigt i en teknologisk tidsålder, som förvärrades av depressionen. Småbrukaren var vanligen skuldsatt och stod under hotet att drivas in i det jordlösa proletariatet genom utmätningar och sjunkande priser. Alla hotades av statusförlust, vilket fick så mycket större betydelse hos en klass som kännetecknades av en självupplåst stolthet, och som bara åtnjöt minimala distinktioner mellan sig själv och nästa klass nedåt på samhällsstegen. T.ex. manschettarbetare och lägre civiltjänstemän blev desperata vid tanken på att skäras av från den härskande elit som de traditionellt hade identifierat sig med.

Hitler och högerextremismen i allmänhet erbjöd en samhällspolitik som gynnade sådana grupper. Nazisterna förhärligade den tyska landsbygden och de ”nordiska dygderna” hos småbrukaren och hans familj i motsats till deras ”otyska” (ofta judiska) inteckningshavare. De lovade bonden, att degenererade stadsseder inte skulle få någon plats i krigarnas och böndernas framtida rike. Hantverkare och småföretagare utlovades lättåtkomliga krediter och skyddslag mot storfinansens överlägsna konkurrenskraft. Civiltjänstemän och manschettarbetare uppmanades se fram emot högre löner och pensioner, och mot ett samhälle som byggts upp för att återspegla deras traditionellt konservativa värderingar. Socialpsykologer har ofta anmärkt, att föga sofistikerade och mycket osäkra grupper ofta antar extremistiska politiska program. Det är sant, men man får inte glömma bort att även Tysklands traditionellt konservativa (vare sig de var markägare, arméofficerare eller industriidkare), som var tillräckligt sofistikerade för att finna Hitler och hans anhang motbjudande, kände sig tillräckligt osäkra för att hjälpa honom att komma till makten. Det kan inte påpekas för ofta: man behöver inte vara fascist för att stödja fascismen, lika litet som man behöver vara kommunist för att stödja kommunismen – i ett samhälle i kris

hänger allt på hur man bedömer möjligheterna för framtiden, och vilket ont man har att jämföra med. Få av dem som stödde Hitler kunde veta att detta till slut skulle komma att innebära utrotningsläger, andra världskriget och, bara alltför troligt, deras egen undergång.

När 1930-talets samhällskris kom, hoppades Tysklands härskande elit fortfarande på att kunna hejda Weimarliberalismen utan att ta till sitt yttersta avskräckningsmedel, Hitler. Den extrema högern innebar ett hot mot den traditionellt konservativa modellen, likaväl som ett löfte att bevara den. Detta var innebörden i först Brüning och sedan von Papens styre från 1930 t.o.m. 1932. Genom dessa båda representanter för den traditionella konservatismen hoppades man kunna etablera en presidentdiktatur under Hindenburg och alltså, utan den extrema högerns direkta styre, återvända till det väsentliga i Bismarcks system. I själva verket hade den tyska demokratin, som A. J. P. Taylor anmärkt, fallit drygt två år innan Hitler kom till makten. Brüning använde sig av Hindenburgs auktoritet, och var oberoende av riksdagsmajoriteten.

Brüning fortsatte enligt Hindenburgs riktlinjer den gamla politiken med direkt ekonomisk hjälp till de stora markägarna öster om Elbe, en politik som gick tillbaka ända till Fredrik den store. Under valkampanjen 1930 krävde en av Brüning's ministrar öppet vid ett möte i Patriotiska Östförbundet ett krig i öster som det bästa sättet att lösa Tysklands ekonomiska problem och föregivna behov av *Lebensraum*. Under tiden fick Hitler snabbt stöd, både finansiellt och hos väljarna. I september 1930 vann nationalsocialisterna en jordskredsseger, som saknade motstycke i Tysklands politiska historia. Den nazistiska representationen i riksdagen steg från 12 till 107 mandat. Därigenom blev de det näst största partiet. Det var uppenbart, att högerextremismen hade vunnit ofantligt mycket på det bakslag som Brüning, genom att han var beroende av de allierade, råkade ut för när han försökt bilda en tullunion med Österrike, i synnerhet som depressionen populärt ansågs ha varit resultatet av drastiska krigsskadedstånd åt hämndlystna fiender. I den situationen förläste centergrupperna och -partierna i Tysklands politiska liv.

Ytterligare en företeelse som antydde den kommande koalitionen mellan gamla och nya konservativa var den politiska allians (Harzburgfronten) som bildades 1931 mellan det tyska konservativa partiets elittraditionalister, veteranerna från *Stahlhelm*, och nazisterna. När det kom till en samhällskris tycktes högern kunna enas, till skillnad från vänstern. Det var nästan som om den extrema högern och den radikala vänstern stod ensamma och såg på varandra över en avgrund som skapats av inflationen och depressionen. I presidentvalen 1932 fick t.ex. Hindenburg 18 miljoner röster, Hitler 11 miljoner, Thälmann (kommunist) 5 miljoner och Dusterberg (center) 2,5 miljoner. Dvs. av uppskattningsvis 37 miljoner röster gick 34 miljoner antingen till den radikala vänstern eller till den yttersta högern. Visserligen röstade många socialdemokrater och många som stödde Weimar på Hindenburg som den siste som försvarade konstitutionen. Detta självbedrägeri var allt som återstod för republikanerna, liberalerna och de moderata socialisterna. Det som hade varit sant i fråga om östprovinserna och Bayern tycktes nu vara sant i fråga om hela Tyskland – som det allmänna talesättet löd: ”En seriös republikan betraktades antingen som en naturens nyck eller som en förrädare.” Högern (både den traditionella och den nya) vädrade seger, krävde mer hjälp åt markägarna i öster, ett omedelbart förkastande av Versaillesfördraget och av krigsskadedestånden, ett slut på fackföreningarnas ”arrogans”, på socialisterna och kommunisterna, legala åtgärder för att begränsa judarnas medborgerliga rättigheter och en kampanj för att föra in alla tyskar i Riket – inklusive Österrike och Sudetenland. Dessa punkter var inte helt enkelt Hitlers politik, utan de konservativas, inklusive Hindenburgs politik i allmänhet. Det var den politik som vunnit mer än tre tyska väljare av fyra i presidentvalen 1932.

Brüning själv avsattes i maj 1932, när han föreslog att markägarna i östprovinserna kanske borde gå med på jordreformen i blygsam skala och ett återuppbyggnadsprogram som syftade till att

hjälpa en del av de miljontals arbetslösa. Av den orsaken betecknades han och general Schleicher, den viktigaste ”politiska” generalen och naturligtvis konservativ, som ”jordbruksbolsjeviker” av dem som stod Hindenburg närmast. Med en sådan definition på bolsjevism behövde de konservativa Hitler, i synnerhet med tanke på hans stigande röstantal. Ty även om de traditionellt konservativa teoretiskt stödde Hitlers drastiska högerpolitik, så hade de trots allt varken den dynamik eller den rena brutalitet som sådana lösningar på Tysklands problem krävde.

Den 7 januari 1932 talade Hitler till Tysklands industriidkare i Düsseldorf. Det var hans mest berömda tal. Han vädjade till dem att fortsätta att öka de summor med vilka de bidrog till hans stigande omkostnader för de hektiska och ofta återkommande valkampanjerna på 1930-talet. Han försäkrade industriidkarna, att en upprustning i stor skala skulle ge dem en marknad och göra slut på arbetslösheten. Det han hade skrivit i *Mein Kampf* fastslog han nu uttryckligen: vapen skulle lösa Tysklands ekonomiska problem, vilka orsakades av svagheten inför de allierades påtryckningar och av brist på tillräckligt *Lebensraum*. Vad vänstern beträffade skulle den krossas. Och vad som kanske var viktigast av allt: han talade om för dem att oavsett vad de kunde ha fått höra, så höll nationalsocialismen på privategendomens heliga rättigheter. Endast om dessa rättigheter hölls i helgd, vidhöll han, kunde Tyskland vinna den ekonomiska styrka som krävdes för en järnhård beslutsam utrikespolitik.

Hindenburg var fortfarande ovillig att välja Hitler – som trots allt var en uppkomling som inte hade nått högre än till korprals rang i kriget – och valde major von Papen till Brüningers ersättare. von Papen var en femte klassens ärkereaktionär ur den katolska högadeln, som hade gift sig med dottern till en välbärgad industriidkare från Saar; han bildade ett kabinett av ”gentlemän och adliga” för att än en gång försöka få Bismarcks nyfeodalism att fungera i en tid av industrialism och massdemokrati. von Papen själv var anhängare av den katolska, medeltidsmässiga och organiska staten, liksom många i hans samhällsklass. Han gick Hindenburgs ärenden och försökte vinna nazisternas stöd utan att ge dem någon egentlig makt. Nazisterna tilläts härska över gatorna, förbudet mot deras SA-banditer upphävdes, och de och deras ”medresenärer” tilläts t.o.m. ta över Preussens regering och rena den från liberaler och socialdemokrater. Ändå angrep Hitler von Papen som en förrädare, som inte ville använda sig av Tysklands makt för att gottgöra de oförrätter som vållats henne.

I juli 1932 fördubblades nazisternas väljarkår, när nästan 14 miljoner tyskar röstade på Hitler och gav honom 203 mandat av 608. Med tanke på Tysklands många politiska partier var detta ännu en unik och förkrossande seger. Men vänstern (socialisterna och kommunisterna) förblev lika stark som tidigare. Ingenting kunde ha större betydelse. Det var nämligen det som gjorde Hitler nödvändig för både över- och medelklassens konservativa. Som ett sista fåfängt försök valde Hindenburg att låta general Schleicher ersätta von Papen som kansler. Men Schleicher föll därför att han retade hovkretsarna kring Hindenburg. Än en gång förlänade en politik, som på alla andra håll i västvärlden skulle ha betraktats som konservativ, Schleicher titeln ”socialistgeneral” från envisa och kortsiktiga reaktionärens sida. Till slut erbjöd von Papen personligen hemma hos en ytterst inflytelserik representant för bankväsendet och industrierna Hitler en del av makten, om han gick med på att spela en andraplansroll. Men Hitler kände liksom Mussolini före honom att han inte behövde slå sig till ro med en normal parlamentarisk roll. Han var ute efter posten som kansler, och han fick den.

De konservativa som hjälpte Hitler till makten trodde, får vi ofta höra, att de skulle kunna handskas med honom och kasta ut honom när krisen avtagit. Kanske förhåller det sig så, men det är bara en liten del av historien. De traditionellt konservativas huvudsakliga självbedrägeri var att de vägrade inse, att deras krav på en historiens tillbakagång endast kunde genomdrivas med

Hitlers skoningslösa brutalitet och den järnhårda logiken i hans lägremedelklassextremism. De konservativa förstod inte, att om de på allvar krävde ett rigoröst försvar av sina intressen och värderingar, så skulle de behöva Hitler. De skulle behöva hans totalitära kontroller och slutligen hans militanta imperialism för att få stöd för sina anspråk på att få härska utan att besväras av liberaler, socialister och arbetare. Hitler försvarade faktiskt östprovinsernas markägare mot jordreformer. Han tryggade faktiskt marknaden för industrin genom upprustning. Han hejdade faktiskt den militanta fackföreningsrörelsen, och han bevarade faktiskt den auktoritära militarismen. Men de som villigt accepterade så mycket förutsåg inte att allt detta inte kunde genomföras utan en allvarlig risk att Tyskland och de själva skulle gå under.

De som stödde Hitler i den lägre medelklassen var de som blev mest lurade. Dem erbjöd Hitler en ren och enkel ultranationalism. Alla hans argument avlägsnade från de härskande klasserna beskyllningarna för att vara ansvariga för Tysklands sjukdomar och riktade dem i stället mot de västallierade, mot den internationella judendomen, mot bolsjevismen och mot Weimarrepublikens ”förräderi”. Inflationen skyllde man på Versailles och den franska ockupationen. Den ”internationella judiska kapitalismen” ansågs bära ansvaret för att hederliga ariska småhandlare och köpmän ruinerades. Den ”internationella judiska kommunismen” hade försvagat arbetarnas patriotism och deras villighet att uträtta ett hederligt arbete för att skapa ett mäktigt Tyskland. Åt den pris-pressade och skuldsatta småbrukaren erbjöd Hitler subsidier och *Lebensraum* för en återuppbyggnad i öster. Tyskland led kort sagt på grund av en internationell sammansvärjning mellan judiska bolsjeviker, brittiska gentlemän, dekadenta fransoser och hycklande yankees. Dessutom, fortsatte Hitler, var de allierades bajonetter den enda verkliga kraft som stod mellan den sant tyska andan av lydnad och disciplin och den korruperade riksdagen av tjuvaktiga judiska radikaler, intellektuella och internationalister i Weimar. Och fortsatte inte västmakterna under tiden, efter att ha berövat Tyskland dess kolonier, att suga ut halva världen och förvägra Tyskland dess imperium i öster?

I allt detta hade den lägre medelklassen t.o.m. mindre att hämta än de traditionellt konservativa. Endast nationalismens makt och mellankrigsårens sociala förvirring kunde ha förmått den tyska lägre medelklassen att så villigt acceptera att den själv förstördes. Vilka andra slutsatser man än drar, så är en sak säker: Hitler vann i Tyskland därför att han framträdde som förkämpe både för det reaktionärt militaristiska, aristokratiska och affärsmässiga etablissemanget och för de nationalistiska känslorna och den sociala förtvivlan hos större delen av den tyska medelklassen.

Fascismens misslyckande i Spanien, England och Ungern

Av misslyckanden kan man lära lika mycket som av framgångar, även i fråga om samhälls-rörelser. Spanien, England och Ungern belyser på olika sätt de historiska och sociala omständigheter som förhindrar fascismens uppkomst. Men detta urval är inte uttömmande, eller ens särskilt nödvändigt. Frankrike kunde lika väl som England användas för att belysa de hinder som den extrema högern ställs inför i en grundligt liberaliserad nation. Rumänien skulle lika väl som Ungern (eller Spanien) kunna kasta ljus över hur fascismen accepterades i vida kretsar, men misslyckades i väsentligheter i det vi nu kallar ”underutvecklade” länder. Både England och Frankrike lär oss, att när starka halvfeodala grupper försvinner i samband med att samhällsklasserna och -institutionerna mer eller mindre grundligt liberaliseras, är det knappast troligt att ett betydande antal människor finner den extrema konservatismen så våldsamt tilldragande ens under perioder av akut social kris.

Från Ungern, Spanien och Rumänien finner man å andra sidan, att där en modernisering inte har ägt rum, kan äldre konservativa eliter vara starka nog att härska utan att behöva den fascistiska totalitarianismen, terrorn och imperialismen. En Francos, Horthys eller Carols välde kan se fascistiskt ut. I själva verket är dessa regimer dock inte dynamiska och totalitära utan gammalmodiga och auktoritära, vilket möjliggörs endast av det faktum att hotet från liberalismen och radikalismen är så svagt. Som vi lagt märke till, tycks de yttersta på högerkanten – vare sig de är fascister, nazister, tillhör Pilkorset, Järngardet, Falangen eller t.o.m. American Renaissance Party – frodas endast i samhällen där stegrade sociala spänningar alltmer förvärrar en djupt rotad polär konfrontation mellan traditionella och moderna samhällsgrupper, som båda är relativt mäktiga. De tycks misslyckas där traditionellt konservativa och förindustriella villkor har stark dominans, eller där liberala institutioner och värderingar har slagit igenom.

Fascismen i Spanien

Ned med intelligensen!

Leve döden!

Spanskt fascistiskt slagord

Francos styre är inte fascistiskt utan auktoritärt – dvs. det är ett mer eller mindre direkt redskap inte för den revolutionära reaktionen, utan för markägarna, kyrkan, industrin och armén. Trots samhällsväldets och anarkismens utbredning i Spanien har det aldrig funnits något verkligt massivt och långsiktigt liberalt och radikalt samhällshot. De breda historiska rörelser som är nödvändiga för ett sådant hot gick helt enkelt förbi Spanien: renässansen, reformationen och, vilket har större betydelse, upplysningen och den moderna industriella kapitalismen. Följaktligen var även 1800-talets spanska ”liberala” medelklass till största delen en markägande klass som sög upp de feodala värderingarna. Den sociala grundvalen för den spanska republikanismen var utomordentligt svag, och bestod huvudsakligen av tidningsmän, lärare, kvalificerade yrkesmän, intellektuella och spridda delar av den lägre medelklassen. Den stora massan av spanjorer hade mycket lättare än tyskarna att betrakta 1789 års liberala principer som främmande, som av utländska invasionstrupper (under Napoleon) förts in från en nation som låg i händerna på ateister, frimurare, liberaler och judar. Det var t.o.m. så att det var bara i Spanien, som Napoleons arméer råkade ut för den ena katastrofen efter den andra genom att bönderna förde ett gerillakrig i syfte att stödja feodala och religiösa värderingar och intressen.

Spanien kännetecknades och kännetecknas av att förliberala politiska institutioner och samhällsvärderingar envist lever kvar. Carlismen – en rörelse som arbetar för monarkisk och

religiös absolutism, inkquisitionens återinförande och framför allt liberalismens utrotande – är fortfarande en viktig politisk faktor i Spanien. Under hela 1800-talet och slutligen under Franco bekämpade väpnade carlistiska enheter den spanska republikanismen. Dess stöd fann man bland den mindre välbärgade aristokratin och bland vissa av de förmögnare markägande bönderna i norr. Endast ett underutvecklat europeiskt land kunde ha givit upphov till en sådan mäktig landsbygdsrörelse för att stödja konungen, kyrkan och fäderneslandet. Man har sagt att carlisternas enda eftergift åt modernismen var att de använde sig av kulsprutegevär. Den spanska kyrkan – en bundsförvant till carlismen – hade på 1800-talet alltmer identifierat sig med den spanska överklassen i ett ömsesidigt försök att upprätthålla de sociala värderingarna från 1600-talets Spanien. Kyrkan var en av de viktigaste sociala krafterna i Spanien; den ägde ungefär en tredjedel av Spaniens förmögenhet och dominerade utbildning och kultur. På 1900-talet fortsatte biskoparna och prästerna att leda kampen mot det liberala och republikanska försöket att skilja kyrka och stat åt. Som en spansk katolsk katekes från 1927 uttryckte det:

Fråga: Vilket slags synd begår den som röstar på en liberal kandidat?

Svar: I allmänhet en dödssynd.

Spaniens markägare, vare sig de tillhörde adeln eller medelklassen, uppehöll en feodalism som, vilket man påpekat, skilde sig från det medeltida Spaniens huvudsakligen däri att den inte erkände några förpliktelser gentemot bönderna. De spanska markägarna styrde sina lokala distrikt och byar med utsugningsmetoder som var ännu mer extrema än Syditaliens, fuskade i valen, undvek skatter, pressade lönerna till lägsta möjliga gränser och tog en fruktansvärd hämnd på dem som protesterade. Armén bidrog med sitt ökända civilgarde, som alltid var berett att skjuta ned strejkande och obehäpnade bönder och att bekämpa den anarkistiska terrorn med än extremare motterror. Det som betraktas som korruption i den borgerliga västvärldens byråkratiska teknokratier var för den spanska överklassen ett självklart sätt att leva. Fast spanska armén under 1800-talet hade kämpat tillsammans med de reaktionära carlisterna, identifierades den klart och tydligt med de aristokratiska och markägande klasserna, och de klasserna bidrog med majoriteten av arméns officerare. I långt högre grad än preussiska armén betraktade spanska armén sig själv som den verkliga förvaltaren av allt som var sant nationellt, och i en nödsituation som Spaniens rättmätiga och legitima härskare. Gång på gång under 1800-talet styrde generalerna genom dekret som direkta ombud för den spanska konservatismen. Följaktligen, och trots den allmänna rösträtten, var den spanska politiken på 1900-talet föga mer än en serie val, som styrdes uppifrån. Det politiska livet i Spanien leddes av personer som inte representerade några politiska eller sociala principer utöver sina omedelbara intressen, och som först och främst ägnade sig åt att utarbeta godtagbara personliga avtal med varandra.

De långsiktiga och välorganiserade liberala och radikala nationella krafter, som gjorde de italienska och tyska etablissemangens styre alltmer ostadigt, fick inga allvarliga proportioner i Spanien. Ändå har anarkismens och syndikalismens utbredning bland det moderna Spaniens jordbruks- och fabriksarbetare fått många att anta motsatsen. (Det fanns ett relativt svagt men disciplinerat spanskt socialistparti – av marxistisk och revisionistisk natur, som i Italien och Tyskland – men anarkismen och syndikalismen var mycket mer spridda.) Den spanska anarkismen var dock inte det slags hot från vänster, som kräver den totalitära sociala omorganisationens svepande dynamik. Den spanska högern fann det möjligt att undertrycka rörelsen med hjälp av sporadisk terror och militär despotism. Den spanska anarkismen visade öppet sitt förakt för politisk organisation, borgerliga kompromisser och byråkratiska metoder – och var alltså lätt att undertrycka. Anarkismen och syndikalismen var resultatet av politisk och ekonomisk underutveckling och en motsvarande våldsamt men okoordinerad politisk aktionspsykologi. Deras revolutionära stöd fanns bland följande grupper i Spanien: nedtryckta lantbruksarbetare och

jordlösa bönder i de stora ofruktbara områdena, arrendatorer och natura-arrendatorer som betalade utsugar-hyror till markägare ur aristokratin eller överklassen, som ofta vistades på annan ort, skuldyngda bönder som arbetade på stora gods och underbetalda fabriksarbetare (vanligen f.d. eller deltidsbönder) som var anställda i småföretag.

Där industrin eller jordbruket var mer utvecklade och konservatismen mindre reaktionär, brukade den spanska radikalismen i allmänhet anta en mer disciplinerad, organiserad och t.o.m. reformistisk karaktär. I sådana områden ägde sociala strider rum mycket mera sällan, men de utgjorde ett allvarligare hot för den gamla eliten. Så som förhållandena var. i stora delar av Spanien låg dock vägen öppen för den bakuninistiska anarkismen. Den ortodoxa marxismen på 1800-talet hade ännu inte anpassats av Lenin och Mao till att ta itu med anledningarna till böndernas missnöje i underutvecklade länder. Den revisionistiska marxismen i Nordeuropa, Frankrike och Italien tog liberala och parlamentariska institutioners existens för given. Spanien hade inte några institutioner som kunde erbjuda hopp om fredliga och demokratiska samhällsreformer. Vad liberalismen beträffar, så hade den inga som helst utsikter. I sin egenskap av ekonomisk doktrin, som tog ställning för det privata ägandet, hade 1800-talets liberalism utnyttjats för att rättfärdiga att bönderna genom köp berövades sitt nationella arv av allmän och kommunal mark. Köparna kom till största delen ur medel- och överklasserna. Vad de liberala politiska doktrinerna beträffar, var regeringens svekfulla kontroll över valen sådan, att anarkistiska och syndikalistiska distrikt gång på gång ”valde” katolska och konservativa ombud.

Med tanke på att den spanska underklassen saknade representation, var oförmögen att förbättra sina villkor, sögs ut som kolonialfolk av sin egen överklass och inte erbjöds det ringaste hopp om att dess problem skulle kunna lösas politiskt, är det knappast ägnat att förvåna att den var mottaglig för anarkismen. Hur skulle de kunna göra annat än förkasta de institutioner som hade förkastat dem? Många skulle helt naturligt finna grundvalen för en vision av en ny samhällsordning i sina primitiva byar och kommuner. De anarkistiska ledarna var idealistiska, visionära – t.o.m. helgonlika – och därför fruktansvärda i sin vrede, och de upprätthöll en utopi om självstyrande kommuner och förkastade som något avskryvärt varje kompromiss med sina borgerliga och aristokratiska fiender. Eftersom de tagit ställning för lokalt självstyre, kunde anarkisterna inte planera det slags effektiva, samfälliga handlande som bygger på disciplin, kompromisser, återhållsamhet och byråkratisk organisation. Att syndikalisterna tog ställning för generalstrejken som revolutionär handling var naturligtvis en väsentlig beståndsdel i denna naturliga och beslutsamma vägran att försöka förändra den existerande samhällsordningen inom dess gränser och enligt dess regler. Därav kommer sig den spanska väns-term karakteristika – sporadiska uppror, bonderevolter, isolerad terror, okoordinerade strejker (ofta utan strejkfonder) och drömmen om att återvända till byn när klassfienden besegrats, utan tanke på en politisk omorganisering. De härskande klassernas traditionella våld och terror räckte för att slå ned dessa uppror och revolter. Inte ens under Franco har det spanska samhället blivit totalitärt och omstrukturerats, bara terroriserats och undertryckts.

Ändå uppstod en rörelse i riktning mot den totalitära högern i Spanien 1930. Det skedde i samband med slutet på general Primo de Riveras välde, kung Alfonso XIII:s snabbt följande abdikation och det jublande proklamerandet av en republik på Madrids gator. För första gången kände sig den spanska konservatismen dödligt hotad. Men skenet bedrog. Med undantag av de större städerna fanns det ingen betydande republikanism i Spanien. Republiken kom inte till makten därför att det fanns något landsomfattande krav därpå, utan därför att den såg ut att vara det enda verkliga alternativet till en konkursmässig monarki.

Men de konservativa skrämdes av republikens blotta existens. När dess lagstiftningsplaner och

dess stöd bland väljarna blev uppenbart, började den spanska fascismen frodas. 1932, då den fascistiska *Falange Española* grundades, började carlister, monarkister, arméledare, markägare och kyrkan på allvar vända sina blickar mot den extrema högerens kontrarevolutionära krafter. Vad annat kunde man vänta sig av t.ex. den stolta spanska aristokratin, när den i inledningen till utkastet till den nya konstitutionen läste: ”Spanien är en demokratisk republik av arbetare ur alla samhällsklasser.” Arméledarna åhörde rasande, hur republiken planerade att skära ned armén till hälften, reducera den militära budgeten, pensionera många officerare (i synnerhet välkända kontrarevolutionärer) och låta Spanien ta ställning för nedrustning och lösande av alla internationella tvister genom fredliga förhandlingar. Det högre prästerskapet inom den spanska kyrkan hotades av att kyrkan skulle skiljas från staten, något som de alltid hade fruktat. Detta skulle innebära, att utbildningen, vigslarna och skilsmässorna sekulariserades, att de statliga subsidierna åt prästerna upphörde, att de religiösa ordnarna uteslöts från handeln och att jesuiterna utvisades. Kardinal Segura, den spanska kyrkans överhuvud, höll med Vatikanen: sådana åtgärder skulle inte bara innebära en triumf för Luthers och Voltaires anda, utan också för Marx och Lenins.

Republikens frontalangrepp mot Spaniens djupast rotade hävdvunna värderingar kulminerade i att den föreslog jordreformer genom att man exproprierade de stora godsens. Många av Spaniens grander skulle få se sina storgods konfiskeras, om detta förslag gick igenom. Oanvända gods skulle tas över, då för första gången en spansk regering tänkte angripa Spaniens grundläggande problem för att hjälpa den fattigaste och mest föraktade av alla spanjorer, den jordlöse bonden. Det hela utföll så att den republikanska regeringen minskade arbetslösheten på landsbygden och fördubblade lantarbetarnas löner under de första två åren som den satt vid makten. Dessutom införde republikanernas förste finansminister, socialisten Prieto, ”New Deal”-reformer (i mycket blygsam skala) för att avvärja depressionen. Muttrande om bolsjevism deponerade rika spanjorer sina pengar i utländska banker, House of Morgan sade upp sina spanska lån och affärsmännens internationella gemenskap förklarade den spanska republikanismen krig i synnerhet sedan republikanerna köpt olja från Sovjet till priser som låg under de internationella oljebolagens. Trots allt detta steg reallönerna mellan 1931 och 1935. Men anarkisterna och syndikalisterna blev rasande över republikanska polisaktioner mot vänsterväld, och tragiskt och dåraktigt nog började de undandra Republiken sitt väljarstöd, just när de traditionellt konservativa vände sina sympatier mot den spanska fascismen.

Falangen grundades 1932 av José Antonio Primo de Rivera, son till Spaniens siste militärdiktator. Falangen krävde en totalitär diktatur à la Mussolini, en korporativ stat, ett förnyande av den spanska imperialismen, respekt för privategendomen, upprustning och undertryckande av liberalismens och socialismens alla ”ospanska” ideologer. Deras rasmyt fokuserades på den spanska katolicismens våldsamt passionerade personlighet, vars kontrast man ansåg vara den västerländska materialismens och liberalismens simpla krämaranda. Som en av Riveras många spanska fascistiska föregångare uttryckte det: ”Spanien befinner sig i, och bör befinna sig i krig, i de spanska conquistadorernas tradition.” Eller som José Antonio själv uttryckte det: ”Vår avsikt är att ena människorna mot revolutionens frammarsch.”

De traditionellt konservativa hoppades som vanligt att fascismen skulle begränsa sig till terror mot vänstern och därmed hjälpa sina egna aristokrater som var i full färd med att drilla väpnade enheter i Spanien, samtidigt som Mussolinis officerare tränade väpnade spanska enheter i Italien. Mot slutet av 1934 hade Falangen kommit upp till ett medlemsantal av cirka 5 000. Medlemmarna bestod av överklassens söner, av studenter, manschettarbetare, grupper med kvalificerade yrken och arbetslösa. Välbärgade markägare, jesuitiska bankirer och åtskilliga industriidkare gav trots vaga farhågor om fascisternas ”vänstervridning” ekonomiska bidrag. Fast valen 1935 gav de konservativa majoritet, steg stridens crescendo på gatorna och på landsbygden och

nådde slutligen ett inbördeskrigs storleksordning. Tusentals oskyldiga dödades, speciellt sedan Främlingslegionen kallats in av högern.

Valen 1936 ledde direkt till spanska inbördeskriget, ty vänsterns nybildade folkfront besegrade den konservativa fronten, om än nätt och jämnt. Den konservativa fronten var sammansatt av traditionalister, monarkister, carlister, falangister och, de mäktigaste av alla, CEDA – det parti som leddes av Gil Robles, som representerade Sydspaniens stora markägare, armén och stora delar av den högre bourgeoisin. Vänstern hade vunnit trots vädjan från biskopen av Barcelona: ”En röst på den konservativa kandidaten är en röst på Kristus.” De politiska morderna och räderna mot politiska kontor och tidningsredaktioner tilltog i antal. Konservativa pengar och konservativ ungdom drogs in i Falangen. Men José Antonio kunde inte förse de spanska konservativa med det som Mussolini och Hitler hade erbjudit den tyska och italienska högern. Falangen fick aldrig massivt understöd från hela fältet, och den spanska liberalismen hade inte nått tillräckligt långt för att Falangens terror skulle bli så nödvändig för högern, att de konservativa var villiga att ta den risk det innebar att förlita sig på fascisterna, vilka kunde visa sig som ”svårtämjda”. Spanska armén kände sig, med tanke på vänsterns splittring och brist på organisation, fullt kompetent att krossa den på det traditionella sättet. På sommaren 1936 uttryckte Franco det tydligt. För att omskriva det: Vi generaler skall förebygga att Folkfronten kommer till makten. Vi skall upphäva konstitutionen, domstolarna och den allmänna rösträtten. Vi skall undertrycka dessa liberaler och vänstervridna, som får sin inspiration från utlandet. Händelsevis behövdes inte ens fascismens utländska ideologi. Franco utgjorde en traditionell spansk lösning på traditionella, om än intensifierade, spanska problem. Resultatet av spanska inbördeskriget blev inte att en dynamisk, ny revolutionär konservatism segrade, som i Italien och Tyskland. Det var en direkt och oförmedlad seger för Spaniens gamla feodala klasser, tillsammans med den reaktionära övre medelklassen av markägare och industriidkare.

Egendomligt nog kanske spanska inbördeskriget självt markerar det falangistiska inflytandets kulmen. Blåskjortorna tjänstgjorde tillsammans med överklassens ungdom som terrorister för Franco i det ockuperade Spanien, men använde sig också av vänsterfascistiska idéer för att vinna över de ”röda massorna”. Kanske för att de aldrig kom till makten, kunde de spanska fascisterna till skillnad från nazisterna och de italienska fascisterna bevara något litet av den sociala idealism man kan finna i alla fascistiska partiprogram. Det var en av Francos arbetsministrar, en falangist, som sedan han luttrats av Franco på de spanska industriidkarnas begäran när han försökt förbättra arbetarnas villkor, vredgat anmärkte, att Spanien var drabbat av de sista i Marx mening sanna kapitalisterna i Europa.

Franco har då och då använt sig av Falangen för att skrämja de konservativa, men i allmänhet har han hållit den på armlängds avstånd. Även om dess medlemmar ofta belönades med betydelselösa men välbetalda byråkratiska poster, har den spanska fascismen haft som sin främsta funktion att propagera för regimen i avsikt att förklä den intellektuella fattigdomen i det välkända systemet med generalsvälde till fördel för kyrkan, markägarna, armén och kapitalet. Först när en seger för axelmakterna såg ut att vara nära i andra världskriget, gav Franco vika för falangisternas krav på starkare inflytande, och detta tog slut med kriget. Franco dränkte Spanien i blod under och efter inbördeskriget, och han gjorde det ytterligt brutalt. Sedan dess har Spanien inte visat några betydande tecken på liberal jäsning. Ingen ”nyordning” har skapats av Franco därför att han, till skillnad från Mussolini, inte har tvingats att finna ett medel att kontrollera en massiv och spontan utveckling av liberala och radikala krafter. Trots vänsterns anklagelser är Franco varken en Mussolini eller en Hitler utan, som han träffande har kallats, ”carlisternas okrönte kung” som presiderar över en statisk och auktoritär konservativ koalition.

Fascismen i England

”Hurra för svartskjortorna!”

Huvudrubrik i *Daily Mail* den 8 januari 1934

I Spanien var liberalismen för svag för att de traditionellt konservativa skulle känna sig tvingade att stödja sin egen yttersta höger. I England hade liberalismens institutioner och värderingar omformat samhället så grundligt, att relativt få konservativa ens under det oroliga 1930-talet på allvar funderade på ett drastiskt steg över till extremism. Till skillnad från sina kontinentala motsvarigheter hade den engelska aristokratin liberaliserats i sitt tänkande och till sin politiska funktion och kunde knappast vända sig med våld mot parlamentet, den institution som hade varit så intimt förbunden med deras egen makt sedan 1600-talet. Även om den engelska aristokratin aldrig blev övertygad om den klassiska liberalismens totala giltighet, så hade den, återigen till skillnad från Central- och Östeuropas halv-feodala jordbrukararistokrati, slutit fred med den. Den engelska aristokratin kännetecknades av sin blandade sociala karaktär – kommersiell, industriell, stadsmässig. De engelska konservativas favoritideolog Edmund Burke skilde sig inte så mycket från de europeiska konservativa med deras nostalgi efter det organiska medeltida samhället. Ändå var Burke i ekonomiska frågor anhängare av den klassiska liberalismen, och kan i fråga om sitt samhällstänkande bäst beskrivas som en mycket försiktig och pragmatisk eller konservativ liberal. Vad de engelska industriidkarna beträffar, hade de aldrig sugit upp de feodala värderingarna, och hade, om än motvilligt, accepterat den moderna arbetarrörelsen. De utgjorde faktiskt den verkliga liberala klassen under hela 1800-talet. På motsvarande sätt hade den brittiska vänstern, eftersom den verkade inom ett liberalt samhälle som (om än långsamt) utvecklades i riktning mot demokrati och samhällsreformer, varit relativt oberörd av kontinentens revolutionära ideologier – från chartismen på 1830-talet till fabianismen på 1890-talet. Dessutom fanns det praktiskt taget inga spår av de massor av jordlösa och nedtryckta bönder, som var så vanliga och så potentiellt explosiva i Syd- och Östeuropa. Vilket allt visar, att England var den klassiska liberala samförståndsmodellen, och att landet knappast alls led av de spänningar som orsakades av vad man har kallat ytterligheternas dialektik.

Från och med början av 1920-talet hade det dock funnits grupper av högerextremister i England, och under mellankrigsårens samhällskriser lyckades de vinna ett visst stöd genom att vädja till vissa traditionella toryidéer och -farhågor. Många Tories betraktade med tanke på liberala partiets stora seger 1906 och det därpå följande skapandet av en social välfärdslagstiftning den moderna liberalismen som Englands dödsfiende. Liberalerna tycktes vilja kasta bort de anglosaxiska värderingarnas starkaste stöd – imperiet – vilket visades av deras vekhet gentemot boerna, de iriska nationalisterna och oavhängighetsrörelsen i Indien. Det fanns t.o.m. Tories som hävdade, att den engelska landsbygdens ärliga bondevärderingar undergrävdes av främmande (”judiska”) plutokrater med deras rotlösa kosmopolitanism, med deras förslagna affärsmannainstinkter och med deras förakt för traditionellt brittiska värderingar.

Under hela 1800-talet hade naturligtvis många konservativa avskytt den cobdenitiska liberalismen. I deras ögon hade den ekonomiska individualismens fördärvliga doktrin orsakat att Englands kollektiva nationella intressen avsiktligt hade offrats till förmån för liberala industriidkares själviska privatintressen. Spannmålslagarna hade t.ex. skyddat både spannmålspriserna och den lantliga lågadeln från utländsk konkurrens. Detta gjorde i sin tur – vilket de konservativa höll med om – England militärt oberoende av utländska leveranser av jordbruksprodukter och säkerställde att de stabila, sega, anglosaxiska odalmännen överlevde. Genom att avskaffa spannmålslagarna 1846 hade de cobdenitiska liberalerna fördärvat Englands traditionella lantliv och tvingat landet att för imperiets försvar bli militärt beroende av de

(föregivet) rotlösa, nervösa och opålitliga familjerna från städernas slumområden. Denna sorts traditionella konservatism beledsagades av många lysande intellektuella mer sofistikerade konservativa idéer, i synnerhet Belloc-Chestertonkretsens. Den krävde en återgång till det organiska skråväsendets principer, att småhandlarna försvarades mot storkapitalismen och de stora fackföreningarna och att samhället skulle grundas på en stor spridning av småinnehav - Bellocs ”distributionism”. Den liberala samhällsutvecklingen i England hade naturligtvis gjort sådana idéer ännu mer utopiska än på kontinenten. Där fascismen kom till makten åsidosattes i varje fall, som vi skall se, sådana former av radikal konservatism till förmån för en ekonomisk politik som gynnade den tunga industrin och storfinansen.

I 1930-talets England radikaliserades denna traditionella konservatism därför att man fruktade labours och socialismens synbarligen nära förestående triumf. Det fanns faktiskt åtskilligt av det som Sir Stafford Cripps en gång karakteriserade som ”de lantliga gentlemännens fascism”. Efter den chock som labours imponerande seger 1924 innebar fann många skrämde Tories det svårt att skilja mellan Ramsay MacDonald och Lenin. En allt mer omfattande välfärdslagstiftning, stor arbetslöshet och aktiviteter från vänsterhåll fick många konservativa att stödja fascistiska grupper – det gällde framför allt markägare, mindre industriidkare, en del anglikanska präster och det sedvanliga urvalet av pensionerade officerare. När Ramsay MacDonalds labourregering erkände Sovjetunionen, och när dessutom det berömda förfalskade brevet från Zinovyjev blev offentligt ett brev, som ”avslöjade” att brittiska Labourpartiet förberedde en revolution under rysk ledning – vann det konservativa partiet tusentals röster och fascisternas medlemsantal steg. Den kanske mest avgörande händelsen var den stora generalstrejken 1926. Hälften av de organiserade arbetarna lade ned arbetet för att visa sin lojalitet med de illa behandlade och strejkande kolgruvearbetarna. Många konservativa parlamentsledamöter var beredda att använda sig av fascistiska strejkbrytare och stöttrupper för att skydda konservativa samlingar och upplösa socialistiska möten. Inte så få framstående konservativa ledare reagerade välvilligt på fascisternas rop efter slut på ”vattvällingskonservatismen” och även på fascisternas krav att de strejkande fackföreningsledarna skulle skjutas utan vidare.

Sir Oswald Mosleys och hans British Union of Fascists snabba uppgång och fall belyser vissa välbekanta drag hos de högextrema samhällsrörelserna. I likhet med Mussolini hade Mosley varit en betydande vänstersocialist innan han gick över till högern. Mosley hade vid ett tillfälle en så hög ställning inom Labourpartiet, att han betraktades som tänkbar premiärminister. När han första gången krävde en korporativ stat, var det ett krav från vänster, från Labourpartiets erkände arbetslöshetsexpert. Han var långt ifrån den ende som irriterades av att Labour underkastade sig den konservativa ekonomiska politiken under depressionen. I 1931 års budget offrade de konservativa, med MacDonalds goda minne, arbetarnas välfärd för att bekämpa depressionen. Mosley sökte i sin tur vad han liksom sina kontinentala föregångare hade kallat den ”tredje vägen”, dvs. ett nytt politiskt system som skulle ersätta den parlamentariska demokratins föregivet förlegade institutioner, och som skulle undvika både reaktionen och bolsjevismen. Då han återvände från ett besök hos Mussolini grundade Mosley ”British Union of Fascists”. Liksom alla ”vänster”-fascister fick han snart lära sig att arten av hans potentiella stöd var sådant att det snabbt drev honom ut på den yttersta högerkanten. Han drog till sig en stor del av de f.d. militärerna, av ungdomen ur över- och den lägre medelklassen och av de arbetslösa i London, Birmingham, Manchester och Bristol. I allt högre grad karakteriserades Mosleys rörelse av en våldsam antisemitism, ultranationalism, en militant och aggressiv imperialism och gatuvåld mot vänstern. Längre till höger stod Arnold Leese med några hundra anhängare, som hånade Mussolini därför att han var alltför liberal och som, kanske före Hitler, föreslog gaskammaren som en ”slutgiltig lösning” på det judiska ”problemet”.

Det masstöd som den brittiska fascismen hade begränsades dock huvudsakligen till östra London, där tillströmningen av judiska flyktingar från Ryssland under början av 1900-talet hade hotat de lokala engelska småföretagarna, affärsinnehavarna och hantverkarna. Mosley föreslog legala åtgärder mot judarna – inklusive att judiska varhuskedjor skulle förklaras olagliga – och finansiella subsidier och lagligt skydd åt handelsmän, tjänstemän, försäljare och civiltjänstemän. På liknande sätt lyckades de brittiska fascisterna vinna ett relativt viktigt finansiellt stöd från vissa firmor och kommersiella företag, från vissa delar av den markägande lågadeln och från en del välbärgade och inflytelserika konservativa. När depressionen nått som djupast under första hälften av 1934, nådde det fascistiska inflytandet sin höjdpunkt, inte bara i östra London utan också i vissa av de förnämsta kretsarna i London. Flera underavdelningar bildades i London, och deras högkvarter fick det passande namnet *Black House*. Partiets inkomster uppgick till en halv miljon dollar om året, och British Union of Fascists lade ned mer pengar på propaganda än det konservativa partiet. Skrämda och besvikna konservativa erbjöds av Mosley ett slut på de fackliga dispyterna, terror mot imperiets, kungens och fosterlandets fiender och en revolutionär konservativ elits diktatur för att krossa vänstern. Som stöd för sin sak vann Mosley det anseende inflytandet från den konservativa tidningen *Daily Mail*, Englands största och mest spridda dagstidning.

Men det var knappast möjligt för den yttersta högern eller för den delen för den yttersta vänstern, att få något allvarligt inflytande på det politiska livet i England ens under de värsta depressionsåren. Den lägre medelklassen var alltför välbärgad och alltför liberal för att stödja Mosley med något betydande antal röster – det satt aldrig någon fascist i parlamentet. Efter 1934 avtog arbetslösheten stadigt, och till och med de mest reaktionära konservativa fann det lite svårt att gripas av panik inför ett föregivet bolsjevikhott. Det konservativa partiet hade ju dock t.o.m. 1931 fått majoritet i parlamentet, och inte vid något tillfälle, inte ens under labour, övergav brittiska regeringen sin väsentligen konservativa politik med nedskurna utgifter, en balanserad budget och protektionism. Som på andra håll ledde slutligen värnplikten och vapenproduktionen i England till nästan full produktion och full sysselsättning. 1920-talets stora industristrejker upprepades inte, och kommunisterna lyckades bara vinna ett mandat under parlamentsvalet 1935.

De konservativa i England förblev i sista hand sin egen stora tradition trogna, då en våg av häftiga reaktioner mot Mosleys gatubanditer och stormtrupper drog alla grupper med sig. Dessutom hjälpte det knappast Mosleys sak, att han allt mer öppet identifierades med Hitler, fastän han knappast kunnat undvika det. Som det senare skulle visa sig, fanns det få konservativa som ville hindra Hitler från att erövra Ryssland. Men ingen hade något större tålamod med idén att man skulle omforma engelska institutioner för att de skulle passa en utländsk ideologi, och till på köpet en tysk sådan. Mot slutet av 1930-talet delade den extrema högern i England (liksom i Frankrike) det dilemma som upplevs av varje ultrapatriotisk rörelse, som byggs upp med en gammal utländsk rivals ”nyordning” som förebild. Om vi ser till de europeiska erfarenheterna, är det svårt att föreställa sig att fascismen skulle kunna ha någon framgång där det inte finns kvar några spår av ett feodalt förflutet i de liberala institutionerna och i industrialismen (– fast det kanske är förhastat att dra slutsatsen, att den extrema högern inte har några utsikter alls). A andra sidan verkar det lika sant, om vi tar Ungern som exempel, att högerextremisterna inte kan lyckas i samhällen där det finns alltför många spår av det feodala förflutna.

Fascismen i Ungern

Västerländska forskare har för vana att betrakta den politiska processen som en kamp mellan konservativa, liberala och radikala. Därför missuppfattar de ofta och ser överlägset nedlåtande på Östeuropas politiska liv. De historiska traditionerna och samhällsutvecklingen i sådana länder som t.ex. Ungern och Rumänien ledde nämligen i mellankrigsåren till ett välde av traditionellt

konservativa, vilkas främsta rivaler om makten inte var liberaler och absolut inte vänsterinriktade; utan snarare den yttersta högerns revolutionärt konservativa. Som Istvan Déak anmärkt i sin utmärkta artikel ”Hungary” (i Rogger & Weber: *The European Right*), fanns det mellan 1919 och 1944 två ”högrar” som tävlade om makten i Ungern – riksföreståndaren Horthys traditionella höger, som till överväldigande delen dominerades av den markägande aristokratin, och den nationalsocialistiska högern, som leddes av sådana män som Gyula Gömbös och Ferenc Szálasi.

Samhällsutvecklingen i Östeuropa hade med ett eller annat undantag inte skapat något massivt liberalt eller radikalt hot mot de traditionellt halvfeodala eliternas styre. I Horthys Ungern, kung Carols Rumänien och Pilsudskis Polen (liksom i Francos Spanien) behöll de förindustriella härskande eliterna tillräckligt stark politisk kontroll för att kunna tillåta sig att förkasta fascismen som medel att bevara sin auktoritet, sina värderingar och sina intressen. Under sådana omständigheter framträder den extrema högern helt enkelt som ett hot mot de konservativa värderingarna. I Östeuropa använde de traditionellt konservativa följaktligen ofta våld för att undertrycka sina egna högerextremister, som när Carol av Rumänien utan vidare lät skjuta ledarna för det fascistiska Järngardet, inklusive den blodtörstige Codreanu. Den traditionella högern kunde således tillfälligtvis, om än bara som en ej avsedd effekt, försvara de få liberala element som kunde existera i sådana samhällen! På liknande sätt kunde de östeuropeiska fascisterna bevara sin samhällsidealism mycket mer konsekvent än sina tyska eller italienska motsvarigheter, eftersom de aldrig blev tvungna att förråda den för makt. Den yttersta högern försvarade t.ex. ofta småbönderna mot de stora markägarna. Detta var naturligtvis den grundläggande orsaken till deras konflikt med de traditionellt konservativa och ett av skälen till att makten förvägrades dem.

Östeuropa kännetecknades av en mäktig aristokratisk markägande klass, ett omfattande småbrukar- eller jordlöst bondestånd och en relativt liten medelklass i städerna, som i sin tur dominerades av en misslyckad och avsigkommen överklass. Liberalismen och radikalismen representerades till största delen av utländska element – tyska eller judiska. Både den gamla och den nya högern gynnades ofantligt av sådana sociala omständigheter. Det var t.ex. lätt att övertyga ungrarna eller rumänerna att liberalismen, socialismen och t. o. m. urbanismen var främmande produkter av utländska och semitiska värderingar och av utländskt och semitiskt ”blod”. Den markägande aristokratin kunde mycket mer än i Tyskland betrakta sina värderingar, sina intressen, sitt sätt att leva och sin makt som något verkligt representativt för landets nationella och patriotiska traditioner. Dessutom var en omfattande blandning av nationaliteter typiskt för Östeuropa, vidare en mångfald etniska minoritetsgrupper inom varje land (var sjätte invånare tillhörde någon nationell minoritetsgrupp), långa perioder av utländskt styre, våldsamt förtryck nationerna emellan och ett komplex av historiskt grundade anspråk och motanspråk. Allt detta gav den ultranationalistiska stoltheten och det ultranationalistiska hatet massivt inflytande. Extrema militaristiska och imperialistiska attityder var normala. Med undantag för Tjeckoslovakien hade varken upplysningens liberalism eller den radikalism som åtföljde 1800-talets industrialism hunnit så långt att de utgjorde något potentiellt dödshot mot sådana samhällen. Likaväl fick högerextremismen en stark ställning under 1920- och 30-talens samhällskriser, fast den inte någonstans helt fick makten utom under direkt påverkan av Hitlers arméer.

Markfördelningens obalans i Ungern till förmån för den magyariska aristokratin (och vissa icke-adliga ur överklassen) saknade motstycke i Europa, och mer än någon annanstans stod denna klass för nationella och patriotiska traditioner. Den hade lett striden för oavhängighet från det habsburgska väldet och den ofta brutala kampen för att magyarisera motvilliga etniska minoritetsgrupper. Under den magyariska aristokratin och lågadeln stod ett stort antal bönder. Lägst stod det jordlösa lantbrukarproletariatets välkända ”två miljoner tiggare”, som hölls nere av en

konservativ lagstiftning, av markägarnas motstånd mot maktreformer och av sin egen fatalism. Den liberala företagsamhetens praktik och teori fann man i Ungern huvudsakligen bland ”främlingarna”, dvs. tyskarna, slovakerna och framför allt judarna. Det urbana Ungerns bålverk, Budapest, var judiskt till 25 procent, och denna grupp stödde i stor utsträckning de liberala och radikala intellektuella. Judarna var kraftigt överrepresenterade i de fria yrkena: bankväsendet, finans, handeln, juridiken, medicinen, journalistiken och kulturen i allmänhet (halva lärarkåren vid Budapests universitet var judisk). Som i Rumänien där judarna var ännu mer överrepresenterade i dessa yrken, blev en sådan samhällssituation ytterst sårbar för konservativ rasism. Det hjälpte inte heller att påpeka, att denna överrepresentation inte var resultatet av någon judisk raskaraktär utan av Ungerns efterblivenhet och av den magyariska högadelns ovilja att ägna sig åt de mycket föraktade yrkena inom handel och industri. Den värsta tänkbara förörläppningen i Ungern var att beteckna någon grupp som oungeisk. Liberalismen betraktades alltid av de flesta medborgarna som oungeisk och på något sätt landsförrädisk, och så betraktades följaktligen judarna också.

Utgången av första världskriget spelade i Ungern, mycket mer än i Italien eller Tyskland, de konservativa och ultrakonservativa i händerna. Trianonfördraget slet bokstavligen sönder det historiska Ungern, och berövade landet inte mindre än två tredjedelar av dess territorium och befolkning. Detta var oundvikligt när kriget väl var förlorat, fast det rättfärdigades i det demokratiska och nationella självbestämmandets namn för de folkgrupper som nyligen befriats från det magyariska styret. Ingenting kunde dock ha gjort den demokratiska liberalismens ideal mer impopulära i Ungern, ty när förhandlingarna var över hade tre miljoner etniska ungrare inkorporerats i de stater som blev följden. De flesta ungrares reaktion på denna sönderdelning fick sitt uttryck i den berömda frasen ”Nej, nej, aldrig!” och förstärkte oundvikligen de ultrakonservativas sak.

Sådan var atmosfären när Ungern fick sin första liberala regering i oktober 1918 – greve Karolyis. Inte ens efter ett nederlag kunde man vänta sig att Ungerns traditionella härskare skulle acceptera Karolyis program: allmän rösträtt, omfattande jordreformer och försoning med de stater som nyligen byggts upp på Ungerns bekostnad (Tjeckoslovakien, Rumänien och Jugoslavien). Karolyi avgick snart till förmån för en socialdemokratisk koalition, som i sin tur snart kontrollerades av kommunisten Béla Kun. De ungerska konservativa fick alltså sina misstankar bekräftade, att liberalism bara var ett förspel till kommunismen och att de liberala ledarna var potentiella motsvarigheter till Kerenskij.

Béla Kuns korta styre var fruktansvärt för högern. Hans försök att nationalisera och kollektivera jorden i sin ungerska sovjet ledde till en våldsam konflikt med både den jordägande adeln och med bönderna. Béla Kun flydde efter att ha besegrats av invaderande rumänska trupper. Efter denna erfarenhet blev den tes som Hitler med svårighet lyckades förmå vissa tyskar att tro på något som lätt accepterades av den allmänna opinionen bland de ungerska konservativa: det finns en internationell judisk sammansvärjning mellan bolsjevikerna, allierade och liberaler (Kuns bundsförvanter hade i stor utsträckning varit judar), en sammansvärjning i syfte att slita sönder det historiska Ungern och genom bolsjevismen förstöra hennes stabila turanska bonde- och feodalkultur.

Amiral Horthy, som skulle stå kvar som riksföreståndare fram till 1944, drev fram kontrarevolutionen till makten med antibolsjevikiska kommittéer som var sammansatta av högerextremister från arméofficerskåren, civiltjänstemän, aristokrater och från en grupp som hade goda skäl att hata radikalismen: de utträngda ungerska flyktingarna från de stömpade historiska territorierna. Horthys grupper återerövrade det ”syndiga Budapest” och genomförde en fruktansvärd vit terror. Liberaler, vänsterinriktade och judar av alla politiska åskådningar blev skoninglöst mördade. Men

Horthy fann det aldrig nödvändigt att skapa en fascistisk totalitarianism i Ungern. Det var tillräckligt underutvecklat för att Horthy och hans pampar och markägare liksom Franco efter spanska inbördeskriget skulle kunna härska utan den revolutionära konservatismen och dess dynamiska totalitära institutioner.

1920-talets sociala jäsning gav dock extrema högergrupper och -ledare inflytande och en framskjuten ställning, t. o. m. inom själva Horthyregeringen. Det fanns hela 200 fascistiska grupper i Ungern efter första världskriget, t.ex. *Trasgardet* (en motsvarighet till de tyska *Frikårerna*, men som här kämpade för att bevara delar av det historiska Ungern), *Ungerska sällskapet för ett nationellt försvar*, skyttegrupper och olika patriotiska klubbar. Alla dessa fick till stor del sina medlemmar från veteranerna och den lägre medelklassen, och de fick betydande finansiellt stöd från överklassen. Dessa fascistiska grupper var väl representerade i de högsta regeringskretsarna. Men Horthy hade till sist inte något större behov av dem. Under utbrett gillande kontrollerade han parlamentet, valde ut premiärministrar som var ansvariga enbart inför honom och försvarade utan att det allvarligt ifrågasattes överklassmagyarernas traditionella privilegier. Vad den extrema högern beträffade, var Horthy mycket misstänksam på grund av deras stöd för jordreformer – något sådant skulle han aldrig tillåta. Han var t.o.m. på sin vakt mot dess puristiska antisemitism, eftersom den var ett hot mot Ungerns finansiella beroende av sin övervägande judiska affärsoligarki likaväl som av det internationella affärssamhället. Horthy blidkade fascisterna med lägre administrativa poster, medan hans domarkår lät högerrevolutionäras terrorhandlingar mot vänstern och mot judarna passera relativt ostraffade som oundvikliga patriotiska excesser. Vänstern gav inte Horthy några större problem. Den ungerska socialismen existerade med regeringens goda minne och på villkor att den inte försökte organisera det jordlösa lantbrukarproletariatet.

Fram till det ekonomiska sammanbrottet 1929 utsattes inte det traditionellt konservativa styret i Ungern för något allvarligt hot. Depressionen och fascismens framväxt på andra håll hjälpte dock till att föra fram den extrema högern till en inflytelserik position i regeringen. I september 1932 valde Horthy fascisterna Gyula Gömbös till premiärminister som gensvar på allmänna krav. Gömbös hade naturligtvis aldrig någon makt som motsvarade Mussolinis eller Hitlers, och varken han eller någon annan hotade heller på allvar Horthys ställning före 1944. Folkets krav på vissa steg i riktning mot den extrema högern tycks till stor del ha uppstått som reaktion mot de radikala demonstrationer av arbetare och bönder som följde omedelbart efter veteprisernas sammanbrott 1931. Regeringen kan sig själv ovetandes ha bidragit till att öka stödet åt högerextremismen genom att av ekonomiska skäl avskeda stora grupper inom armén och civiltjänsten – grupper som alltid är mottagliga för den fascistiska ideologin. Men trots Gömbös ideologi om den korporativa staten, hans våldsamma antisemitism och hans imperialistiska ambitioner, hindrade Horthy att han drev igenom jordreformer och antisemitiska lagar. Gömbös hindrades också från att liera sig med den internationella fascismen för att, som han hoppades, återerövra det historiska Ungern och störta den ryska bolsjevismen. Men eftersom det återigen inte fanns något verkligt hot från vänster, förblev Gömbös styre föga mer än ett exempel på hur fascismen kontrollerades av de traditionellt konservativa. Efter Gömbös död 1936 (av naturliga orsaker) fortsatte den yttersta högern att blomstra och kräva såväl fullständig militärdiktatur som hjälp åt den undertryckta lägre medelklassen och åt bönderna.

Den viktigaste fascistledaren i Ungern var Ferenc Szálasi, ledare för den ungerska rörelsen ”Pilkorset”. Szálasis ideologi betonade fascismens idealism, dvs. viljans och den instinktiva impulsens överlägsenhet över förnuftet och de materiella begränsningarna. Socialt sett innebar detta den vanliga Volk-nationalismen med ras, blod, jord och våld. Inte desto mindre var Ferenc Szálasi mer samhällsidealist än både Mussolini och Hitler, och han försäkrade om och om igen att han inte bara tänkte försvara de reaktionära klassernas status quo. I överensstämmelse med

den fascistiska idealismen hoppades Szálasi kunna skapa en väldig ungersk ”organisk” stat, som skulle härska över de underordnade nationaliteterna i Donaubäckenet. Den tonvikt han lade på den militaristiska imperialismen för att återupprätta det historiska Ungern gjorde honom ytterst populär bland arméns officersklass. Han hade själv arbetat i arméns utbildningssektion, som alltid varit en fristad för fascister i Europa.

Szálasi fördömde också ”privatkapitalets” och dess judiska herrars ”föråldrade system”. Han kritiserade Horthys beskyddande av judarna, likaväl som hans vägran att straffa liberaler och socialister. Han hoppades vinna över massorna på sin sida, och under sina år i parlamentet krävde han hjälp åt Ungerns bönder, hantverkare och småhandlare. Tyskland försåg Pilkorset med praktiskt taget obegränsade fonder, och det kunde notera en förkrossande seger i parlamentsvalen i maj 1939, då det fick omkring 750 000 röster av 2 000 000. För första gången hade regeringen en verklig opposition i parlamentet, och världen undfägnades med skådespelet hur de traditionellt konservativa undertryckte sin egen yttersta högerflygel med fängelsedomar och terror – ett undertryckande som fortsatte tills den tyska ockupationen 1944 förde fascismen till makten.

Utan att egentligen ha så mycket att välja på anslöt sig Horthy till axelmakterna när andra världskriget bröt ut och utsåg fascistiska premiärministrar, som Imrédy, till att övervaka Ungerns militära ställningstagande för Tyskland. De generaler som hade eftersträvat en allians med den internationella fascismen skulle få se hälften av sina arméer tillintetgöras i Ryssland. Kanske paradoxalt blev Horthys höger den sista försvarslinjen för liberalerna och judarna i Ungern, när de ungerska fascisterna, eggade av sina tyska herrar, verkade för att förintä dem. När den tyska ockupationen till slut kom, sattes Horthy i ”skyddsförvar”, och Szálasi bildade med allmänt gillande från många av Horthys anhängare en regering av tjänstemän ur den lägre medelklassen och ur aristokratin.

Szálasis kortlivade samhällsprogram omfattade ett förnyat och stärkt bondestånd, total mobilisering, krig på liv och död mot de framryckande ryssarna och överförande av Ungerns judar till Eichmannapparaten. Nationalsocialisternas terrorister och stormtrupper jagade upp och mördade armédesertörer, judar, liberaler och radikaler. Mot slutet av 1944 hade Ungern dock fått en ny regering av de ryska segrarna. På det sättet slutade samhällskonflikten mellan Ungerns båda ”högrar”.

Den extrema högern vid makten: totalitarianism och samhällspolitik i Italien och Tyskland

Den största tragedin i mitt liv kom, när jag inte längre hade styrka nog att motstå de falska korporativisternas omfamning, då de i själva verket handlade som kapitalismens ombud. De ville omfatta det korporativa systemet endast för att förstöra det.

Mussolini efter 1943

Vi kan inte konfiskera markägarnas egendom. Vi är fascister, inte socialister.

Mussolini före 1943

När fascisterna och nazisterna väl kommit till makten, kunde (och ville) de inte handla uteslutande som representanter för vad de själva ofta föraktfullt kallade den ”gamla reaktionen”. Den revolutionära högern hade som slutmål att förstöra alla konkurrerande grupper, inklusive dem som hade hjälpt dem att uppstiga till makten. Under sina korta år som härskare gjorde dock varken Mussolini eller den radikalare Hitler detta i verkligheten. Likväl kan man hävda att själva dynamismen i deras rekonstruktion av samhället gjorde slut på lika många konservativa grupper och värderingar som räddades undan liberalismen och radikalismen av den fascistiska segern.

Den extrema högern härskar inte med de gammaldags autokraternas och despoternas tillfälliga och sporadiska terror. Fascisterna och nazisterna var tvungna att omforma samhällsinstitutionerna radikalt och dramatiskt. Som vi sett, kan reaktionära och konservativa koalitionsregeringar härska endast i mindre utvecklade länder, där modernismens krafter är svaga, utan en sådan ”total” omvandling av samhället – t.ex. som i Francos Spanien. Mycket av förvirringen kring fascismens ”vänster”- eller ”höger”-karaktär grundar sig på att vi inte lyckas begripa, att den traditionellt konservativa teorins försiktiga utvecklingstakt inte kan försvara konservatismen i samhällen som moderniseras snabbt. Det är då vi kan få se denna specifikt moderna politiska anomali, den revolutionära konservatismen.

Mussolini kan ta åt sig äran av att ha uppfunnit den totalitära staten. Med hjälp av den berömde Starace skapade Mussolini allt det som var väsentligt för en enpartistat under de första sex åren han härskade. Till att börja med försökte han härska på vanligt auktoritärt sätt. 1924 hade Mussolini genom det vanliga manipulerandet av vallagarna, genom gatuvåld och genom politiska allianser lyckats få 65 % av röstantalet i deputeradekammaren. 1924 avslöjade en betydande och modig socialistisk deputerad, Matteotti, vilket bedrägeri och vilken terror fascisterna hade använt sig av under kampanjen. Han mördades. Pressens och allmänna opinionens ramaskri förvånade Mussolini. Detta mer än något annat fick Mussolini att dra slutsatsen, att han inte kunde härska där moderna liberala institutioner fortfarande kunde få igång en folkstorm. Hur försvagade och terroriserade de än var, kunde en relativt fri press, en parlamentarisk opposition som kunde göra sig hörd och ett i någon mån oberoende juridiskt system fortfarande mobilisera en tillräckligt stor avvikande opinion för att störta regimen.

Samtidigt protesterade många av den provinsiella fascismens extremistiska ledare öppet mot Mussolinis ”friande” till medelklassmoderation, reaktionära markägare, affärsintressen och militära ledare. Fascistiska extremister ville ersätta den gamla eliten inom armén och regerings-etablissemangen och tysta alla liberala och vänsterinriktade element för gott. Mussolini kunde naturligtvis knappast omedelbart undvara dessa äldre eliter, men han kunde vidta åtgärder mot liberaler och radikaler och gjorde det också. Mussolini hade fångats in i de vänster- och höger-krafters dialektiska polaritet, som hade fört honom till makten, och fann att han bara hade två alternativ. Antingen måste han duka under för den spontana samhällsförändringens vänstervindar

eller också skapa det som vi nu känner till som enpartistaten. 1926 hade pressen lagts under fascistisk kontroll, de politiska partierna förklarats olagliga, det lokala styret organiserats, offentliga tjänster reserverats för partimedlemmar och polisen, och byråkratin rensats. 1928 handplockades deputeradekamraren av partiledningen, och väljarkåren röstade bara på godkända kandidater. Ett fascistiskt storråd försåg Mussolini med de råd han brydde sig om att lyssna till.

Hitler kunde följa Mussolinis exempel när han tillträdde sitt ämbete i januari 1933. Han hade också börjat med ett kabinett som innehöll en majoritet av icke-fascistiska konservativa. Efter ett snabbt drag för att försäkra Krupp, I. G. Farben och United Steel att hans egen vänster inte behövde tas på allvar, utlyste Hitler ett sista val för att bevisa sin makt över massorna. Hitler utnyttjade riksdagshusbranden för att frammana den konspiratoriska bolsjevismens spöke, och vann 17 miljoner röster av 39 miljoner. Mittenpartierna upphörde att existera, och de konservativa partierna tillfogades svåra förluster, men vänstern låg stadigt på omkring 12 miljoner röster. Hitlers attraktion på väljarna plus vänsterns fortsatta makt övertygade de återstående konservativa bastionerna att Hitler måste garanteras den fulla diktatoriska makt han krävde. Under ett crescendo av mord och tortyr antogs den berömda fullmaktslagen, som gav Hitler diktatorisk makt. Sista akten i gripandet av makten kom i augusti 1934, när representanter för armén, industrin och markägarna gick med på att Hitler skulle kunna kombinera tjänsterna som president och kansler. Det sista tänkbara hindret, den tyska officerskåren, ansåg sig inte behöva försvara Tyskland mot Hitler. I själva verket svor de att obetingat lyda Hitler – inte konstitutionen eller Tyskland.

Hitler måste, liksom tidigare Mussolini, rensa ut resterna av fascistisk idealism (både till vänster och höger) innan han kunde vinna det fulla stöd han behövde från de konservativa. Röhm och elitledningen för de mäktiga stormtrupperna (den nazistiska privatarmén på ca 2½ miljon man) uttalade sig mot Hitlers förräderi mot revolutionen, och mot hans förkärlek för reaktionärer och preussiska generaler. Många i stormtrupperna, till skillnad från Hitlers elitgarde, SS, hade rekryterats från storstädernas arbetslösa till förmån för arbetarna. Röhm själv ville att en ”ständig revolution” skulle ersätta den tyska armén och byråkratin med nazisterna ”i främsta ledet”. von Papen, vicekanslern, gav uttryck åt de farhågor som dröjde sig kvar hos de äldre härskande grupperna: ”Kommer vi att få gå igenom en marxistisk revolution efter att ha genomfört den antimarxistiska revolutionen?” Enligt Hitlers anvisningar svarade Himmler 'och SS:s exekutionsplutoner för den ”slutliga lösningen” för omkring 1 000 motsträviga stormtruppsmedlemmar i juni 1934. Vägen till ett totalitärt styre låg nu öppen. Liksom i Italien rensades byråkratin och polisen, upphörde det lokala självstyret, avskaf fades fackföreningarna och de politiska partierna och påbörjades den tyska enpartistatens framväxt.

Men även detta var konventionella restriktiva åtgärder, som inte räckte till för att hejda samhällsradikalismens spontana utveckling i sådana uppdelade samhällen som Italien och Tyskland. Själva lagen måste alltså, som en forskare (William Ebenstein) har uttryckt det, bli ”ett medel för kraftfullt försvar av staten mot de farliga klasserna”. I liberala länder anses lagen representera abstrakta eller ”naturliga” värderingar, som existerar som idéer utom räckhåll för personer, klasser eller ens tillfälliga tjänsteinnehavare. Traditionellt auktoritära regeringar säger sig tjäna denna ide, men våldför sig på den genom mutor, bedrägeri och godtyckligt våld. Italien och Tyskland måste dock under den extrema högerns styre förkasta själva föreställningen om en objektiv lag, med dess försiktiga procedur- och vittnesmålsförfarande och dess behov av klara bevis. Domarna rensades ut eller terroriserades, advokaterna indoktrinerades och båda grupperna blev partiets politiska ombud. Lagen blev ett medel att försvara partiets tolkning av rasens och nationens behov. Hitlers och Mussolinis domstolar använde sig i stor utsträckning av sådana knep som ex post facto-lagar för att bestraffa rent potentiella fiender till regimen och av speciella lagar

och straff för speciella brott för att försäkra sig om att partiet hade makt nog att effektivt kunna behandla sina tilltänkta offer. Ojämlighet inför lagen blev regel, rättigheterna ansågs vila på tillhörighet till ras eller parti och polisens maktbefogenheter ökades ofantligt på alla nivåer.

Det väsentliga i högerextremismens syn på politiken och samhället innefattas i iden att det snarare är makt än reformer som är den ”slutgiltiga lösningen” på politiska avvikelser och samhällsproblem. I enlighet med vulgärkonservativa idéer om brott och straff söker denna höger fiender att bestraffa, inte samhällen att reformera. I fascistisk och nazistisk lagstiftning betraktades alltså vanliga brottslingar och politiska motståndare som genetiskt förutbestämda, dvs. medfött i Italien, rasmässigt i Tyskland. Genom att använda sig av de gamla konservativa preussiska kastdomarnas tjänster utestängde nazisterna judarna från medborgarskap, yrken, utbildning, statlig tjänst, äktenskap med personer av nordisk ras och slutligen från innehav av egendom. Samma åtgärder skulle senare tillämpas på de östliga folkgrupper som definierades som ”undermänniska”. Lagen tillämpades inte bara för att straffa individuella brott, utan för att avvärja problem i framtiden genom att misstänka grupper och klasser för förlust av medborgerliga rättigheter och bestraffande lagstiftning innan några brott hade begåtts eller fientliga politiska attityder förts vidare.

Konservativa regeringar i samhällen där det inte finns något betydande tryck i riktning mot liberala värderingar kan skydda sig själva från radikala idéer med hjälp av censur, landsförvisning och fängelse. I traditionella samhällen som genomgår en relativt snabb modernisering kan dock missnöjda gruppers spontana och kritiska iakttagande av samhällsutvecklingen mycket väl skapa en politisk medvetenhet som är alltför mäktig för sådana slumpmässiga och sporadiska metoder. Med början i Italien på 1920-talet utvecklade alltså de totalitära samhällena medel att kontrollera, leda och ge innehåll åt sina medborgares kulturella och pedagogiska behov. Mussolini gjorde mycket mer än att bara censurera pressen. Fascistiska tidningsägare och -redaktörer fick veta vad de skulle skriva, när de skulle skriva och hur de skulle skriva in i minsta detalj. Journalisterna var helt enkelt regimens politiska ombud. De totalitära diktaturerna måste skapa gillande, inte bara göra ogillande olagligt. Detta angrepp mot tanken skulle inte ha varit möjligt utan mass-kommunikationsteknologin. Men den extrema högern vinner ingen makt i teknologiskt efterblivna samhällen, ty i sådana samhällen saknas de krafter som skapar en radikal vänster.

Både fascisterna och nazisterna lade skolorna, läroböckerna och lärarna under direkt partikontroll och detaljerad övervakning. Under slagordet ”Mussolini har alltid rätt!” fick de italienska barnen lära sig – så långt sådant nu kan läras ut – blind lydnad, förakt för de mänskliga dygderna och framför allt en aggressiv nationalism som förhärligade erövringar och imperiebyggande. Den tyska ungdomen fick lära sig hur nödvändigt det var att försvara de nordiska dygderna mot den gamla judiska sammansvärjningen som gick ut på att erövra världen genom att vanhelga rasen. Genetisk determinism och en brutal socialdarwinisms ”kamp för livet”-lära framlades som de intellektuella grundvalarna för ett korståg i syfte att få *Lebensraum* på de östliga ”undermänniskornas” bekostnad. Utbildningsinstitutionerna hade också till uppgift att välja ut den nya eliten. Till skillnad från i liberala länder kunde inte ledningen tillåtas växa fram ur en oövervakad social rörlighets slumpmässiga dynamik. Som Starace uttryckte det: revolutionen måste skapa sin egen härskande klass. Den blivande nazistiska eliten utbildades i institut som byggdes med de berömda preussiska akademierna som förebild. I Tyskland utbildades den slutliga eliten, mycket passande, i ”ordensborgar” som en gång bebotts av de germanska riddarnas korsfararorden. De germanska riddarna var naturligtvis experter på att sprida kristendom, tyskhet och massmord bland de olyckliga slaverna under senmedeltiden. Som högerextremismen brukar göra överallt, framlade den motsammansvärjning, makt och krig som de enda lösningarna på komplexa ekonomiska, politiska och sociala missförhållanden. Både den fascistiska indoktrineringens – man borde inte

kalla den utbildning – metodik och dess innehåll gjordes totalitär. Normen var ”utbildnings-absolutism”, och denna genomdrevs med hjälp av föreläsningar och läroböcker som lärdes in utantill och med en rutinmässig drill med recitationer i klassrummet. Den studerandes egna individuella omdöme, som baserades på hans egna speciella erfarenheter, hade ingen plats i detta system. Det kunde inte finnas något som ens avlägset påminde om liberalt fritt spelrum för ett tolerant och experimentellt intellekt. Den extrema högers totalitära tänkesätt kan inte avstå från fördelarna med en absolut ideologisk tro, och kan alltså inte tolerera den spontana dialektikens variationer, motsägelser, givande och tagande.

De italienska fascisterna skapade ett omfattande nät av ideologiska och halvmilitära fritidsorganisationer, inklusive det välkända *Dopolavoro* (efter arbetet), som motsvarade nazisternas *Kraft durch Freude*. Endast på så sätt kunde de hindra att spontana kultur- och fritidsaktiviteter växte fram. Om sådana aktiviteter tilläts uppstå fritt, skulle de ge uttryck åt individens, gruppens eller klassens oberoende och alltså farligt varierande erfarenheter. Normalt kan varje grupp eller undergrupp i samhället använda sin egen samhälls- eller arbetserfarenhet som måttstock för att bedöma och acceptera eller förkasta det som utomstående berättar eller lär dem.

För att avvärja sina medborgare eller vinna deras lojalitet måste de totalitära regimerna därför om möjligt ge en odifferentierad massupplevelse och mytologi som motverkande ersättning. De totalitära regimernas teatraliska massmöten var till exempel avsedda att tygla varje naturlig böjelse för en oberoende bedömning. Den enskildes och klassens identitet försvann i paradens och fotvandringens kollektiva upplevelser, eller i de koncisa, återkommande och slagordsmässiga talen och litaniorna över dem som fallit i kampen mot fienden – allt ackompanjerat av väpnade legioners fanborgar, facklor, trummor och trumpeter. Folkmysticismen och nationalkänslorna utnyttjades för att dra uppmärksamheten från varje tänkbart liberaliserande element i ens egen erfarenhet. Hitlers arbetstjänst ställde t.ex. upp sig med spadarna på axeln som gevär, och intonerade i högtidlig ton de heliga namnen på orterna för deras germanska ursprung, och glömde (kanske) sina låga sysslor och löner på existensminimum i blodets och jordens rasnationalism. Tyskland och Italien översållades med kapell, som tillägnades de stupade, och institut som genom konstprodukter och ideologi identifierade den revolutionära högern med nationens heliga historia.

Själva den fascistiska nazistiska arkitekturen var ett angrepp på de mänskliga perspektiven och individens måttstock. Storleken, massan och de strängt marscherande kolonnerna hos deras väldiga marmormonument över kriget och nationen var avsedda att överträffa allt som bara var mänskligt och att inspirera individen att tveklöst offra sig själv på dessa monolitiska altaren åt äran och döden. Båda regimernas ändlösa tal späckades med den militanta nationalismens koncisa slagord och enkla bilder och symboler. De var avsedda att ur de stora, skrikande åhörarskarorna driva ut återstoden av kritiskt tänkande, känslighet för nyanser och medvetenhet om de historiska och sociala förändringarnas verkliga komplexitet. Som en spansk fascist fulländat uttryckte det: ”Död åt intelligensen!” Stamförbundets hjordinstinkt skulle ersätta det liberala intellektets toleranta, urbana, ifrågasättande och i allt väsentligt fria spelrum. Det är typiskt för den extrema högern att stöpa sociala problem och uppgifter till krigets och raskampens konstlat förenklade mytologi. För att öka veteskörden talade Mussolinis ämbetsmän t.ex. om ”slaget om vetet”, för att sänka arbetslösheten om ”slaget om sysselsättningen”. De tvekade inte ens att använda så omänskliga uttryckssätt om den mänskligaste av alla aktiviteter, ”slaget om födslarna”. Regimens ideal, som aldrig förverkligades, var att förvandla medborgarna till massor och massorna till fanatiker som i terror, väpnad kamp och erövringar utomlands skulle finna tillfredsställande ersättningar för rådande socialt och ekonomiskt missnöje.

Konsten utnyttjades av båda regimerna för att försvara den yttersta högers stelnade och vulgära

konservatism mot liberalismens och radikalismens kulturella värderingar. Genom lagstiftning fick banala karikatyrer av monumental realism ersätta den postimpressionistiska konstens experimentella, subjektiva och varierande målningar. Kubismens perspektivrelativism och expressionismens subjektivism (liksom all konst som byggde på inre upplevelse) var till exempel oförenliga med totalitarismens brutala absolutism och antiindividualism. Hitler rasade speciellt över vad han kallade ”den degenererade, negroida, judiska, kosmopolitiska, antinordiska konsten från bastardernas och marxisternas Paris”. Den officiella fascistiska och nazistiska konsten var krigarböndernas konst, som uttryckte folkets, blodets och jordens rasnationalism. Konsten i Tredje Riket blev följaktligen en tråkig men likväl skräckinjagande rad av stålögda veteraner, kraftigt byggda bönder och framryckande fackel- och vapenbärare som med bister beslutsamhet, dynamiskt svepande steg och spända muskler marscherade in i den nordiska framtiden.

Naturvetenskapen, inte bara de biologiska vetenskaperna, måste liksom konsten vara rasmässig och nationell. Nordeuropeiska vetenskapsmän blev ombudda att förkasta relativismen och den nya fysiken. För den yttersta högern måste ideologisk, konstnärlig, vetenskaplig eller politisk sanning vara enkel, absolut och slutgiltig. Inom fysiken liksom inom etiken kunde fascisterna och nazisterna inte acceptera något sanningsbegrepp som avstod från det yttersta absoluta och lät sig nöja med hypotetiska uttalanden som byggde på specifika omständigheter, uttalanden som varierade med iakttagna förhållanden och som var underkastade modifikationer genom eventuella nya erfarenheter. Den extrema högern hade – och har – ingenting annat än förakt för den moderna pragmatismen. Nazisterna ansåg att den moderna fysiken var en skapelse av judar, vilka på grund av sin ras var oförmögna att finna sanningen. Einsteins och Plancks verk ansågs alltså ingå i den allmänna sammansvärjningen mot nordeuropeerna, en konspiration av människor som, eftersom de som liberaler inte kunde uppfatta sanningen, undergrävde den tyska naturvetenskapens lysande bedrifter genom att vidhålla humbugen att sanningen inte existerar.

Fascistisk samhällspolitik

Om Il Mondos demokrater vill veta vad som är vårt program, så säg dem att det är att bryta sönder benen på Il Mondos demokrater.

Mussolini

När den extrema högern väl sitter vid makten tycks den följa två grundläggande och inbördes förbundna tillvägagångssätt. Den försvarar de konservativa intressena och värderingarna, och den erbjuder militarisering och slutligen krig som den ”slutgiltiga” lösningen på ekonomiska och sociala problem. Liberalerna och radikalerna blir alltså automatiskt motståndare, eftersom de brukar stödja nationella reformer och internationell pacifiering. I praktiken innebar fascisternas korporativa stat eller nazisternas ”tredje väg” en politik med låga löner, hög profit, envælde, upprustning och imperialism. I Italien fastslogs lönerna och arbetsvillkoren av affärssamhället i samverkan med partibyråkratin. Arbetarna själva hade egentligen ingenting att säga till om i de olika arbetsfronter och fascistiska fackföreningar som organiserades för att kontrollera tänkbara oroligheter. Arbetsböcker och travar med handlingar, plus extrem terror, användes i Tyskland för att rensa ut tänkbara agitatorer. Italien blev, som en utländsk konservativ gillande sade, ett av de länder där det var lättast att bekämpa ekonomiska kriser genom att pressa ned lönerna och öka arbetstiden. Det fanns arbetsdomstolar i Italien, som teoretiskt (liksom alla fascistiska institutioner) stod över klassintressena men, som Mussolini sade till ordföranden för Industrikonfederationen: ”Så länge jag sitter vid makten har arbetsgivarna ingenting att frukta från arbetsdomstolarna.” Även om man tar med depressionens komplikationer i beräkningen, reducerades reallönerna och konsumtionen per capita av de viktigaste livsmedlen drastiskt i Italien

på grund av regimens stöd åt de besuttna klasserna. Detta gällde även under de goda åren på 1920-talet före depressionen. Som Tyskland har bevisat, och det inte bara under nazistiskt styre, kan en snabb ekonomisk tillväxt bli resultatet av en låglöne- och högprofitpolitik. Där vänstern är stark blir dock tvång och mer än tvång, totalitarianism och institutionaliserad terror nödvändiga för att få en sådan politik att fungera. I Tyskland under Hitler upphävdes de vinningar arbetarna hade gjort under Weimar, arbetarnas andel av nationalinkomsten minskade och utsugningen av arbetarna ökade i alla avseenden.

Vad lantarbetarna beträffar, fördes fascisterna till makten för att skydda de stora och medelstora markägarna från agrar radikalism. Hitler grep makten precis i rätt tid för att förebygga en parlamentarisk undersökning av skattefusk hos de stora markägarna i öster, och Mussolini tog över i rätt tid för att åsidosätta lagförslag som skulle ha inneburit att vissa stora gods exproprierades och överläts åt bönderna. För att definitivt lösa Syditaliens markhungersverkade det nödvändigt att genomföra en bred omfördelning av jorden. Detta kunde naturligtvis inte göras annat än på de konservativa intressenas bekostnad. Följaktligen hoppades fascisterna kunna använda sig av jord från erövrade underordnade folkgrupper för att göra slut på markhungern på hemmaplan. I allmänhet försämrades böndernas levnadsvillkor när deras institutioner för självförsvar väl hade krossats för gott av den fascistiska terrorn. Som markägarna naturligtvis föredrog, övergick de fria bönderna i allmänhet i deras tjänst mot betalning in natura, ”slaget om vetet” genomfördes på småkonsumenternas bekostnad och de jordlösa lantarbetarna fick bära tyngre ekonomiska bördor under den korporativa staten. Som en av Mussolinis egna ministrar såg sig tvungen att beklaga, betraktade de italienska egendomsinnehavarna inte den fascistiska samhällspolitiken som någonting annat än genomdrivandet av låga löner och höga tullar. Hitlers landsbygdspolitik bestämdes på sätt och vis mer av den nazistiska ideologin om de lantliga (dvs. nordiska) värdenas överlägsenhet. Walter Darré, den ansvarige ministern, var författare till *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse* (1929) och handlade därefter. Självägande bönder skyddades av understöd, som vid ett tillfälle pressade upp priserna på tyskt kött och tyska mejeriprodukter till två eller tre gånger priset på världsmarknaden. De bönder som kunde hävda nordiska anor tillbaka till 1800-talet fick genom lagstiftning sina gods upprättade som fideikommiss (de blev alltså ärftliga), och skyddades från inteckningar och skulder. Under Hitler gjordes kort sagt allvarliga försök att först i Tyskland och senare i det erövrade Europa förverkliga den viktigaste reaktionära samhällsvisionen från 1800-talet – bevarandet av feodalismens rester, de aristokratiska markägarna och arvsbönderna.

Vänstern har alltför ofta ignorerat eller underskattat Hitlers största reform, utrotandet av arbetslösheten. När Hitler kom till makten 1933 fanns det över sex miljoner arbetslösa. 1937 uppgick antalet inte till en miljon. Till skillnad från traditionellt konservativa auktoritära ledare behövde Hitler full sysselsättning för krigsproduktionen. I själva verket sögs många tyska arbetare upp av det omfattande upprustningsprogram som hade orsakat en ekonomisk högkonjunktur 1935. 1939 gjorde nazisterna av med en och en halv gång så mycket på vapen som Storbritannien och Frankrike tillsammans. Många arbetare lämnade de arbetslösas led för att gå in i arbetstjänstkåren, där de för en lön på existensminimum arbetade på järn- och landsvägar. Många arbetslösa sögs upp av värnplikten i den snabbt expanderande tyska armén. Undertryckandet av vänstern möjliggjorde andra tillvägagångssätt att minska de arbetslösas led – lägre löner, tidigare pensionering, sänkt levnadsstandard, omfördelning av arbetet och högre investeringskostnader. Produktionen fördubblades och nationalinkomsten ökade i samma takt som arbetarnas andel minskade.

I kampanjen för ökad produktion fann den lägre medelklassens affärsmän, affärsinnehavare och hantverkare som hade stött Hitler (och Mussolini) att deras intressen offrades till förmån för

storfinansens överlägsna produktionskraft. Trots de nazistiska löftena kunde Hitler inte stöta sig med de viktiga affärsintressen som också stödde honom. Till yttermera visso kunde han inte tillbakavisa Versailles, hejda arbetslösheten och förbereda ett krig med en ekonomi som fjättrades av föråldrade skrårestriktioner. Följaktligen vidtog Hitler snabba åtgärder mot sin ”vänster”-fascism, som representerades av nazistpartiets Feder-Strasser-flygel, och som tog sig konkret uttryck i sådana grupper som Tyska kampförbundet för brytande av ränteslaveriet. Förbundet upplöstes. Hitler bannlyste ideologiska uttalanden om nazisternas önskan att återuppliva de organiska skrånas medeltida ekonomi, och lagstiftade till förmån för stora fusioner och sammanslagningar. Ingenting kunde vara mer betecknande för den extrema högerens samhällspolitik än Hitlers sätt i juli 1934 att överlåta den tyska ekonomin åt ett ”Ekonomiskt generalråd”. Rådet leddes av Krupp von Bohlen och stöddes av de viktigaste tyska industriidkarna och bankirerna, inklusive Siemens, Thyssen, Schroeder och ordföranden för den tyska industrins rikskorporation.

Mussolini hade 1923 sagt, att hans regering skulle ”upphöra med alla ingripanden i den privata ekonomin”, och affärsintressena hade faktiskt mer eller mindre fullständig kontroll över valuta-, skatte-, löne- och tullpolitiken under den italienska fascismens första högproduktiva år. T. o. m. under depressionen, när affärsvärldens beroende av byråkratisk partiledning och hjälp ökade, visade handels- och produktionspolitiken, fusionsöverenskommelserna och åtgärderna för att täcka privata förluster med allmänna fonder samma tendens att stödja storfinansens. Fascisternas välfärdspolitik – moderskaps- och barnbidrag, försäkringsprogram och liknande understöd – kunde i fråga om omfång inte jämföras med Mussolinis hjälp till affärsvärlden, och hängde samman med hans krav på väldiga arméer för en framtida imperialistisk expansion.

Fast båda regimerna ingrep i ekonomin och till stor del ledde affärspolitiken, så bör detta inte tas som bevis för det fascistiska och nazistiska styrets ”blandade” eller vänster-höger-karaktär. Kontrollerna var tvärtom, som i Tyskland, avsedda att göra militarismen till ett medel för att till slut lösa de sociala och ekonomiska problemen utan att tillgripa liberala och radikala reformer. Hitler använde sig t.ex. av skattelättnadspolitik för att driva den tunga industrins produktion till maximum. En oortodox valutapolitik i samma syfte uppfanns av Schacht, ”upprustningens trollkarl”, och bolagen tvingades via kontroller att återinvestera höga förtjänster i industriell expansion och regeringslån. Mot slutet av 1930-talet låg exporten helt under nazistisk kontroll, och företag kunde etableras eller läggas ned genom regeringens påbud. Full produktion, maximal expansion av den tunga industrisektorn och fullkomligt oberoende av utländska källor för livs- förnödenheter var grundvalarna för Hitlers kontrollerade ekonomi. Endast på så sätt kunde Tyskland frigöra sig från den liberala kapitalismens internationella ”judiska” marknadskontroll. Endast på så sätt kunde Tyskland bli fritt att ge sig in på militära äventyrligheter i Europa.

Fascistiska stater låter intern terror ersätta annars oundvikliga liberala och radikala reformer, som skulle skada konservativa intressen. Genom terror avlägsnades eller avskräcktes de som på grund av klass-, grupp- eller intellektuell och religiös lojalitet inte kunde förväntas dela de revolutionärt konservativas syften. Den nazistiska terrorn var så extrem, att den fördunklade terrorn i Italien. Inte ens de värsta italienarna tycks ha kunnat skapa ett Dachau eller ett Buchenwald. När anti-semitiska åtgärder vidtogs i Italien i slutet av 1930-talet fann de tyskar som insisterat på dessa program att de italienska byråkraterna satte många hinder i vägen för dem. Men ändå var det fascistiska Italien, som en forskare uttryckt det, ett ”samhälle som reds av fruktan”. Det fanns interneringsläger (om inte koncentrationsläger), inrikes förvisningar, midnattsräder av Squadristi och tusentals fall av tortyr och mord utan regelrätt process. Det som författaren Ignazio Silone en gång kallade den ”hemliga manipulationen av fruktan” var överallt uppenbart. Över hela Italien fanns ett väldigt nät av politiska spioner i fabriker, på kontor, i klubbar, yrkesföreningar och hyreshus. Den makt att inge fruktan som tillkommer dem som kontrollerar tillträdet till poster och

inflytande även i liberala samhällen underskattas mycket. I Italien och Tyskland var yrkesmässigt avancemang till stor del beroende av partiets gillande, och även en återhållsam neutralitet var synnerligen misstänkt.

Himmler betraktade större delen av tyska folket som fiender till regimen, inklusive de traditionellt konservativa som stod i vägen för SS-ledningens vision av den ”ständiga revolutionen”. Som Hitler en gång sade: ”Där vi är finns det ingen plats för någon annan.” SS hoppades kunna hävda detta anspråk. 1933 öppnades det första koncentrationslägret. Tortyr, mord och regelrätta bataljer mot vänstern nådde kulmen under regimen's första år, våld som i synnerhet orsakades av en enviss fruktan för en generalstrejk mot Hitler. Som Göring öppet förklarade för Preussens polisstyrkor: ”Vår uppgift är inte att skipa rättvisa. Vårt enda syfte är att förstöra och utrota.” Himmler hade redan påbörjat sin väldiga dossier av detaljerade dokument, om fiender, potentiella fiender, tvivelaktiga vänner och politiska rivaler. Liksom i Italien upprättades ett gigantiskt informatörsnät ända ned till kvartersnivån. Enligt statlig förordning skulle byråkraterna ge informationer om sina kolleger, eller också själva bli betraktade som regimen's fiender. Av yrkesföreningarna, under nazistisk ledning, krävdes att de skulle rena sig från republikaner, liberaler, socialister och judar – och det gjorde de också. Göring försäkrade sålunda 1933:

”Vem som än i framtiden lyfter sin hand mot en representant för den nationalsocialistiska rörelsen eller staten måste veta, att han kommer att mista livet utan dröjsmål. Det kommer att räcka om man kan påvisa bara avsikten att begå en sådan handling.”

Mordet på miljoner judar var naturligtvis inte bara ett sätt att manipulera tyskarnas eller de erövrade folkens farhågor. Det var inte heller bara en kriminell handling eller ett utbrott av den ”moderna människans” demoniska irrationalitet. Framför allt var det inte bara en övning i att straffa godtyckligt utvalda syndabockar. Av mördarna själva betraktades det som en moralisk handling, en ”rening” och ”luttring” från den nordiska mänsklighetens genetiskt bestämda och degenererade rasfiender. Dessa gärningar förövades av män som, bortsett från de rena pistolmännen, inte i något betydande avseende avvek moraliskt från sina med-tyskar. Det vill säga att massmordet på judarna var en samhällspolitik för en föregiven förbättring av det tyska och europeiska livet, och det var en handling av det tyska samhället, inte av några få isolerade grupper av korruperade sadister. Enbart organiserandet av massmorden hade ett världskrigs dimensioner, och skulle aldrig ha kunnat genomföras utan aktiv medverkan av byråkrater, affärsmän, advokater, domare, bokhållare, läkare, UD-tjänstemän, vanliga politiker och soldater lika väl som av partitjänstemän, SS-män och de mordiska Einsatzkommandos.

Folk ur alla grupper, klasser och yrken deltog, och det finns föga som tyder på någon speciell urvalsteknik. Som en forskare, Raul Hilberg, har sagt, var det på den tiden möjligt att mörda tusentals genom att sitta vid ett skrivbord och underteckna en order om överföring till koncentrationsläger. När expropriationen av judiska firmor började på 1930-talet gjorde dessutom tusentals goda nordiska affärsmän en snabb förtjänst genom billiga uppköp av judiska företag via utpressning. Just därför att denna gärning var en samhällsaktivitet, var det få som verkligen insåg vidden av dess kriminella bestialitet. Inte bara Eichmann, utan de flesta av dem som deltog med undantag av de slutliga bödlarna, kunde förbli stabila representanter för medelklassens familjedygder och personliga heder. Till och med Himmler kunde skryta: ”Att ha gått igenom detta och ändå ha förblivit anständiga, det är det som har gjort oss stora.” Det avgörande är inte att många tyskar var brottslingar, utan att de inte visste att deras handlingar var brottsliga.

Som vi har sett har både de traditionellt tyska konservativa och den tyska medelklassen en lång politiskt antisemitisk historia. Hitler tog dessa idéer på allvar och överträffade alla medtävlare med den fruktansvärda logiken i sin föreslagna slutgiltiga lösning. Hans avsikt var att rena

Tyskland och Europa från *alla* osunda grupper, och det är av avgörande betydelse att man kommer ihåg att det inte bara var judarna han inkluderade i denna kategori. Med stöd från det tyska samhället, och inte bara Tyskland, började Hitler utrota medlemmar av religiösa sekter, avvikande intellektuella, ”överflödiga” slaver, socialister, kommunister, zigenare, politiska ledare i erövrade länder – och till och med sinnessjuka nordeuropéer och vissa kategorier av vanföra och sjuka. Döden var Tredjes Rikets enda egentliga socialpolitik, döden åt högerextremismens fiender. Det var inte Hitler eller Himmler utan en UD-tjänsteman som talade om för chockerade utlänningar, att ”förintandet av judarna är inte en fråga om mänsklighet eller religion, utan en politisk hygien”. Den extrema högern kan inte reformera samhället för att bemöta sina liberala och radikala kritikers invändningar och potentiella samhällsmakt. De mer allvarligt syftande ideologerna bland dem tror i själva verket att deras kritiker är ”medvetna agenter för en internationell sammansvärjning som är inriktade på att dominera världen”, och att de redan har mycket stor framgång på andra håll. Hur skulle man kunna ta itu med sådana kritiker som dessa på något annat sätt än genom livstids fängelse eller genom att omedelbart döda dem? Himmler uttryckte det exakt när han sade åt sina mördare: ”Tappa inte modet, ty framtida generationer kommer att tacka er för att ni övervunnit er kristna svaghet och slutfört detta goda men hemska arbete.”

Fascismen, kriget och imperialismen

Det har funnits stater som varit så beskaffade, att erövringar har blivit nödvändiga för deras existens. Om de skall kunna fortleva måste de ständigt ägna sig åt att ytterligare utvidga sin makt.

J.-J. Rousseau

Vi kräver land och territorium för att livnära vårt folk och placera vår överskottsbefolkning.

Det nazistiska partiprogrammet 1920

Den som har stål har bröd.

Mussolini

Låt mig redan från början säga, att jag är fullt medveten om att det finns många konservativa och många varianter av konservativ teori och praktik som skyggar för ett starkt ställningstagande för krig och imperialism. För Mussolinis och Hitlers regimer var dock erövring och ständigt utsugande av underkuvade folk en oundviklig konsekvens av deras förkastande av inhemska reformer. Även här kan man säga att den revolutionära högern radikalt intensifierade och drev till ytterlighet de existerande och dominerande konservativa värderingar, som faktiskt betonade fördelarna med en krigisk kultur: auktoritarianism, disciplin, enhet, förakt för avvikande och åsidosättande av massornas välfärd. Före 1914 hade italienska markägare, industriidkare och höga arméofficerare understött ett litet men högljutt nationalistparti, vars program och ledning mot slutet av 1920-talet omärkligt blandades med fascistpartiets. Sedan 1900-talets början hade nationalisterna insisterat på att man med våld skulle undertrycka alla inre fiender till auktoriteten och enheten, dvs. vänstern. Italien kunde endast lösa sina problem hemma genom att militarisera ekonomin och erövra Balkan och övre Afrika för att vinna makt, prestige och välstånd. Som Mussolini senare uttryckte det, måste den proletära nationen, Italien, erövra välstånd från de internationella imperialistiska plutokraterna. Betecknande nog var detta allt som återstod av fascismens ”vänsterinriktning” när den väl hade fått makten. Både Italien och Tyskland hade naturligtvis hoppats kunna göra sitt enande fullständigt genom att samla in de landsmän som fortfarande stod utanför sina respektive fosterländer. Inget av dem hade dock före fascismens uppkomst varit lika imperialistiskt som t.ex. Frankrike eller England. Med undantag för Crispis katastrofala försök att grunda ett afrikanskt imperium 1896 i Adowa, hade de italienska ledarna (i synnerhet Giolitti) föredragit reformer hemma framför äventyrligheter utomlands. Men första världskriget hade på nytt stimulerat högerns nationalistiska radikalism. D'Annunzios intagande av Fiume 1919 gav de radikala nationalisterna en aning om de förmåner som de, och Italien, skulle kunna vinna på att eftersträva ett imperium.

Under 1920-talet militariserade Mussolini successivt Italiens kultur och ekonomi. Han talade allt mer om Balkan och Afrika som de områden där det moderna Italien skulle ta upp arvet från det romerska imperiet. Han uppmuntrade allt mer partiideologerna att betona Italiens behov av och rätt att livnära sig på främmande länders bekostnad. Lyckligtvis hade Mussolinis Italien varken den industriella makt, den militaristiska tradition eller den disciplinerade omänsklighet som tyskarna kunde ställa till Hitlers förfogande. Logiken i Italiens sårbarhet och Tysklands makt verkade dessutom i den riktningen, att den gynnade en politik som Mussolini drev tills han invaderade Abessinien – samarbete med Frankrike och England och en fientlig inställning till tyska försök att våldföra sig på. Versailles-fördraget. I allt högre grad fick dock det tryck som gene-

Fascismen, kriget och imperialismen 139

rerades av att fascisterna undertryckte inrikes reformer, av depressionen och den extrema högerns

naturliga (men inte oundvikliga) internationella lojalitet Mussolini att alliera sig med Tyskland i en imperialistisk expansionspolitik. Som ett tecken på förhållandet mellan hemmareformer och imperialism under fascismen kan vi ta Mussolinis utbasunerade metod att lösa jordhungern i Italien. Några krigsveteraner fick på nytt slå sig ned på de nyerövrade sumpmarkerna i Pontine, där markägarentressen inte stod på spel. Men ingenting av betydelse kunde uträttas om inte Italien genom att erövra och nykolonisera Balkan och Afrika stillade jordhungern utan att det skedde på markägarnas bekostnad. Mussolini hoppades uppenbarligen kunna skjuta upp ett storkrig tills Italien var fullt berett, kanske till mitten av 1940-talet, men han hade inga förhoppningar om att kunna undvika det. Så som läget var kunde Italien knappast vänta sig något annat av alliansen än en katastrof – antingen nederlag med Tyskland, eller än värre, seger och en ställning som ständig nazistisk satellit. Inte desto mindre talade Mussolini på 1930-talet om ett oundvikligt krig och insisterade på att Italien aldrig kunde bli någon världsmakt utan ekonomiskt oberoende av en potentiell engelsk-fransk sjöfartsblockad. Tillsammans med Hitler gav sig alltså Mussolini in på en självförsörjningspolitik genom att ge subsidier åt veteproduktionen och belöna sökandet efter surrogatbränslen, metaller, nitrater, textilier och andra livsviktiga krigsförnödenheter.

1934 hade Italien drabbats av den allmänna ekonomiska krisen. Det fascistiska stödets natur uteslöt givetvis New Deal – eller folkfrontreformer. Arbetslösheten steg och produktionen sjönk. Mussolini uttryckte offentligt sin misströstan om Italiens ekonomiska framtid. Den ofta diskuterade invasionen av Abessinien kan mycket väl ha blivit en fast policy vid detta tillfälle. I varje fall utvidgades militariseringskontrollerna drastiskt. Den statliga hjälpen till upprustning och därtill anslutna industrier steg brant, allt högre skatteskalor (som t. o. m. drabbade de välbärgade) genomdrevs och nya ekonomiska kontroller styrde överskott och profit till nyinvesteringar. Liksom i Tyskland offrades småföretag och småhantverkare till förmån för sammanslutningar, fusioner och storindustrier. De inre spänningarna steg, och t. o. m. en del fascister började knorra när de såg krig närma sig i stället för reformer. Inte desto mindre hejdades tendensen till löneglidning nedåt. 1938 kanske reallönerna t.o.m. steg, vilket åtföljdes av en högkonjunktur för krigsindustrierna och en nedgång i arbetslösheten, som uppenbarligen orsakades både av den allmänna ekonomiska återhämtningen och av mobiliseringen av arbetare och soldater för kriget i Afrika.

Mussolini, som hade uppfunnit enpartistaten, blev nu den som banade sig väg mot kriget och imperialismen som social policy för att lösa de inre spänningarna hos den revolutionära konservatism som satt vid makten. I Etiopien försökte alltså Mussolini, om än kraftlöst i jämförelse med Hitlers senare demoniska bemödanden, skapa fascisternas nya ordning. Det som här är relevant är inte så mycket bombningarna och gasandet av infödda soldater och civilister, eller ens massmordet på tusentals ”opacificerade” infödingar sedan de formella fientligheterna hade upphört. Mycket mer betecknande för imperialismens samhällsroll under fascismen var Mussolinis försök att bilda samhällen av krigarbönder i Afrika. De skulle bli kolonisationsområden för Italiens överskottsbefolkning. Överskottet självt stimulerades naturligtvis delvis av statens hjälp och subsidier åt mycket stora familjer som ett medel att upprätta massarmeer för att erövra just det livsrum som krävdes för den fascistiska nyordningen. Som ett välkänt slagord uttryckte saken: ”Afrika, ett land utan folk. Italien, ett folk utan land.” Det var naturligtvis inte överskottsbefolkningen som krävde imperialism, det var de spänningar på hemmaplan som det fascistiska styret släppte lösa. Hur ofullständig den afrikanska politiken än var, så gav den en försmak av Östeuropas och Rysslands kommande öde under det nordiska snarare än det latinska herrefolkets styre.

Som många har påpekat, fick antisemitismen när den kom till Italien 1938 föga betydelse. Detta innebär dock inte att Italiens revolutionära höger inte var rasistisk. För den italienska fascismen

var afrikanerna och inte judarna eller slaverna de genetiskt betingat mindervärdiga undermänniskorna. Bortsett från antisemitismen, var rasismens funktion att rättfärdiga underordnandet och utsugandet av ”mindervärdiga” folkgrupper – precis samma funktion som den i dag fyller för de konservativa i t.ex. Sydafrika, Rhodesia, Sydvästafrika eller för den delen de amerikanska sydstaterna. När Mussolini gav efter för den fascistiska interna dynamikens logik ledde det i rask takt till erövrandet av Etiopien, till interventionen för att hjälpa Franco i Spanien, och till slut, om än aldrig så motvilligt, till att Italien deltog på Hitlers sida i andra världskriget.

Även om nazisterna gjorde den imperialistiska expansionen till sin huvudsakliga samhällspolitik, uppfann de inte den ideologi som rättfärdigade den. Sedan den första franska revolutionens dagar var den konservativa och alltyska nationalismen både rasistisk och nationalistisk, och vidhöll, som vi tidigare anmärkt, att det var Tysklands rättighet och rentav skyldighet att härska över Österns mindervärdiga folk. Dessa idéer var inte något halvt glömt och oklart, som man knappast lade märke till. De hade tvärtom många anhängare bland de mest inflytelserika intellektuella, sociala och politiska grupperna i 1800-talets Tyskland. Bland dessa anhängare behöver man bara nämna Arndt och ”fader” Jahn, den tyska nationalismens grundare, jämte sådana kulturgiganter som Richard Wagner och Heinrich von Treitschke. Långt före Hitler krävde ledarna för Tysklands viktigaste skola för geografiska studier en lösning av Tysklands ”Lebensraum”-problem – genom att erövra Östeuropa och kolonisera detta område med nordeuropeiska bondesyndikat. Näst efter Hitler själv var kejsar Wilhelm II den mest prominente entusiasten för Chamberlains social-darwinistiska rasistiska imperialism. Efter 1890 kom ett utbrott av alltyska idéer, från Bernhards med sitt populära och grova krav på envælde och erövring av Östeuropa till de mest raffinerade av de tyska intellektuella – som kan symboliseras av Moeller van den Bruck som, fast han fann Hitler personligen motbjudande, hade predikat ett heligt krig för att lösa Tysklands *Lebensraum*-problem. Det finns faktiska olikheter mellan den traditionellt konservativa imperialismen och Hitlers radikalism, men man bör inte överbetona dem. Idéer kan lika lite som intellektuella komma in i politiken och ändå förbli rena. Mot slutet av 1800-talet kom en stormflod av pseudovetenskaplig litteratur som krävde expansion genom erövring. Den skapades av ett femtiotal av de konservativt stödda institut, som ägnade sig åt att angripa liberalismen och pacifismen och lovprisa blodets och jordens instinktliv och kriget mot undermänniskligheten,

I sin *Origins of the Second World War* blåste A. J. P. Taylor upp en akademisk storm genom att behandla Hitlers utrikespolitik helt enkelt som en traditionell politik av pragmatiskt maktspråk och hänsyn till statens intressen. Och likväl var det i själva verket Taylor själv, som i en tidigare bok, *The Course of German History*, påpekade att Hitlers utrikespolitik var ny och revolutionerande så till vida som den var ett resultat av hans regims behov av att erövra för att inte bryta samman. Sedan de dagar då Hitler skrev *Mein Kampf* förblev den politiska ide som han starkast betonade hans krav på förstörande och ständig ockupation av Östeuropa och Ryssland. Det är knappast mer än rättvist att citera A. J. P. Taylor i denna fråga, om inte annat så mot honom själv: ”Alternativet till framgångar utomlands var insatser hemma ... vilket skulle innebära att man upplöste de stora godsen, förstörde de stora monopolens inflytande och avledde den tyska ekonomiska makten från erövringar utomlands till att tjäna det tyska folket, kort sagt en samhällsrevolution ... Ekonomiskt, politiskt och andligt måste Tyskland hålla igång en oupphörlig expansionsprocess. Segrar i allt större skala var dess livsvillkor, och utan detta stegrade flöde av segrar skulle inte bara den nationalsocialistiska diktaturen, utan hela den tyska ordningen ha brutit samman.”

Tysklands sociala och ekonomiska problem skulle bli slutgiltigt lösta av att man förvandlade Europa öster om Elbe till något som mest av allt liknade ett väldigt koncentrationsläger, som övervakades av nordeuropeiska bönders modellbyar under SS-elitens styre. De av de

underordnade folken som överlevde kriget och de omfattande utrotningsprogrammen skulle bli arbetshästar åt den härskande eliten. Genom kriget skulle Tyskland alltså för alltid befrias från den internationella kapitalismens och den internationella bolsjevismens hot, och det utan att man behövde offra de intressegrupper som hade stött nazisternas maktfiske. I tal, ideologiska uttalanden och regeringsdirektiv antydde Hitler, att han genom ett förnyat Tysklands väpnade makt skulle ställa Östeuropas tillgångar på industrier, mineraler, jordbruk och människor till tyskarnas förfogande. Enbart Rysslands mineraltillgångar, förklarade Hitler för en grupp industriidkare 1932, skulle bekosta den tyska armén. Åt de småägande bönder som hade stött nazisterna i så stort antal kunde Hitler erbjuda sina omfattande kolonisationsprogram. En nordisk bondeelit skulle härska över Östeuropas rika veteområden och arbetsresurser. Åt armén erbjöd Hitler krig, erövringar och permanent styre över ett väldigt imperium av underkuvade slaver. At den tyska industrin erbjöd Hitler en väldig skyddad marknad för obegränsad expansion. Hitler hoppades rentav kunna vinna de tyska arbetarnas stöd genom en höglönepolitik som möjliggjordes av att man i stor utsträckning förlitade sig på slavarbetare från det erövrade Europa. Hitler planerade kort sagt att bemöta 1930-talets kris med maktspråk snarare än genom att spela den internationella handelns och hemmareformernas osäkra borgerliga spel.

Långt ifrån att vara en irrationell, opraktisk eller självförstörande gest var invasionen av Ryssland sommaren 1941 alltså kärnan i Hitlers utrikespolitik, just därför att den var kärnan i hans inrikespolitik. Från första början längtade Hitler klart och tydligt efter att invadera Ryssland. Kriget mot Frankrike och England betraktade han inte som något mer än en viktig sidofråga. I november 1937 talade Hitler om för sina sammankallade chefer för armén, marinen och flyget, liksom för sina krigs- och utrikesministrar, att den germanska ”raskärnans” nordiska värden bara kunde bevaras om alla tyskar genom erövring fördes in i Riket och nya territorier dessutom erövrades för att ”lösa behovet av utrymme”. Hitler förkroppsligade den revolutionära högerns önskan att finna en ”slutgiltig lösning” på alla samhällsproblem. Detta var i själva verket den viktigaste skillnaden mellan honom och den traditionella konservatismen. Många av dem som stödde Hitler önskade, som jag sagt, varken en ständig partidiktatur, andra världskriget eller nyordning i öster. Hitler såg dock med rätta att det mesta av det som de faktiskt önskade kunde vinnas med sådana medel. I politik får man alltid inkassera mer än man köpslår om.

På motsvarande sätt var Hitlers omfattande rustningsprogram inte bara avsedda att göra slut på arbetslösheten, utan att göra Tyskland ofattbart välbärgat och mäktigt genom krig. Detta upptäckte Schacht, Hitlers ekonomiska chef, när han 1937 invände att alltför mycket upprustning och envælde var skadligt, eftersom det påverkade produktionen av konsumtionsvaror och innebar att man offrade det tyska välståndet. ”Ni är egentligen inte en av oss nationalsocialister”, lär Hitler ha anmärkt när han avskedade Schacht och ersatte honom med Göring – som var det. Göring uttryckte det klart för Tysklands maktelit – det var inte längre fråga om att producera ekonomiskt, utan bara om att producera. Hitler uttryckte det knappast bättre när han sade till en delegation av representanter för den tunga industrin: ”För mig är kostnaden för att sätta den tyska industrin på krigsbasis absolut likgiltig och irrelevant.”

Mot slutet av 1930-talet hade de spänningar som skapades av vapenproduktionens katastrofprogram, av en omfattande utvidgning av kontrollerna över konsumtionen och allmänheten, av den uppskjutna konsumtionen och utsugandet av arbetarna gjort sitt. Som T. W. Mason har påpekat i en lysande artikel i *Past and Present*: ”Den enda 'lösning' på de strukturella spänningar och kriser som orsakades av diktaturen och upprustningen som låg öppen för denna regim var mer diktatur och mer upprustning, därefter expansion, därefter krig och terror, därefter plundring och slaveri. Det ohöljda, ständigt närvarande alternativet var sammanbrott och kaos, och därefter var alla lösningar tillfälliga, hektiska angelägenheter, alltmer barbariska improvisationer kring ett

brutalt tema ... Ett krig som syftade till plundring av arbetskraft och material låg uppenbart i den fruktansvärda logiken för Tysklands ekonomiska utveckling under det nationalsocialistiska styret. Raden av internationella skeenden förutbestämde inte av detta, men antalet möjligheter kringskars allvarligt.”

Hela 1930-talet igenom kan Hitler således ha följt en skenbart ”normal” taktik inom den internationella diplomatin, och han kan ha använt sig av de ”normala” rationaliseringarna för en traditionell internationell stridslystnad och retorik, men ett totalt krig i öster var alltid målet. Naturligtvis hoppades han om möjligt kunna neutralisera Frankrike och England utan krig i väster, men han räknade inte med det. En stor del av de angrepp som forskare har riktat mot västmakternas eftergiftspolitik i München förlorar sin kraft om man förstår den nazistiska utrikespolitikens dynamik. Fram till förstörelsen i Tjeckoslovakien kunde Hitler lätt rättfärdiga sin utrikespolitik med traditionella argument. Ingen skulle t.ex. på allvar antyda att det bara är fascister som vägrar att frivilligt underkasta sig ett fördrag som förnekar jämlikhet i fråga om internationell status. De flesta tyskar och många utlänningar ansåg mycket riktigt att Versaillesfördraget borde modifieras till fördel för Tyskland. När Hitler krävde upprustning, när han marscherade in i Rhenlandet för att nymilitarisera det som dock var tyskt territorium, så gjorde han bara det som varje väljarkår med självaktning i en nationalistisk tid kräver av sina ledare. Till och med den tyska invasionen av Österrike gillades av många som själva var österrikare, på grund av att man länge velat göra Tysklands enande fullständigt. Invasionen och ockupationen av Sudetenland var felaktig och aggressiv, men även för de flesta icke-nazistiska tyskar tillhörde alla tyskar Riket, och tjeckernas anspråk på att härska över Sudet-tyskarna var inte legitimt.

Här har A. J. P. Taylor rätt. Den anklagelse om fega och kortsiktiga eftergifter som riktas mot England och Frankrike därför att de i München 1938 gav internationell sanktion åt intagandet av Sudetenland är i sig själv en smula ohistorisk. Tyskland hade tråkigt nog argument som var traditionellt acceptabla rättfärdiganden av krigshandlingar, och den ärliga opinionen var mycket delad. Varför skulle Chamberlain ha gått i krig 1938 för att förebygga vad man kunde betrakta som farliga men inte irrationella gränsjusteringar? Hade inte de allierade segrarna dragit dessa gränser stick i stäv med sin egen princip om nationellt självbestämmande, och sedan rättfärdigat dem genom hycklande och tvivelaktiga teorier, som utpekade Tyskland som kriminellt ansvarigt för första världskriget? Endast de som förstod det dynamiska behovet av tysk expansion bortom Sudetenland kunde ha förutsett Hitlers yttersta mål. Våra förklaringar är alltför enkla. Hitler tog inte mer därför att ingen hindrade honom från att ta mindre, eller därför att eftergifter ökar aptiten. Han tog mer därför att han måste ha mer för att nå sina underförstådda samhällsmål.

Vad situationens militära logik beträffar, kunde Hitler ha sagt vad Bismarck lär ha sagt vid ett tillfälle: ”Om brittiska armén landstiger på kontinenten, så skall jag låta arrestera den.” A. J. P. Taylor har kort sagt återigen rätt, när han talar om för oss att den garanti som Chamberlain gav Polen så snart Hitler avslöjat sina verkliga avsikter genom att inta det icke-sudetiska Tjeckoslovakien var en förhastad och något aggressiv övning i meningslöshet. Den verkligt allvarliga och avslöjande anklagelse man kan rikta mot de härskande brittiska och franska konservativa var, att de aldrig förstod Hitlers behov att erövra, och deras därmed sammanhängande ovilja att förena sig med det bolsjevikiska Ryssland för att utöva det enda slag av militärt hot som hade någon som helst möjlighet att hejda Hitler. Därför förklarade Hitler i slutet av augusti 1939 för sina generaler att Tyskland måste slå till utan dröjsmål.

Hitlers skäl var hur enkla som helst. Det var bara han som hade vilja nog att genomföra den erövring som behövdes, och man kunde knappast vänta sig att han skulle leva i evighet. Tysklands ekonomiska ställning fordrade en omedelbar lösning, och man borde skjuta åt sidan all

fruktan för en blockad – Östern skulle försörja dem. Cianos och Mussolinis försök i sista minuten att få kriget uppskjutet ignorerades. Den nonaggressionspakt som undertecknades av Hitler och Stalin i augusti 1939 gav Hitler fria händer att angripa både Frankrike och Polen, så länge Stalin garanterades sin andel av bytet. Den 1 september 1939 invaderade alltså de tyska och ryska arméerna Polen.

Polens och Frankrikes nederlag var för Hitler bara ett förspel till angreppet mot bolsjevismens hemland. Trots de många hinder som normalt borde ha inspirerat till försiktighet slog han till 1941. England hade ännu inte besegrats – även om landet trots Churchills heroiska poserade knappast kunde ha åstadkommit något effektivt ingripande. Till yttermera visso hade tyska trupper kastats in i Balkan för att skydda profascisterna i Jugoslavien från en kupp, och för att försvara Mussolinis trupper mot ett inspirerat grekiskt försvar. Uppskattningsvis skulle en tredjedel av de trupper som sändes till Ryssland med lätthet ha kunnat kasta ut britterna ur Egypten. Ändå ignorerade Hitler som vanligt sina generalers försiktiga och, det måste man medge, konservativa råd, och fullföljde vad han betraktade som sitt och Tysklands öde. Hitler sköt alla invändningar åt sidan och instruerade sina generaler att förbereda sig för ett nytt slags krig, ett krig mellan ideologier och raser, ett krig som bara kunde utkämpas på ett riktigt sätt av dem som hade förkastat föråldrat kristna och humanitära känslor. Utrotningsplutoner organiserades och fick veta att tiotals miljoner måste dö. Göring utfärdade de direktiv som behövdes. Östeuropa skulle bli en källa för leveranser åt den tyska krigsmaskinen. Till slut skulle 100 miljoner slaver dödas eller tvingas längre österut för att ge plats åt ett lika stort antal tyskar, det nordiska folkets rasgemenskap. När hans trupper vällde in i Ryssland den 22 juni 1941, lär Hitler ha utbrustit: ”Nu känner jag mig som nationalsocialist igen.” Detta var fascistisk politik i ren form, som inte kompromissade med de traditionellt konservativas motvilja mot extremism.

”Jag skall över hela Europa och i hela världen sätta i gång denna process, som vi genom nationalsocialismen har genomfört i Tyskland ... Nationernas vitala områden, de militanta nordiska områdena, kommer åter att resa sig och härska över dessa krämare och pacifister, dessa puritaner och spekulanter ... Det kommer inte att återstå mycket av nationalismens klichéer, inte ens hos oss tyskar. I stället kommer det att finnas en förståelse mellan den enda goda härskarrasens olika språkelement.”

Hitler 1934

Den mest ovälkomna sanningen om den extrema högern kan mycket väl vara den, att den utgörs av idealistiska och rentav utopiska samhällsvisionärer. Hitler ansåg sig själv vara den nordiska mänsklighetens frälsare, skaparen av ett nytt Europa av krigarbönder, ett verkligt nytt samhälle. Detta var han inte ensam om. Före första världskriget innehöll den högerextremistiska litteraturen många sådana reaktionära samhällsmodeller. 1934 beskrev Hitler sina målsättningar. Mitt i Europa skulle det finnas ett block av 100 miljoner tyskar som bebodde Tyskland, Österrike, västra Polen och Tjeckoslovakien. Norra Frankrike, Belgien, Holland och Skandinavien skulle organiseras för ekonomisk utsugning och fullständigt politiskt beroende. Östra Polen, de baltiska staterna, Ukraina och Volgaterritoriet skulle förenas i ett Ostbund av heloter – ett slavfolk utan något oberoende politiskt, socialt, ekonomiskt eller kulturellt liv. Ryssland skulle helt enkelt upphöra att existera som stat. Skandinaviens och Hollands nordbor skulle utnyttjas som plantskolor för en väldig rastillväxt för att befolka Östeuropa. Alla potentiellt farliga klasser och grupper skulle förintas. Utrotningsplutoner och framkallad hungersnöd skulle användas för att permanent förändra ”raskrafternas balans”. SS skulle bli detta rasimperiums nya adel, som producerade nordiska spädbarn på lediga stunder och använde sig av terror för att kontrollera

Europas underordnade folk. Europa skulle bli en väldig arbetsreserv av nomadfolk, som förvägrades alla samhällsband och varje nationell identitet. Under SS:s förmynderskap skulle Östeuropa och Ryssland bli ett väldigt nät av guvernörspalats och modellbyar, och bebos av den nordiska bonde- och krigararistokratin. De som återstod av den infödda befolkningen skulle krypa undan på det utrymme som fanns bortom, i primitiv isolering på gränsen till svält.

På motsvarande sätt måste Hitler i själva Tyskland gå längre än att bara använda sig av totalitära kontroller och institutionaliserad terror för att bevara den gamla ”reaktionens” intressen. Dessutom var tyskarna ännu inte ”härskarrasen”. Terror, utbildning och biologiskt urval måste först förvandla dem till en foglig, andefattig och klasslös massa i total avsaknad av kristna och humanitära ”svagheter”. De som inte kunde förväntas identifiera sig med Hitlers nya barbarism, vare sig det var på grund av utbildning, religion, ras, klass eller övertygelse, skulle förintas – därav det öde som drabbade socialister, liberaler, kommunister, intellektuella (när de inte var användbara), övertygat kristna, motvilliga konservativa, slaver och zigenare lika väl som judar. Vad beträffar nordeuropéerna själva, skulle de alltså renas från alla osunda drag. Som alla vet hade Hitler påbörjat det systematiska mordandet av de mentalt sjuka före kriget, och det ryktades att hjärt-, lung- och TBC-fallen stod i tur.

Det har ofta antytts att fascismen inte har någon ideologi. Under de dagar då fascisterna uppsteg till makten tolererade de fascistiska ideologerna för att underlätta detta uppstigande fler traditionellt konservativa idéer än de gjorde senare. Men den nazistiska ideologin i den renaste form kan man se i den råa och våldsamma socialdarwinistiska mardrömmen. Här kan man finna fascismens slutliga mål. Det förkroppsligades i den väsentligen SS-skapade föreställningen om en heroisk, nihilistisk krigareelit, som kallt suger ut hela befolkningar, befolkningar som reducerats till en djurisk tillvaro av män som själva renats från all mänsklighet. Koncentrationslägren och massgravarna var inte bara exempel på fascistisk brutalitet eller irrationalitet, eller ens enkla bestraffningsåtgärder som vidtogs mot regimens potentiella fiender. Koncentrationslägren och massgravarna var regeringens viktigaste institutioner för att uppfylla det tusenåriga rikets sociala policy.

Redan under kriget började Hitler förverkliga sin stora plan. Han försökte till exempel rekrytera en biologisk elit från Skandinavien och Holland. Förhandlingar inleddes för att få fem miljoner holländska bönder att kolonisera de erövrade territorierna i öster. Subsidier gavs åt norska kvinnor, som bar tyska soldaters barn. SS fick ganska stor rekrytering i Holland och Belgien. Léon Degrelle, ledaren för den belgiska fascismen (som ofta av misstag uppfattats som ”vänster”-fascistisk), uppmanade sina anhängare att samarbeta med SS i dess försök att skapa en ”tysk gemenskap”. Holländska fascistiska enheter kämpade på östfronten tillsammans med tyskarna. Men även i de mest favoriserade ockuperade territorierna i Skandinavien gjorde befolkningens omfattande och i grunden liberala attityder att de nazistiska attityderna aldrig fick någon som helst allmän omfattning. Den extrema ekonomiska utsugning som genomfördes av nazisterna i alla områden, inklusive i väster, hjälpte inte.

I öster varken förväntade sig eller önskade nazisterna å andra sidan något samarbete från de underordnade folkens sida. I Polen och Ryssland skulle allt som återstod av samhällsliv och nationalmedvetande förstöras. Under den ökände Hans Franks ledning påbörjades i Polen en del av den politik som krävdes för detta. Polska intellektuella, markägare och politiska ledare skulle dödas. Den polska litteraturen och t.o.m. det polska språket skulle utplånas. I Böhmen och Mähren sköts studentledare, avsattes eller dödades politiskt aktiva präster och förbjöds utgivning och studium av tjeckisk litteratur och historia. Endast okvalificerade arbetar- och bondemassor skulle finnas kvar i öst – alla högre uppgifter förbehölls nordeuropéerna. Offentliga hälsoåtgärder

skulle undvikas, livsmedelsleveranserna skäras ned drastiskt och äktenskap förbjudas bland slaverna. Det låga födelsetal och höga dödstal som blev följden skulle hålla befolkningstalet nere. Gemensamma kulturella aktiviteter förbjöds, inklusive gruppdans och t.o.m. privata fester. Inte till något pris fick det uppstå en ny polsk kollektiv medvetenhet. Denna politik drevs av tyskarna till sina mest fruktansvärda ytterligheter, men likväl var det inte en enbart tysk politik. Det var en fascistisk politik. De rumänska fascisterna genomförde t.ex. ett blodtörstigt folkmord på judar. Bulgariska fascister försökte utrota den grekiska kulturen i östra Makedonien, och ville låta tusentals bulgarer nykolonisera på grekernas bekostnad. I mindre skala begick italienare, österrikare och litauer gärningar som förbleknar endast i jämförelse med tyskarnas.

I Ryssland blev de mest fruktansvärda ytterligheter av omänsklighet till världslig samhällspolitik. När de upptäcktes, sköts kommunistiska funktionärer och partimedlemmar lika väl som judar på stående fot – ofta av armén. En avsiktlig svältpolitik genomfördes. Till slut skulle befolkningen minskas med tiotals miljoner, och de flesta av de olyckliga som överlevde skulle trängas undan hundratals kilometer bortom Ural. Inte ens ett nazistiskt Ryssland kunde tillåtas existera. Som Erich Koch, den som i första hand skulle verkställa detta program, uttryckte det: ”Om jag finner en ukrainare som är värdig att sitta vid samma bord som jag själv, så måste jag låta skjuta honom.” Även bortom Ural skulle de tvångsförflyttade ryssarna utsättas för fruktansvärda straffexpeditioner från SS:s sida, för att man med terror och våld skulle förgöra alla frön till en potentiell samhällsanda eller tecken på att en sådan var verksam. Dessa räder hoppades man också skulle bevara den biologiska renheten inom själva SS via urval genom kamp. Göring, Koch och Hitler var överens: 20 eller 30 miljoner måste dö med vilka medel som helst under den tyska ockupationens två första år. Hitler gav order att Leningrad skulle raderas ut från kartan, därefter Moskva och Stalingrad.

Det skulle aldrig mer finnas någon rysk kultur. ”De skall inte göra något tankearbete”, insisterade Hitler, ”för i så fall skulle vi föda upp vår mest målmedvetna fiende.” Göring rådde Koch att låta döda alla män över 15 år i Ukraina, för att ge utrymme åt nordeuropéerna. Vissa militära ledare och t.o.m. nazister (inklusive den ledande ideologen Alfred Rosenberg) invände att en sådan politik skulle fördärva de utmärkta möjligheterna att organisera ryska antikommunistiska enheter, enheter som delvis redan fanns i Ukraina. Många arméofficerare kan mycket väl ha dolt humanitära känslor bakom sådana acceptabla pragmatiska argument, även om armén öppet samarbetade och det var den berömde general von Manstein själv som sade, att ”den judisk-bolsjevikiska sammansvärjningen måste krossas för alltid”. Omkring två miljoner ryska krigsfångars död tyder knappast på någon överdriven känslighet för mänskliga hänsyn. Dessutom spelade armén en viktig roll genom att radera ut hela byar och städer, där man misstänkte partisanaktiviteter. Obeväpnade bönder, kvinnor och barn sköts helt enkelt ned vid sådana pacificeringsräder. Militären och SS totalförstörde bokstavligen tusentals städer och byar och hela deras befolkning. Partisanernas krigföring nådde fantastiska proportioner, men Hitler välkomnade det: ”Det gör det möjligt för oss att förintä ett stort antal som vedergällning”, anmärkte han. Till slut hade kanske 30 miljoner dött enbart i Ryssland. Man måste faktiskt komma ihåg, att Hitler mördade inte ”bara” 6 miljoner oskyldiga icke stridande, utan snarare omkring 20 miljoner.

Det fasansfulla i dessa gärningar bör inte få oss att glömma att de var en konsekvens, även om de inte var en nödvändig konsekvens, av den ekonomiska, politiska och sociala politik som nazisterna tillämpade för att genomdriva en samhällsvision som hade sitt upphov i en högerextremistisk logik. Det tyska folkets kris kunde inte förklaras eller botas på annat sätt än genom hänvisning till komplexiteten i ett modernt samhälle, som fångats av en ytterligheternas dialektik – och som behövde strukturella och liberala reformer. Men den extrema högern förs till makten av dem som upplever en sådan samhällsändring i modern riktning som ett dödligt hot. Härav

kommer, som vi sett, behovet av medfödda fiender – internationella konspiratörer vilkas natur är sådan att de inte kan omvandlas eller reformeras utan bara förstöras. Den nazistiska inrikespolitikens logik ledde kort sagt till den politik som implicerades i dessa ord av Koch, Rysslands nazistiske härskare:

”Vi är herrefolket. Vi måste komma ihåg att den lägst stående tyske arbetare rasligt och biologiskt är tusen gånger mer värd än befolkningen här.”

Avslutande spekulationer

Man har gjort alldeles för stora ansträngningar för att hitta en snäv och entydig definition av fascism. Som variant av högerextremismen måste fascismen alltid anpassa sig till de unika konservativa traditionerna och värderingarna i just det samhälle den hoppas kunna dominera: varje samhälle ger så att säga upphov till den fascism det förtjänar.¹ Därför är det nödvändigt att studera på internationell basis. Läsaren vet av det föregående att jag själv allvarligt tvivlar på den revolutionära högerens framtid i liberaliserade sam-förståndssamhällen. Inte desto mindre kan detta i grund och botten vara en fråga om den berörda samhällskrisens storleksordning och natur. Varken väl beväpnade Minutemen eller den övre medelklassens respektabla Birch-anhängare skiljer sig så överdrivet mycket från den tyska extrema högern och de icke-nazistiska grupper som i 30-talets avgörande ögonblick blandade sina röster och medlemmar med Hitlers legioner. Till skillnad från Minutemen är Birch-anhängarna inte officiellt antisemitiska, och inte heller kräver de en militärdiktatur för att avvärja vad de kallar kommunismens internationella hot. Utan att tvivla på allvaret i deras ideologiska uttalanden kan man påpeka, att det är troligare att fascismen i Amerika riktar sina rasistiska attityder mot negrerna!

John Birch Society hävdar att negern intar en lägre ställning i Amerika därför att han är mindervärdig, genetiskt mindervärdig. Vad Medborgarrättsrörelsen beträffar, så betraktas den och alla dess grenar helt enkelt som en del av den kommunistiska sammansvärjningen inom landet. Hur massiv och framgångsrik skulle Medborgarrättsrörelsen behöva bli i t.ex. Alabama, innan de förnäma konservativa och de ”moderata” rasisterna finner, att det behövs mer än sydstaternas domstolars och polisens godtyckliga terror? Läsaren kommer ihåg, att detta kapitel har rubriken ”Avslutande spekulationer”. Jag har inte glömt, att Alabama tillhör USA, och att de som försvarar Söderns kvinnor finner det svårt att hålla fast vid sin version av den fascistiska ideologin, nämligen att den medborgarrättsliberalism som hotar dem i själva verket är resultatet av en invasion utifrån av kommunister och rasligt degenererade, som fördärvar deras lyckliga underklass med sina utländska värderingar. Men likaväl är det legitimt att spekulera om den potentiellt explosiva kraften hos en högerradikal reaktion i USA, som utan att modelleras på europeiska förebilder har växt sig stark genom att livnära sig på de nyrikas och en viss del av den lägre medelklassens ängsliga värnande om sin status, på de medborgerliga rättigheternas och den sociala välfärdslagstiftningens framsteg och framför allt på det som den amerikanska regeringen själv förklarar är nederlag mot vad man antar är en centralt styrd internationell kommunistisk sammansvärjning, som redan har ryckt Kinas myllrande miljoner ur vårt grepp.

Min egen bedömning och kunskap får mig dock att misstänka, att fascismens största möjligheter inte finns i den liberala västvärlden, utan snarare i de dialektiska polariseringar som just nu håller på att förstärkas i icke-västerländska eller underutvecklade samhällen. Jag vill genast upprepa, att detta kapitel är avsett att vara trevande och spekulativt. Inte desto mindre bör vi dra oss till minnes, att det t.ex. i Ryssland i slutet av 1800-talet fanns våldsamma, reaktionära och nordiska antisemitiska rörelser, som de välkända Svarta hundratalet. Om de ”vita” hade besegrat bolsjevikerna i inbördeskriget, skulle då en enkel återgång till traditionellt tsaristiskt auktoritärt styre ha varit nog för att tygla bondemassornas radikala missnöje, eller skulle den extrema högerens revolutionära och totalitära möjligheter ha blivit nödvändiga? Min okunnighet hindrar mig från att ens försöka gissa mig till svaret. Fascistiska rörelser kan man finna i många icke-västerländska

¹ Om det amerikanska nazistpartiet är något att ta som exempel, så kan en fascistisk rörelse mycket väl förlora de möjligheter den nu kan ha genom att tanklöst apa efter utländska förebilder och på så sätt stöta sig med de lokala högerextremisterna – i detta fall Birch-anhängarna, Buckleyisterna och Minutemen.

samhällen. Om man skall kunna förstå dem och hindra dem från att komma till makten, behövs jämförande kunskap och bedömningar. Vi saknar inte heller fullständigt de indicier och analogier, som kan vara relevanta för att bedöma möjligheterna till fascism i de icke-västerländska samhällena. Europa är inte det enda samhälle där liberalismen och radikalismen har konfronterats med mäktiga kvarlevor av feodalism och överklassreaktion i den snabba utvecklingen mot modernisering och industrialism. Kan inte det japanska exemplet visa sig lärorikt, om inte rentav avgörande?

Den avgörande frågan är inte, som man ofta antagit, huruvida Japan på 1930-talet styrdes av fascister, eller helt enkelt av traditionellt japanskt reaktionära militarister, en fråga i vilken de japanska forskarna är allt annat än eniga. Japan hade faktiskt mäktiga och populära fascistiska rörelser, som stod den europeiska förebilden nära och som var mottagliga för ungefär liknande påtryckningar. Den japanska historien hade haft sin feodala era, sin absoluta och byråkratiska stat och senare sin mäktiga men föråldrade och privilegierade krigarklass – väpnade vasaller åt den markägande aristokratin. Industrialismen och modernismen kom till Japan med häpnadsväckande fart, inte så olik situationen i Tyskland. Deras ankomst framkallade inte bara trevande steg i riktning mot liberalism utan också en mäktig högerinriktad, ultranationalistisk och militaristisk motreaktion under ledning av aristokratin. Sedan de ledande grupperna i Japan hade övergivit feodalismen och vidtagit Bismarck-inspirerade konstitutionella åtgärder, var det inte liberalism de ville ha från Västerlandet. Vad de ville ha var naturvetenskap, teknologi och framför allt vapen för att bevara Japan åt japanerna och deras komplexa och unika traditionella kulturella värderingar. På liknande sätt befann sig Japan efter första världskriget skenbart under civilistiska, liberala och västinriktade politikernas fasta kontroll. När rösträtt för män infördes (1925) fullbordades ett stigande liberalt hot mot de gamla levnadssätten och klasserna. Dessutom var Japan en revisionistisk makt efter fredssluten och hade vad den saken beträffar starkare skäl att harmas över de allierades förtryck än Tyskland eller Italien. Japans orättvisa fördrag daterade sig nämligen ända tillbaka till 1850-talet. Allt detta fick konsekvenser som man kunnat förutse. Under mellankrigsperioden ställde sig aristokratin, armén och oberoende fascistiska grupper, som vanligen var sammansatta av småborgerliga ultrapatriotiska föreningar och de yngre arméofficerarnas speciellt våldsamma och beslutsamma föreningar, i spetsen för en militaristisk, imperialistisk, ultra-nationalistisk och våldsamt antiliberalt motreaktion. Finansiellt och moraliskt stöd tycks ha kommit från många av de affärsintressen som skulle spela en viktig roll i utsugandet av imperiets territorier och från den lägre medelklassen och medelrika bönder.

”Den japanska fascismens grundare” var Kita Ikki. Hans Plan för Japans omorganisering innehåller många av de fascistiska idéer vi redan diskuterat. Han krävde militärdiktatur, ett slut på klasskampen, total enighet inom riket, förintandet av den ”ojapanska” västerländska liberalismen och socialismen och framför allt att man med väpnad makt skulle skapa en väldig ”nyordning” som skulle omfatta både Kina och Indien. En sådan extrem imperialism var dock inte ny för de japanska militära och politiska ledarna. Japans snabbt växande befolkning och dess fullständiga beroende av export och import hade lett till en ganska allmänt omfattad tro, att Japan endast genom att etablera en ”ömsesidig välståndssfär” på de brittiska och ryska imperiernas bekostnad kunde lösa sin inrikeskris. 1931 gick Japan i vilket fall in i Manchuriet. 1937 planerades en invasion i full skala av Kina. Under tiden disciplinerades och bestraffades liberala och radikala grupper av en regering som alltmer dominerades av militären. Likväl var detta inte i något avseende ett fullständigt fascistiskt övertagande, och den extrema högern var aldrig tillfreds med sådana traditionalister som Tojo. Men det är inte svårt att förstå varför västerländska iakttagare i stridens hetta inte gjorde några sådana omsorgsfulla distinktioner.

Om fascismen skall kunna bli en tradition, tror jag att det är troligast att den finner sin sociala

grundval i sådana dialektiska konfrontationer mellan den nya vänstern och den gamla högern i underutvecklade länder. Jämförande studier i verkligt internationell skala är absolut nödvändiga. Vilka slutsatser kan vi dra om de samtida fascistiska rörelserna i Latinamerika? Hur kommer den härskande, rasistiska och vita minoriteten i Rhodesia att reagera om samhällsutvecklingen och den politiska medvetenheten bland de svarta massorna leder till en fruktansvärd konfrontation? Är det sant som Brian Bunting talar om för oss i sin *The Rise of the South African Reich*, att framlidne Verwoerd och den vita regeringens nationalistparti i allt högre grad och avsiktligt tagit upp nazisternas praxis och anda? Är detta den yttersta innebörden i Sydafrikas raslagar, polisterror, godtyckliga häktningar, fackföreningskontroller, eliminering av oppositionen och massdoktriner? Kommer fascismen att få sin Lenin, dvs. någon som anpassar en europeisk ideologi till underutvecklade bondeländers samhällsvillkor? Var det t.ex. detta som ägde rum i Rumänien under Codreanus ledning? Jag tror att vi har alldeles för lätt att ta för givet, att de sociala omständigheterna i icke-västerländska länder automatiskt gynnar vänstertotalitarismen.

Hitler hoppades kunna dra västerlandet med sig i nederlaget. Ännu kan han lyckas. En av konsekvenserna av nazisternas uppstigande till makten var att man uppfann atomvapen och raketsystem. Fascismens samhällspolitik är, som jag redan sagt, det internationella krigets politik. Vi kan måhända komma att använda oss av våra yttersta vapensystem utan att stimuleras till det av fascistiska framgångar i andra länder. Det är sant att en eskalering av begränsade krig mellan kärnvapenmakter mycket väl kan leda till en rationell reträtt från den ena eller andra fientliga maktens sida. Som historiker har jag dock svårt att tro på detta. I varje fall medger alla att det finns andra möjligheter. Vilka odds har dessa ”andra möjligheter”, om en ny Mussolini eller Hitler skulle komma till makten? Enbart av detta övertygande skäl måste vi använda oss av vår kunskap och lärdom för att utforska de fascistiska möjligheterna i icke-västerländska länder. Europa är unikt, men de europeiska erfarenheterna börjar bli allmänna. I icke-västerländska länder måste feodala traditionalister och den konservativa övre medelklassen i allt högre grad ta itu med hela innebörden av det vi nu kallar ”de stegrade förväntningarnas revolution” – en revolution som äger rum bland massor, som man tidigare haft ganska lätt att handskas med. Hur många av dessa hotade härskargrupper kommer att söka en fascistisk utväg? Och vad skall vi säga om sådana västerländska nationer som USA, som förnekar sin egen liberala tradition genom att stödja den reaktionära feodalismen i underutvecklade länder? Bidrar de inte direkt till den extrema högerns uppkomst? Historien är en användbar vetenskap. Det förflutna kan säga oss något om framtiden. Historikerns klokhets är kanske efterklokhets, men om vi ser tillbaka kan vi studera den europeiska fascismens uppkomst. Historiens variationer är sådana att vår tillbakablick mycket väl också kan bli en glimt av framtiden. Låt oss i stället hoppas, att den blir ett medel att forma vårt öde.

Litteratur i urval (pocketutgåvor)

Det jämförande studiet av den internationella fascismen

Sådana studier är tyvärr sällsynta. Det är först nu forskarna börjar frigöra sig från den dominerande föreställningen om nationalstaten som den grundläggande historiska enheten. Alla nedan nämnda böcker är dock till stor hjälp.

Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism* (Meridan Books, 1958). En berömd och fascinerande bok som starkt påverkat alla som intresserar sig för fascismen. Enligt min åsikt överbetonar dock Hannah Arendt nazismens irrationella natur, och ställer den i alltför direkt relation till den ”moderna människans” dilemma i det industriella samhället, snarare än särskilda människors dilemma i särskilda samhällssituationer. Arendt gör stor affär av isoleringen och alienationen hos människor som förmodas ha gått miste om sin klassidentitet och som, då de söker en psykologisk trygghet, lätt kan identifiera sig med politiska rörelser som ställer monolitiska anspråk. Som jag ser det var nazismens uppkomst i mycket högre grad ett resultat av klassidentitet, klassfruktan och kamp mellan klassintressen.

Arendt gör en motsvarande övervärdering av antisemitismens betydelse inom de fascistiska rörelserna. Hon inser inte, att ultrakonservatism för den yttersta högern kommer i första hand och antisemitism i andra. Och trots de fruktansvärda gärningar som begicks, var den fascistiska antisemitismen rationell i den meningen att den var ett resultat av den konservativa kampen för att avvärja hotet från liberalismen och radikalismen, ett hot som i Central- och Östeuropa intimt associerades med judarnas överrepresentation i samhällets moderna sektorer. Arendts känsla att fascismen innerst är irrationell förleder henne att betona de totalitära institutionerna och samhällskontrollens tekniker och att försumma samhällspolitikens klassmässiga grundval. Hon ignorerar grundläggande olikheter mellan vänster- och högerfascism, och hävdar rentav att det fascistiska Italien inte var riktigt totalitärt – allt detta på grund av att hon tror att fascismen inte är en produkt av klass- och statuspolitiken, och att den måste apa efter den tyska förebilden.

När jag sagt detta är jag angelägen att tillägga att denna omfattande bok innehåller en grundlig, ojämförlig och imponerande insikt i det totalitära styrets samhällspsykologi och i det politiska manipulerandet av personligheten. Därför är *The Origins of Totalitarianism*, trots mina invändningar, av grundläggande betydelse för studiet av den yttersta högern vid makten. Den är, i likhet med alla Arendts böcker, nödvändig.

Lipset, Seymour Martin: *Political Man: The Social Bases of Politics* (Anchor, 1963. Svensk översättning *Den politiska människan*, 2 uppl. Stockholm 1969). Trots att Lipsets bok bara innehåller ett avsnitt om fascismen, bör den medtagas i denna förteckning. Lipset har nämligen sammanfattat resultatet av en hel del ytterst viktigt arbete som gjorts av andra om tyskarnas uppträdande vid valen under nazisternas uppstigande till makten. Tyvärr har Lipset på grund av sin bristande kunskap om tyskt politiskt och partipolitiskt liv förelästs att tro, att det snarare var den liberala medelklassen än de traditionellt konservativa som spelade den viktigaste rollen för nazisternas framgång. Som vi sett behövde de traditionellt konservativa dock inte gå över till att rösta på Hitler (även om många gjorde det), eftersom deras egna partiprogram allt mer kom att likna hans. Dessutom är det inte korrekt att betrakta som verkligt liberala de små tyska medelklasspartier som fick se sina väljare desertera till nazisterna i början på 1930-talet. Deras program sträckte sig inte utöver ett totalt försvar av privategendomen gentemot liberalernas alla sociala välfärdsåtgärder. Det vore riktigare att betrakta dem som besläktade med våra egna birchistiska konservativa och med den extrema högern i allmänhet.

Mosse, George L och Walter Laqueur, red.: *The Journal of Contemporary History, International Fascism, 1920-1945* (band 1, nr. 1 1966). Detta är första numret av vad som med säkerhet kommer att bli den betydelsefullaste tidskriften på detta område. (Den har kommit i pocket.) Den innehåller tio artiklar av olika forskare om olika aspekter av fascismen i Frankrike, Italien, Spanien, Österrike, Rumänien och på andra håll, och dessutom allmänna artiklar av sådana författare som George L. Mosse och Hugh Seton-Watson. Ett helt berömvärdt företag. De som studerar samtidens historia kommer att uppskatta redaktörernas intresse för breda och allmänna ämnen, och deras vägran att följa den sterila strömmen mot en snäv specialisering.

Weber, Eugene: *Varieties of Fascism* (Anvil Original, 1964). En översikt över fascismen och nationalsocialismen i Italien, Tyskland, Rumänien, Ungern, Spanien Belgien, Frankrike och Storbritannien. Grundläggande information kombineras med utvalda dokument ur ledande europeiska högerextremisters program och tal. Weber delar inte min tro att fascismen otvetydigt kan klassificeras som en högerkonservativ rörelse. Jag tror å andra sidan att Weber är alltför villig att acceptera fascisternas ideologiska uttalanden efter första anblicken, och därför tar deras ”vänsterinriktning” på mycket större allvar än han borde. När de satt vid makten, eller stod nära makten, kastade fascisterna sina egna vänsterelement över bord och behöll bara de antikapitalistiska idéer från den lägre medelklassen, som i själva verket var en variant av europeiskt konservativt tänkande. Dessutom är Weber benägen att övervärdera betydelsen av det marginella arbetarstödet åt fascismen, och tycks också virra till distinktionerna mellan industriarbetare å ena sidan och hantverkare och yrkesföreningar å den andra. Inte desto mindre bör man läsa Weber, både på grund av hans briljans och därför att han är den bästa representanten för oppositionen mot många av de åsikter jag givit uttryck åt i denna text.

Tyskland, Weimarrepubliken och nazisternas uppstigande

Bullock, Alan: *Hitler: A Study in Tyranny* (Bantam Books, reviderad utgåva 1961. Svensk översättning *Hitler, en studie i tyranni* 1-3, Stockholm 1967). Detta är utan tvivel det bästa tillgängliga enskilda verket inte bara om Hitler, utan om den politiska och sociala historien bakom hans uppstigande till makten, hans styre och hans undergång. Denna bok anses allmänt vara ett mästerverk av historisk framställning när den är som bäst. Läsaren bör undvika tillgängliga förkortade versioner och utnyttja den fullständiga reviderade utgåvan. Den saknar sin like.

Delarue, Jacques: *The Gestapo* (Dell, 1965). Historien om nazisternas hemliga statliga polis med en grundlig, detaljerad och skrämmande diskussion om dess ledarskap, dess interna terrorfunktion och dess ockupationspolitik.

Halperin, S. William: *Germany Tried Democracy* (Norton, 1965). Det finns inte någon bättre bok för den läsare som både vill ha en grundlig skildring av och en intelligent analys av Weimarrepublikens politiska historia. Boken är stor i format, i bevisföring, i berättarkonst och begåvning.

Hitler, Adolf: *Mein Kampf* (Riverside Press, 1943 [första utgåvan 1925]. Svensk översättning *Mein Kampf*, Stockholm 1970). För dem som vill gå direkt till källan, och för dem som fortfarande avvisar Hitler som psykopat.

Jarman, T. L.: *The Rise and Fall of Nazi Germany* (Cresset Press, 1955). En nyttig skildring av nazisternas uppstigande till makten i Tyskland, med de vanliga, något ytliga förklaringarna: Hitlers demoniska vilja, den tyska nationalismen, den stora depressionen och Västvärldens ”misslyckande” att genomföra en kraftfull antinazistisk politik.

Lewy, Guenter: *The Catholic Church and Nazi Germany* (McGraw-Hill 1965). Det bästa verket om denna mycket omdiskuterade fråga. Lewy visar med vetenskaplig noggrannhet, att det fanns en stor sympati för nationalsocialismen bland de kyrkliga ledarna. En sådan sympati hade sitt

upphov i kyrkans generella stöd åt allmänt konservativa idéer och åt idéer om den organiska staten (se Pater Coughlins *Social Justice* och Leo XIII:s *Rerum Novarum*), och i dess opposition mot den liberala modernismen. Kyrkan var ju en del av det tyska konservativa etablissemanget och delade alltså dess nationalistiska, envåldsvänliga och vänster-fientliga attityd. Med några viktiga undantag stödde den katolska kyrkan konservativa rörelser som motvikt mot det liberala, socialistiska och agnostiska Weimar. Det enda mystiska med det är, hur liberalerna kunde vänta sig att kyrkan skulle handla annorlunda.

Lockner, Louis P. (övers. och red.): *The Goebbels Diaries* (Eagle Books, 1948). Ett fascinerande och fylligt urval av propagandaminister Goebbels personliga skrifter från 1942 t. o. m. 1943 – den nazistiska ledningens kritiska år. Det var vid denna tid som kriget svängde från en uppenbar tysk seger till ett hotande nederlag. Boken avslöjar mycket om Goebbels personlighet och om den nazistiska ledningens småskurna avund och rivalitet.

Mayer, Milton: *They Thought They Were Free: The Germans, 1933-1945* (Phoenix Press, Chicago, 1965). En fängslande studie av ett antal tyskar som blev nazister, skriven av en som kände dem väl. Författarens förståelse av de sociala missräkningarna och värderingarna hos dem som gled in i det nazistiska lägret gör boken ovärderlig. Särskilt värdefull är Mayers vägran att göra det enkelt för sig genom att moralisera. Som E. H. Carr har sagt, problemet i historien är inte att förstå varför onda människor gör ont, utan varför goda människor gör ont.

Meinecke, Friedrich: *The German Catastrophe* (Beacon, 1963). Dessa tankar och minnen av Tysklands mest berömde historiker (och antinazist) visar bara alltför väl hur svårt det är för den som själv deltar i sin egen generations historia att förstå dem. Meinecke ignorerar grundläggande olikheter mellan vänstern och högern och mellan den lägre medelklassens massor och proletariatet, och ger därför massdemokratin skulden för Hitlers uppstigande, när det snarare tycks ha varit en produkt av bristen på sådan. Meinecke hävdar, att den tyska allmänheten betingats till auktoritarianism av det tyska socialdemokratiska partiets kollektivistiska idéer, och att detta är en av de viktigaste källorna till de tyska auktoritära attityder som Hitler ärvde. När han säger detta bortser han dock från den vida äldre och mäktigare tyska konservativa traditionens autokratiska kollektivism, liksom från de tyska socialisternas väsentligen reformistiska och pragmatiska anda.

Dessutom är det helt enkelt felaktigt att, som Meinecke, hävda att nationalsocialismens socialism var ett vänsterfenomen. Meineckes egna respektabla och distingerade konservatism kanske bedrog honom i denna fråga.

Mosse, George L.: *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (Universal Library, 1964). Denna bok är absolut nödvändig för dem som vill lära känna den högerextremistiska nationalismens och antisemitismens utbredning och historia i det nutida Tyskland och före Hitler. Mosse granskar med sällsynt skicklighet alla klasser, grupper, föreningar, institutioner och eliter. Även om resultatet är deprimerande, skingrar det en gång för alla varje föreställning om att Hitler skulle vara originell eller unik i Tysklands andliga liv. Boken är ett värdefullt exempel på hur den intellektuella historien borde skrivas av dem som vill förstå samhällsrörelserna.

Neumann, Franz: *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (utkommer i pocket). Ett med rätta berömt verk. Neumann hävdade att nazisternas gripande av makten väsentligen var de imperialistiska monopolkapitalisternas och de reaktionära storgodsägarnas kontrarevolution mot demokrati och socialt framåtskridande. Den centrala drivkraften bakom nazismen var för Neumann den ständigt allt angelägnare driften efter imperialistiska erövringar som en funktion av monopoliseringens tillväxt. Enligt min åsikt var dock de tyska kapitalisterna

inte imperialister därför att det ligger i monopolkapitalismens natur, utan därför att kapitalismen i Tyskland växte fram i en miljö som dominerades av förliberala eliter och av värderingar som betonade krigets och erövringens värde och betydelse. Dessutom tror jag Neumann undervärderade den roll andra grupper spelade för att hjälpa nazisterna till makten: arméofficerare, civiltjänstemän, småföretagare osv. Givetvis var Neumann väl medveten om deras inflytande; det är en fråga om var man lägger tonvikten. Neumann offrade sin medvetenhet om det nazistiska stödets pluralistiska källor därför att han var helt uppslukad av tanken om den avancerade kapitalismen som drivkraften bakom fascismen.

Som socialdemokrat, fackföreningsadvokat och politisk aktivist under Weimar ville Neumann också gärna övervärdera de taktiska och strategiska misstagen hos den liberala och vänsterinriktade oppositionen mot den extrema högern. Med tanke på de gammal- och nykonservativas ställning och makt i Tyskland verkar det knappast möjligt att socialdemokraterna skulle ha kunnat bjuda högern ett oöverbinnligt motstånd, även om de hade lett en enad och politiskt klok vänster. Neumanns kritik av den roll de spelade beror i alltför hög grad på hans underbetoning av de pluralistiska källorna till stödet för högerextremismen och på hans förutfattade meningar om monopolkapitalismen.

Socialdemokraterna har i varje fall blivit alltför mycket klandrade för sitt ”misslyckande” att hejda fascismen. Sådana anklagelser vilar på en felbedömning av högerns latent makt under sociala kristider i västländer, och på en missuppfattning om vänsterns potential. Det bör dock sägas, att Neumanns kritik av vänstern är betydligt mer välgrundad än t. ex. Trotskijs – Trotskij uttryckte sig en gång så: ”Vi kan fastslå detta som en historisk lag: fascismen kunde bara erövra de länder, i vilka de konservativa arbetarpartierna hindrade proletariatet att utnyttja den revolutionära situationen och gripa makten.”

Shirer, William L.: *The Rise and Fall of the Third Reich* (Crest, 1963. Svensk översättning *Det tredje rikets uppgång och fall*, Stockholm 1961-62). Den bäst kända populärvetenskapliga skildringen av nazisterna. Dess stora omfång verkar dock onödigt, även om man kan hitta mycket intressant information i den. Shirer vill gärna offra analysen av orsakssammanhangen till förmån för en populär skildring. Man måste ändå erkänna, att han har skapat ett omfattande intresse för Tredje Riket hos allmänheten. I allmänhet förlitar sig dock Shirer för mycket på 1940-talets klichéer – klichéer som gärna överbetonar det specifikt tyska ansvaret för fascismen och bortser från dess allmänt europeiska aspekter.

Snell, John L. (red.): *The Nazi Revolution: Germany's Guilt or Germany's Fate* (D. C. Heath, 1959). Bidrag från 18 forskare, som representerar skiftande åsikter om skälen till nazisternas framgång. Intressant och användbar, i synnerhet för dem som vant sig av med att tro blint på läroböcker. Som alla sådana böcker lider den naturligtvis av den bristen, att man saknar de representerade författarnas fullständiga argumentering och bevisföring eftersom de endast presenteras i utdrag.

Taylor, A. J. P.: *The Course of German History* (Putnam, 1962). Kanske den bästa, och i varje fall den mest kontroversiella allmänna diskussionen av modern tysk historia, från 1815 t. o. m. Hitler. Taylor visar med sin vanliga briljans, att de ideologiska attityder och politiska sedvänjor som ledde fram till Tredje Riket hade djupa rötter i Tysklands förflutna, och i synnerhet bland de traditionella härskareliter som drabbades av 1920- och 30-talens sociala oro. Taylor när han är som bäst, och när han är som bäst är han oslagbar.

Italien, Mussolini och fascisterna

Fermi, Laura: *Mussolini* (Phoenix Paperbacks, 1964). Grundlig, omdömesgill och intelligent.

Finer, Herman: *Mussolini's Italy* (Universal Library, 1965). Fast Finers bok publicerades första gången 1935 och inte har reviderats, är den fortfarande en tillförlitlig guide till det fascistiska Italiens samhällspolitik och totalitära institutioner. Finer visar hur de administrativa, utbildningsmässiga, institutionella och ekonomiska arrangemangen under Mussolini utformades för att vidmakthålla de jordägande och affärsidkande eliternas styre inför liberalismens och radikalismens framåtskridande i Italien efter kriget.

Halperin, S. William: *Mussolini and Italian Fascism* (Anvil Original, 1964). En utmärkt grundläggande introduktion till den italienska fascismen – en kunnig, omdömesgill och intelligent skildring med ett gott urval källtexter. Ett sådant arbete som historiker oftare borde sammanställa för den intelligente och intresserade lekmannens skull.

Fascismen i Spanien och Östeuropa

Payne, Stanley G.: *Falange: A History of Spanish Fascism* (Stanford University Press, 1961). En deskriptiv studie av falangen i Spanien; ägnar största uppmärksamheten åt de politiska manövrerna och motmanövrerna under mellankrigsperioden. Olyckligtvis är boken svag i fråga om samhällsanalys och innehåller endast fragmentarisk och osäker information om den spanska fascismens dragningskraft på de olika klasserna i Spanien. Likaså måste den läsare som inte känner till Spaniens unika samhällsstruktur finna det svårt att förstå betydelsen i den politiska skildringen, eftersom han lätt kan feltolka termer som han bara känner till via kunskap om liberala västländer.

Seton-Watson, Hugh: *The East European Revolution* (Praeger, 1951). Denna bok är full av intelligent presenterat material som är relevant med avseende på Östeuropas samhällsstruktur och politik, och är därför outhärlig för dem som vill förstå högerextremistiska idéers och sedvänjors inflytande i Polen, Rumänien och Ungern. Den är speciellt värdefull därför att den täcker bondeståndets, den jordägande aristokratins och den nya bourgeoisins samhällsroll lika väl som ultranationalismens och antisemitismens sociala grundvalar i Östeuropa.

Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War* (Harper Colophon Book, 1965). En vederhäftig skildring, men överarbetad och något för osammanhängande för att vara riktigt klar. Läsaren måste göra en del av författarens arbete för att organisera materialet. Thomas har försökt hålla sig strikt neutral till denna kontroversiella tragedi men har, anser jag, varit orättvis mot Republiken. (Även om den ännu inte har kommit ut i pocket, kan Gabriel Jacksons *The Spanish Republic and the Civil War* [Princeton University Press, 1966] i allra högsta grad rekommenderas som motvikt.)

Krig och fascismens utrikespolitik

Loewenheim, Francis L. (red.): *Peace or Appeasement? Hitler, Chamberlain, and Munich* (Houghton, Mifflin, 1965). Ett urval synpunkter på försöket till en lösning av Sudetenlandfrågan på Tjeckoslovakiens bekostnad vid den välkända Münchenkonferensen 1938. Jag anser att man kraftigt övervärderat Münchens betydelse, som jag försökt visa i texten. Vi skulle behöva ett urval åsikter om varför de allierade inte kunde, eller ville, samarbeta med Ryssland eller vice versa för att effektivt kontrollera Hitler. Utan en sådan allians var de allierades kapitulation i München oundviklig.

Taylor, A. J. P.: *Origins of the Second World War* (Fawcett, 1963). Denna olycksaliga bok visar hur omöjligt det är att behandla Hitlers utrikespolitik som en traditionell statsintressepolitik, utan att ta någon hänsyn till de inre påtryckningar och till den samhällsdynamik som gjorde kriget och imperialismen nödvändiga. Paradoxalt nog motsäger denna bok, som jag tidigare konstaterat, vad Taylor själv redan sagt några år tidigare i *The Course of German History*. Inte desto mindre kastar Taylor en hel del nytt ljus över de olika klichéer som liberala historiker använt för att

hävda, att västmakterna genom sin eftergift på ett avgörande sätt uppmuntrade den nazistiska aggressionen. Kort sagt, även när Taylor arbetar med ett motsträvigt stoff kan han öka vår förståelse av diplomatins historia. Läsaren kommer att lära sig mycket värdefullt om han fäster större uppmärksamhet vid vad Taylor säger än vid hans något nonchalanta sätt att säga det.

Werth, Alexander: *Russia at War, 1941-45* (Avon Books, 1964). En storslagen, monumental och oerhört intressant tusensidig studie över Ryssland i krig – en studie som sträcker sig långt utöver den rena militärhistorien och som skildrar krigets sociala betydelse i Ryssland. Skriven med den enastående skicklighet, grundlighet och intelligens vi kommit att associera med Alexander Werths arbeten.

Fascismen och antisemitismen

Pulzer, Peter G. J.: *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria* (Wiley, 1964). En utmärkt analys av de politiska uttryck antisemitismen tog sig i Centraleuropa, särskilt grundlig beträffande perioden från 1870 till andra världskriget. Pulzer visar mycket skickligt hur de konservativa och den lägre medelklassens liberalism, antiliberalism och ultranationalism kom att centreras kring antisemitismen och genomsyra alla slags samhällsgrupper, klubbar, föreningar och oformella sammanslutningar. Boken innehåller värdefull information om de politiska allianser som bildades mellan traditionellt konservativa och högerradikaler under sociala orostider.

Reitlinger, Gerald: *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-45* (A. S. Barnes, 1961). En grundlig studie över de metoder som nazisterna använde för att mörda Europas judar, med en diskussion om judarnas öde i varje europeiskt område som tyskarna ockuperade. Denna studie kastar mycket ljus över det totalitära styrets dunkla medel för politisk och social kontroll och över dess policier för avhumanisering.

Fascismens och totalitarismens psykologiska dragningskraft

Adorno, T. W. m. fl.: *The Authoritarian Personality*, del 1 och 2 (Science Edition Paperbacks, John Wiley, 1964). En utförlig och berömd studie över den auktoritära personlighetens psykologi, grundad på omfattande data som insamlats via test, intervjuer och studier av enskilda fall. Boken undersöker djupgående vilket slags personlighet som troligast attraheras av totalitära politiska rörelser, och undersöker förhållandet mellan psykologiska karaktärsdrag och antidemokratiska, ultranationalistiska och antisemitiska attityder. Tyvärr vanpryds boken av en hel del vag jargong, men den är värdefull om den läses med urskillning. (Se i synnerhet de fascinerande beskrivningarna av enskilda fall, avdelningen om fascismen och de avslutande slutsatserna.)

Barbu, Zevedie: *Democracy and Dictatorship: Their Psychology and Pattern of Life* (Evergreen Book, 1956). Fascismen anses här ha haft en överväldigande dragningskraft på dem som led av trycket och påfrestningarna under mellankrigsåren i Europa, i synnerhet under omständigheter när människor berövas sin institutionella, sociala eller klassmässiga identitet och trygghet. Barbu hävdar alltså att den arbetslösa krigsveteranen som lidit nederlag, den alienerade studenten, den lägre medelklassens desperate affärsidkare och aristokraten som berövats sin makt, att de alla kapitulerade för nazismen på grund av attraktionen mellan motsatser. Nazisterna erbjöd trygghet åt dem som inte hade någon, stolthet åt de förödmjukade, heroism åt de räddhågade och världsherravälde åt offren för ett socialt kaos.

Fromm, Erich: *Escape from Freedom* (Avon, 1965. Svensk översättning *Flykten från friheten*, 2 uppl., Stockholm 1969). Detta är en allmän diskussion om totalitarismens psykologiska dragningskraft i vår tid. Den omfattar bl. a. anmärkningar om nazisternas dragningskraft på det tyska folket. De som bara svagt motsatte sig nazisterna, hävdar Fromm, neutraliserades därför att de led av en ”inre trötthet och resignation” som påverkar den moderna människan i allmänhet. Vad dem

beträffar som aktivt stödde nazismen, anser Fromm att de drogs till nazismen på grund av sin kärlek till det starka och sitt hat mot det svaga, på grund av sin småskurenhet och fientlighet, på grund av sin inskränkta patriotism och på grund av sin oförmåga att ge ett tolerant, brett och humant uttryck åt sina känslor. Mycket av detta, det medges, värdefulla psykologiserande är enligt min åsikt inte så mycket resultatet av vetenskaplig insikt från Fromms sida som av hans bristande sympati med den tyska lägre medelklassens karaktär, och det torde knappast utgöra sista ordet i frågan.